

**Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Wydział Historii**

Adam Dohnal

**„Badzaryna Szirendewa: Historia rewolucji
mongolskiej”**

Praca doktorska napisana
w Zakładzie Historii Europy Wschodniej
Wydziału Historii UAM
pod kierunkiem naukowym
prof. dr. hab. Krzysztofa Pietkiewicza

Poznań 2024

Spis treści

Nota transkrypcyjna.....	5
Wykaz skrótów	7
Wstęp	8
Przedmiot i cel pracy	9
Źródła i metody badawcze.....	10
Metodologia i ramy teoretyczne	11
Stan badań	14
Struktura pracy	16
Rozdział 1: Kontekst historyczny.....	19
WSTĘP	19
1.1 Narodziny imperium.....	23
1.2 Dynastia Yuan i początek rozpadu imperium	26
2. Między młotem a kowadłem	29
3. Nowa Eurazja	43
Rozdział 2. Biografia Badzaryna Szirendewa	55
2.1 Dzieciństwo	55
2.2 Nauka w zakonie	56
2.3 Praca w kolektywie.....	59
2.4 Nauka w Ułan Bator	61
2.5. Edukacja w ZSRR	62
2.6 Powrót do Mongolii i Początek Kariery Politycznej	66
2.7 Pierwsze problemy polityczne.....	71
2.8 Ministerstwo edukacji	72
2.9 Komisja rehabilitacyjna i wycofanie się z polityki	73
2.10 Ostracyzm lat osiemdziesiątych	75
Rozdział 3. Mongolia - droga do nowoczesni	77
3.1 Pasterstwo a uprawa roli.....	77
3.2. Imperium Mongolskie	79
3.3. Upadek Imperium.....	81
3.4. Droga do rewolucji narodowej	84
3.5. Narodziny oporu	88

3.6. Rewolucja Narodowa 1911-1921	91
3.7. Rewolucja Październikowa i jej następstwa.....	103
3.8. Rewolucja Demokratyczna 1921	113
3.9. Znaczące rewolucje i droga do rewolucji socjalistycznej	117
3.9.1. Industrializacja	128
3.9.2 Socjalistyczna kooperacja agrokulturowa	128
3.9.3. Tworzenie kultury	129
3.9.4. Podniesienie standardów materialnych i kulturowych ludu	130
3.9.5. Zrzucenie kolonializmu i zacofania oraz modernizacja	130
Rozdział 4. Sprawa Mongolii Wewnętrznej.....	133
Wstęp.....	133
4.1. Zmiana sytuacji światowej	135
4.2. Opinia chińskich komunistów i Mao Zedong	140
4.3. Transformacja demokratyczna	143
4.4. Industrializacja	147
4.5. Rewolucja kulturalna a Mongolia	150
Rozdział 5. Podsumowanie	158
Wstęp.....	158
5.1 Marksistowsko-leninowski model postrzegania dziejów.....	160
5.2 W poszukiwaniu mongolskiego Proletariatu.....	165
5.3 Komunizm na stepie	168
5.4 Rewolucja jako klucz do historii	179
5.5 Historia po końcu historii	180
Zakończenie.....	184
Materiały dodatkowe	188
Summary.....	190
Spis ilustracji	192
Bibliografia.....	192

Nota transkrypcyjna¹

Mongolski	Transkrypcja	Przykłady transkrypcji
А (a)	A (a)	jak <i>a</i> w <i>mama</i>
Б (b)	B (b)	jak <i>b</i> w <i>bar</i>
В (w)	W (w)	jak <i>w</i> w <i>bawół</i>
Г (g)	G (g)	jak <i>g</i> w <i>gra</i>
Д (d)	D (d)	jak <i>d</i> w <i>dom</i>
Е (e)	Je (je)	jak <i>je</i> w <i>jeść</i>
Ё (ë)	Jo (jo)	jak <i>jo</i> w <i>jogurt</i>
Ж (ż)	Dż (dż)	jak <i>dż</i> w <i>dżem</i>
З (z)	Dz (dz)	jak <i>dz</i> w <i>dzban</i>
И (i)	I (i)	jak <i>i</i> w <i>mina</i>
Й (j)	J (j)	jak <i>j</i> w <i>jod</i>
К (k)	K (k)	jak <i>k</i> w <i>kot</i>
Л (l)	L (l)	jak <i>l</i> w <i>lew</i>
М (m)	M (m)	jak <i>m</i> w <i>mama</i>
Н (n)	N (n)	jak <i>n</i> w <i>narty</i>
О (o)	O (o)	jak <i>o</i> w <i>dom</i>
Ө (ö)	Ö (ö) lub O (o)	pomiędzy niemieckim <i>ö</i> a <i>o</i>
П (p)	P (p)	jak <i>p</i> w <i>para</i>
Р (r)	R (r)	jak <i>r</i> w <i>ręka</i>
С (s)	S (s)	jak <i>s</i> w <i>staw</i>
Т (t)	T (t)	jak <i>t</i> w <i>tata</i>
У (u)	U (u)	jak <i>u</i> w <i>but</i>
Ү (ü)	Ü (ü) lub U (u)	pomiędzy niemieckim <i>ü</i> a <i>u</i>

¹ Zgodnie z dokumentem *Zasady latynizacji języka mongolskiego*, oprac. Jan Rogala <https://www.gov.pl/attachment/da164f93-d83d-459d-9cdd-593cf1981849> (Dostęp 25.04.2024)

Ф (ф)	F (f)	jak <i>f</i> w <i>foka</i>
Х (х)	Ch (ch)	jak <i>ch</i> w <i>loch</i>
Ц (ц)	C (c)	jak <i>c</i> w <i>cebula</i>
Ч (ч)	Cz (cz)	jak <i>cz</i> w <i>czerwony</i>
Ш (ш)	Sz (sz)	jak <i>sz</i> w <i>szkoła</i>
Щ (щ) ¹	Szcz (szcz)	jak <i>szcz</i> w <i>szczaw</i>
Ъ (ъ) ^{1,2}	—	bez dźwięku
Ы (ы) ²	Y (y)	jak <i>y</i> w <i>mysz</i>
Ь ь ²	i	jak bardzo krótkie <i>i</i>
Э э	e	jak <i>e</i> w <i>drzewo</i>
Ю (ю)	ju	jak <i>ju</i> w <i>jutro</i>
Я (я)	Ja (ja)	jak <i>ja</i> w <i>jarmark</i>
<p>¹ Litera nie występuje w nazwach geograficznych Mongolii</p> <p>² Litera nie występuje na początku mongolskich wyrazów, duża litera stosowana jest tylko w zapisach Wersalikami,</p>		

Wykaz skrótów

- RFSRR — Rosyjska Federacyjna Socjalistyczna Republika Radziecka
KPCh — Komunistyczna Partia Chin
ZSRR — Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich
MPL — Mongolska Partia Ludowa
CK MPLR — Centralny Komitet Mongolskiej Partii Ludowo-Rewolucyjnej
MPLR — Mongolska Partia Ludowo-Rewolucyjna

Wstęp

Refleksja nad Mongolią koncentruje się na czasie największej świetności imperium i jego podbojach. Kraj ten często postrzegany jest jako egzotyczne i odległe miejsce, którego symbolem jest uzbrojony w łuk nomada–wojownik na koniu przemierzający step i siejący postrach wśród swoich wrogów. Warto jednak zwrócić uwagę na fakt, że oprócz bogatej i egzotycznej spuścizny historycznej i kulturowej, kraj ten dzielił podobne doświadczenia z mieszkańcami Europy Środkowej i Wschodniej. Tak jak kraje tej części Europy, Mongolia została wciągnięta w strefę wpływów ZSRR. Tak samo jak Europa Wschodnia Mongołowie zmuszeni zostali do wprowadzenia systemu komunistycznego i odnalezienia się w ramach jego nowej wizji świata i historii. W odróżnieniu od Europy Wschodniej tradycja refleksji historycznej opierała się tam na historiografii buddyjskiej tworzonej przez mnichów. Nowy system brutalnie zrywał z dotychczasową tybeto-mongolską historiografią klasztorną i narzucał eurocentryczną perspektywę w ramach paradygmatu marksistowsko-leninowskiego. Było to zadanie o tyle trudne, że mongolscy marksiści musieli wypracować teoretyczne podstawy pozwalające ulokować nomadyczne społeczeństwo mongolskie w eurocentrycznej historiografii marksistowskiej, od czego zależały dostępne koncepcje socjalistycznego rozwoju. Czy w średniowiecznej Mongolii był feudalizm, czy wspólnoty plemienne? Czy koczownicze społeczeństwo pasterskie może budować socjalizm bez przejścia przez fazę kapitalistyczną? Jak nowoczesne, narodowe państwo mongolskie powiązane jest z historią Imperium Czyngis-chana? To tylko niektóre z wielkich pytań, na które odpowiedzieć musiała rodząca się nowoczesna historiografia mongolska. Od odpowiedzi na nie zależały wektory rozwoju państwa, gospodarki, systemu politycznego i narodu jako wyobrażonej wspólnoty zakorzenionej we współdzielonej wizji przeszłości. Jednym z pierwszych i najbardziej wpływowych historyków mongolskich, który zbudował fundamenty marksistowskiej historii Mongolii był Badzaryn Szirendew².

Szirendew urodził się w 1912 roku w rodzinie biednych pasterzy, a zmarł w 2001 roku jako dyrektor Mongolskiej Akademii Nauk w wolnej, demokratycznej Mongolii. Większość swojego życia spędził nie tylko przyglądając się działaniom Mongolskiej Partii Komunistycznej, ale biorąc w nich aktywny udział. Co prawda jako dziecko miał zostać

---

² Ze względu na odbiegające od siebie translacje w wielu językach przyjmuję taką pisownię za utartym wzorem podawanym w encyklopedii PWN zob. <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/3983028> [dostęp 20.04.2024]. W przypadku publikacji autora w innych językach w celu zachowania jasności stosuje podany w danej pracy zapis.

mnichem, ale dynamiczne przemiany społeczne wyniosły go w ramach awansu społecznego na najwyższe szczeble administracji państwowej i umożliwiły mu stworzenie podwalin pod nowoczesną naukę mongolską oraz interpretację historii w ramach idei rewolucji komunistycznej.

Szirendew był bardzo barwną postacią. W swoim życiu miał możliwość poznania kultury i życia w ZSRR, pełnił rolę ministra edukacji, nadzorował pierwszy lot Mongoła w kosmos, był redaktorem kanonicznej *Historii Mongolii* opracowanej przy współudziale naukowców z ZSRR. Mongolski historyk był postacią rozpoznawalną na świecie, a jego książki przetłumaczono na wiele języków. Pomagał nawet sowieckim naukowcom w poszukiwaniu *Almy* (mongolskiego Yeti). Szirendew był jednym z pierwszych mongolskich historyków, któremu przyszło pisać historię z nowoczesnej zachodniej perspektywy w ramach historiografii marksistowsko-leninowskiej. Jako jeden z pierwszych w tym paradygmacie zinterpretował mongolskie archiwa z przełomu dziewiętnastego i dwudziestego wieku. Wpływ jego prac można odnaleźć w wielu publikacjach poświęconych historii Azji Centralnej. Szirendew odcisnął głębokie piętno na nauce i kulturze, nie tylko okresu komunizmu, ale również i dzisiejszej Mongolii.

Przedmiot i cel pracy

Celem mojej dysertacji jest przypomnienie postaci Szirendewa i rekonstrukcja analizy historii Mongolii, oraz przedstawienie interpretacji historii mongolskiej dokonanej przez tego badacza w ramach jego idei rewolucji opartej na myśli marksistowsko-leninowskiej. Szirendew interpretuje historię jako pewien sposób na legitymizację prawa Mongolii w dążeniu do samostanowienia. W jego interpretacji przeskok z feudalizmu do komunizmu pomimo kosztów społecznych był zjawiskiem postrzeganym pozytywnie .

Moim zdaniem idea rewolucji jest więc kluczem do zrozumienia interpretacji historii przez Szirendewa.

Dodatkowym celem pracy jest wypełnienie luki w polskiej literaturze przedmiotu oraz przybliżenie postaci Szirendewa i jego myśli czytelnikowi polskiemu.

Polska jak państwo miała wspólne doświadczenia komunistyczne z szeregiem innych krajów między innymi w Azji takimi jak Wietnam czy Mongolia, z którymi nawiązywała i do dnia dzisiejszego utrzymuje przyjacielskie stosunki. W krajach tych komunizm mógł być postrzegany inaczej, dlatego należy bliżej przyjrzeć się w jaki sposób interpretowały one swoją historię ze względu na sytuacje kulturową czy geopolityczną w jakiej się znajdowały.

Mongolia była krajem lamów i arystokracji feudalnej oraz miała bardzo silne powiązania z Tybetem. Mongołowie mieli swoją przeszłość i ta przeszłość wpływała na interpretację myśli mongolskiej dotyczącej doświadczeń komunizmu.

Źródła i metody badawcze

Roczny pobyt na stypendium w Mongolii dał mi możliwość zapoznania się z oryginalnymi materiałami dostępnymi w Mongolskiej Akademii Nauk oraz Internation Association of Mongolian Library, nieosiągalnymi w Polsce. Dzięki możliwości pracy w mongolskim archiwum miałem dostęp do prac badawczych i osobistych zapisków Szirendewa zarówno w języku rosyjskim jak i mongolskim. Przeprowadziłem wnikliwą analizę myśli zawartych w jego pracach. Praca z tymi materiałami dała mi możliwość bliższej analizy poglądów Szirendewa obrazujących specyfikę przeskoku Mongolii z feudalizmu do komunizmu z pominięciem kapitalizmu. Zbiory, które mi udostępniono są unikatowe i jak dotychczas w większej części nieznane i niewykorzystane w piśmiennictwie polskim. Głównie skupiłem się na analizie materiałów pisanych pozostawionych przez Szirendewa. Miałem również możliwość kontaktu z osobami, które osobiście znały Profesora. Działalność naukowa profesora została przerwana przez jego śmierć w 2001, ale w akademii w dalszym ciągu pracują jego bliscy współpracownicy. Dzięki pomocy profesor N. Hiszigt, długotrwałej współpracownicy Szirendewa mogłem uzupełnić wiedzę nabytą z materiałów archiwalnych o wspomnienia i wyjaśnienia pewnych elementów interpretacji historii przez Szirendewa oraz szerszego kontekstu kulturowego jego pracy. Dzięki uprzejmości pani profesor otrzymałem: *Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган*, wielotomowe zbiorcze wydanie zawierające większość prac profesora. Zawarte w mojej pracy idee były prezentowane podczas XI International Congress of Mongolians pod patronatem Prezydenta Mongolii w Ułan Bator w Mongolii oraz w trakcie warsztatów naukowych na wydziale Artes Liberales Uniwersytetu Warszawskiego. Ponad to materiały te były podstawą do referatu wygłoszonego na konferencji Nemzetépítés Ázsiában, która odbyła się ona na Węgrzech na Narodowym Uniwersytecie w Budapeszcie. Zmodyfikowane fragmenty pracy zostały opublikowane w następujących publikacjach: *Baron Roman von Ungern-Sternberg: Between Global Pop Culture and Mongolian Historiography*, wydany w ramach książki *The Hulunbuir and Transbaikalia Playground Microphysics of Power on the Sino-Russian Border*. Oraz w

artykule *Baron Ungern, mongol tortenetiras es tortenelmi tenek egy tortenelmi szemelyrol* wydanym w języku węgierskim w czasopiśmie Taval-keleti Tanulmányok.

Metodologia i ramy teoretyczne

Według Jerzego Topolskiego historyk stara się odtworzyć realnie istniejącą kiedyś przeszłością, nie zajmuje się badaniem czy też potwierdzaniem istniejących o niej wyobrażeń lub mitów. Koncepcje innych historyków obchodzą go tylko, jeśli ułatwiają mu zrozumienie bądź zinterpretowanie istniejących już źródeł historycznych. Celem historyka jest utworzenie przekonywującej dla innych oraz siebie samego opowieści o historii, która zbliży go do istniejącej, realnej przeszłości.

W niniejszej pracy główny nacisk kładę nie na opisanie pewnych faktów historycznych, ale przedstawienie i analizę narracji historycznej stworzonej przez Szirendewa w celu poradzenia sobie ze głębokimi różnicami między wyznawaną przez niego wizją kształtowania się mechanizmów społecznych a istniejącą rzeczywistością. Aby pokazać źródło tego fenomenu dokonuję pewnej mocno skróconej rekonstrukcji historii Mongolii oraz opisu biografii postaci Szirendewa w oparciu o bezpośrednie źródła pisane, jego autobiografię oraz przekazy ustne. Nie zamierzam napisać historii Szirendewa ani Mongolii, tylko przedstawić opis jego narracji historycznej.

Jak zaznacza J. Topolski historyk nie dokonuje rekonstrukcji czy też *odbicia* historii, a składa propozycje pewnego opisu tego co minęło i fizycznie nie jest już dostępne³. J. Topolski podkreśla, że przeszłość jest ciągiem niezliczonych zdarzeń, dla tego historyk musi dokonać pewnej selekcji oraz chronologizacji w ramach wybranej przez siebie narracji językowej opartej na pewnej wewnętrznej logice i koherencji. Posiadając kontakt ze źródłami historycznymi nie ma do czynienia z *żywą* przeszłością, lecz z pewnymi działaniami na niej, myślą o niej, jej opisem czy też formą językową. Źródła dają historykowi metaforyczny kontakt z tym co kiedyś się wydarzyło.⁴ Dzięki źródłom można uznać, że miało się pewien bardzo ulotny i pośredni kontakt z tym co kiedyś zaszło zdobywając pewne urywane informacje. Jak wspomina J. Topolski przeszłość zawsze jest czymś poza nami, czymś co jedynie możemy uchwycić w strefie języka. Możemy o niej pisać, tworzyć jej językowe reprezentacje⁵. Narracja historyczna, choć pozostaje w ramach języka, z samego swojego

---

³ J. Topolski, *Wprowadzenie do Historii*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 1998, s. 146

⁴ J. Topolski, *Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej*, Wydawnictwo Poznańskie, Poznań 2008 S. 316

⁵ J. Topolski, *Wprowadzenie ... op cit*, s. 30

założenia nie jest fikcją literacką, musi starać się opisać to co Umberto Eco nazywa *światami możliwymi*⁶. By tego rodzaju świat nie stał się fikcją literacką musi być zakotwiczony w przeszłości. Jak pisze W. Wrzosek rolę taką często pełni metafora⁷. Metafory są przeniesione do narracji o tym co minione jako narzędzie konstrukcji światów możliwych. Dla Topolskiego metafora jest narzędziem językowym, czymś co pozwala porównywać ze sobą różne byty.

Moim zadaniem nie jest próba odtworzenia przeszłości Mongolii, ale na podstawie dostępnych źródeł chcę dotrzeć jak najbliżej jest to możliwe do ukrytych w myśli Szirendewa metafor racjonalizujących wydarzenia, do których doszło w Mongolii na początku XX wieku. Jedną z kluczowych tego rodzaju metafor jest metafora rewolucji. Jest ona niezwykle przydatna dla mojej pracy, bo stanowi klucz do zrozumienia świata opisanego w myśli Szirendewa.

Czym jest rewolucja? – wydawałoby się, że takie pytanie jest stosunkowo proste, w końcu pojęcie to jest niezwykle często używane. Obok terminów takich jak naród, kultura czy też prawo stanowi ono jedno ze słów, które dominują dyskurs historyczny i polityczny od XIX wieku po dzień dzisiejszy. Termin ten przeszedł do wielu dziedzin nauk ścisłych jak i humanistycznych, prasy czy też języka reklamy. W najprostszym sensie można powiedzieć, że termin *rewolucja* stał się synonimem słowa *przewrót* «nagła, gwałtowna zmiana w czymś»⁸. Jednak takie stwierdzenie od razu wywołuje w nas nieodpartą chęć dalszego doprecyzowania tego terminu, dodania mu kontekstu i co najważniejsze dodania mu pewnych cech wartościujących. I to pokazuje jednoznacznie skalę problemu przy zdefiniowaniu pojęcia rewolucja. Pojęcie to stało się to tak powszechne w użyciu czy wręcz nadużyciu, że prawie utraciło swoje samodzielne znaczenie i musi być używane od razu w kontekście potrzeby z jaką jest związane. By w pełni zdefiniować ten termin w kontekście w jakim potrzebne jest nam z perspektywy niniejszego tekstu wypadałoby się cofnąć do początków jego ewolucji. Rewolucja z łaciny znaczy tyle co obrót, w swoim pierwotnym znaczeniu odnosiła się do kołowego i sezonowego ruchu planet po nieboskłonie i w takim o to kontekście pojawia się na przykład w pracach Kopernika. To właśnie zastosowanie słowa rewolucja przez Kopernika w tytule, dzięki późniejszym znaczeniom jego prac dla nauki, przyczyniło się do dalszej kariery tego zwrotu. W XVII wieku termin ten przeszedł ze świata astronomii do świata polityki. Stało się tak w roku 1688 wraz z odsunięciem od władzy ostatniego ze Stuartów przez

---

⁶ Umberto Eco, *Explorations in the Semiotics of Texts*, Indiana University Press, Indiana 1979 s. 217.

⁷ W. Wrzosek, *Historia — kultura — metafora. O myśleniu historycznym*, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1995 s. 95.

⁸ J. Topolski, *Wprowadzenie ... op. cit.*, s. 86

parlament brytyjski. Wydarzenie to zyskało nazwę szlachetnej rewolucji. Jednak w tym kontekście rewolucja nadal posiadała wiele ze swoich *planetarnych* naleciałości. Rewolucja Angielska była postrzegana nie jak przewrót, ale wręcz przeciwnie jako przywrócenie prawidłowego ładu, zażegnanie kryzysu wynikającego z oburzających wręcz perwersyjnych decyzji monarchy. Stała się częścią pewnej cykliczności historycznej, sezonowości natury państw, cyklicznej natury kryzysów władzy i stabilności. Dopiero wiek później, wraz z wybuchem Rewolucji Francuskiej w roku 1789, zyskała ona swój obecny charakter. W tym okresie rewolucja nabiera znaczenia jako przełamanie tego co stare i nastanie nowego ładu. Takie rozumowanie po części zawdzięczmy Hegłowi. Dla Hegła idea rewolucyjna jest utożsamiana z nieodpartą zmianą – przejawem ducha świata w nieustannym dążeniu do własnego spełnienia⁹. W najprostszy sposób można by powiedzieć że duch stara się *przetrawić* pewne idee¹⁰. Z czasem idee te podlegają upadkowi, rozpadowi by móc później podlegać adaptacji i reorganizacji w innych jego manifestacjach, potocznie proces ten często opisuje się w schemacie, teza-antyteza- synteza)

Duch ten w pewnych określonych monetach historii objawia manifestacje swoich nowych stanów, przyjmuje pewne określone etapy swojego rozwoju, które skutkują zaistnieniem nowych instytucji historycznych (ładów, państw i ich narzędzi organizacyjnych). Z czasem jednak stare instytucje zaczynają być poważną przeszkodą przy powstawaniu i rozwoju nowych. Te pierwsze nadal chcąc przetrwać, jednak już w pewnym momencie nie spełniają swojej funkcji, bo dawno przestały być postępowymi i twórczymi. Hamują one rozwój nowych form ducha w jego drodze do osiągnięcia pełnego poziomu świadomości. Myśl Hegła opisuje rewolucję jako pewien niezbędny element postępu historycznego. Tendencję tę kontynuuje i rozwija jeden z najbardziej wpływowych myślicieli dziewiętnastowiecznych K. Marks. Marks uznaje, że na pewnym etapie rozwoju społeczeństwa tak zwane siły wytwórcze wchodzi w sprzeczność ze stosunkami produkcji, które rozwijały się do tej pory. Stare i nieadekwatne stosunki produkcji z mechanizmu rozwoju sił wytwórczych zamieniają się w hamulce tego rozwoju.

Obiektywną ekonomiczną bazą rewolucji społecznej staje się konflikt pomiędzy nowymi siłami wytwórczymi a starymi stosunkami produkcji. Starej klasie będącej właścicielami starych stosunków produkcji przeciwstawia się klasa nowa, postępową, która przynosi ze sobą nowe środki produkcji. Staje się to powodem ostrej walki klasowej między

---

⁹ G.W.F. Hegel, *Fenomenologia Ducha TOM1*, PWN, Warszawa 2010, s. 114.

¹⁰ G.W.F. Hegel, op. cit. *TOM 2*, PWN, Warszawa 2010, s. 341.

stara klasą, a nową postępują. W ramach tej walki klas dochodzi do zniesienia nierówności między starymi stosunkami produkcji a nowymi siłami wytwórczymi. W rezultacie władzę przejmuje klasa reprezentująca nowe siły wytwórcze.

Idee Marksa w XIX i XX wieku zyskały niezwykłą popularność wśród zawiedzionych sytuacją polityczną w Europie intelektualistów i robotników. Jednak z największym odzewem spotkały się wśród ruchów niepodległościowych oraz wyzwoleniczych na świecie. W XX wieku spowodowane to było rozpadem dawnych imperiów i dojściem do władzy szeregu grup uważających się za rewolucyjne. Paradoksalnie wraz z tym sukcesem można by zaryzykować twierdzenie, że metafora ta wychodzi w etap swego obumierania szerzej określany przez Rortiego jako jej skamienienie¹¹. Dzięki swojej powszechności i silnej konotacji z raptowną zmianą władzy, metafora ta stała się nierozzerwalnie związana z narracją budowania nowych komunistycznych społeczeństw. W dwudziestym wieku ze względu na wydarzenia historyczne stała się ona dla Mongołów punktem wyjścia do stworzenia koncepcji ich niezależnego państwa.

Stan badań

Szirendyw jest na tyle ciekawą i rozpoznawalną postacią, że stał się tematem szeregu publikacji. W roku 1971 ukazała się jego pierwsza biografia „Syn gór”. Po śmieci Szirendewa opublikowano szereg opracowań dotyczących jego życia oraz działalności naukowej. W Mongolii ukazała się w roku 2012, książką *Үйлсээрээ мөнхөрсөн ЗБ. Ширендыб* natomiast w Irkucku wydano *Б. Ширендыб и С. Д. Дылыков в памяти родственников, коллег и друзей*. Obie książki poświęcone były jego życiu, tworzeniu mongolskich struktur naukowych oraz działalności naukowej zarówno w kraju jak i za granicą. Uwagę pracom Sherandyba poświęca również profesor Urangua Jamsran w swoim artykule *Историография и исторические исследования Монголии в XX-XXI вв* gdzie opisuje jego zaangażowanie w tworzenie struktur Akadami Nauk oraz uniwersytetu mongolskiego a także

---

¹¹ Richard Rorty, *Contingency, Irony, and Solidarity*, Cambridge University Press, Cambridge 1989 s. 16.

późniejszego udziału w redakcji oficjalnej *Historii Mongolii* we współpracy z uczonymi z Moskwy. Dodatkowo w Irkucku ukazały się artykuły poświęcone okresowi studiów Szirendewa. Wszystkie te prace nie koncentrują się jednak na samej myśli Szirendewa, ale na jego życiu oraz działalności naukowej, a także współpracy z innymi sowieckimi akademikami. Pokazują one daleki zasięg wpływów Szirendewa w społeczności naukowej zarówno mongolskiej, sowieckiej/rosyjskiej jak i wśród mongolistów w czasach ZSRR.

Ciekawym źródłem wiedzy o życiu Szirendewa jak i dokonaniach naukowych jest również opublikowana w 1991 jego autobiografia, którą napisał w czasach izolacji politycznej. W roku 1999 została ona przetłumaczona na język angielski w Stanach Zjednoczonych jako *Through the Ocean Waves*.

Sami Mongołowie ani inni badacze nie zajmują się głębszą analizą historii historiografii komunistycznej. W chwili obecnej dominuje raczej próba krytycznej analizy wydarzeń z tego okresu w ramach nowoczesnej myśli poddającej głębokiej krytyce system komunistyczny oraz próba rehabilitacji i przypomnienia ofiar czystek komunistycznych. Krytyce oraz analizie poddaje się relacje Mongolii z Moskwą oraz działania państwa komunistycznego względem kultury i tradycji mongolskiej. Okres komunizmu stanowi stosunkowo niski priorytet refleksji nad historią Mongolii. Większość prac historycznych koncentruje się na tradycyjnej kulturze kraju, okresie imperium, jego znaczenia dla historii świata oraz relacji z innymi kulturami. Należy zwrócić uwagę, że w dzisiejszych czasach trwa rehabilitacja kultury mongolskiej i koczowniczej w oczach świata. Przez stulecia Mongołowie i koczownicy interpretowani byli jako destruktywna i zacofana siła odpowiedzialna za zniszczenie wielu kultur oraz państw. Nie należy więc się dziwić, że teraz w raz z dostępem do źródeł mongolskich oraz z otwarciem się Mongolii na świat zachodni badacze zainteresowani są reinterpretacją schedy koczowniczej, sami Mongołowie natomiast dążą do odzyskaniu głosu w globalnym dyskursie ideowym jako główny reprezentant dziedzictwa mieszkańców Wielkiego Stepu. Drugim dominującym tematem badań jest nowoczesna historia kraju i odradzanie się dawnych tradycji w obliczu nowego ładu demokratycznego. Pojawiają się sporadycznie prace dotyczące historiografii. Warto tu zwrócić uwagę na wcześniej wspomnianą pracę prof. Urangua Jamsran, która stanowi zarys i podział głównych obszarów zainteresowań historyków mongolskich oraz prace poświęcone historiografii buddyjskiej i perskiej pisanej przez SH. Bira. Aspekty komunistycznej refleksji nad historią pojawiają się również w pracach amerykańskich badaczy Christophera Kaplonskiego oraz Christophera Atwooda. Sama refleksja komunistyczna nad historią oraz miejscem Mongolii w świecie odsunięta została na dalszy tor jako niemodna i przestarzała w kraju, który stara się

przedstawić jako pełnoprawny członek nowego globalistycznego ładu demokratycznego. Nowoczesna Mongolia stara się pokazywać światu jako fuzja nowoczesnej demokracji i pradawnej oraz unikalnej tradycji stepowej, w której komunizm był co najwyżej krótkim epizodem modernizacyjnym.

Struktura pracy

Praca podzielona jest na pięć rozdziałów. Pierwszy rozdział poświęcony jest próbie przedstawienia skróconego kontekstu historycznego, którego celem jest poznanie przyczyn skomplikowanej sytuacji z jaką musieli zmierzyć się Mongołowie po roku 1911. W rozdziale tym zostaje przedstawiona pewna skrócona i analityczna wersja historii Mongolii. Jego zadaniem jest nie tylko opisanie wydarzeń, które doprowadziły do sytuacji w jakiej znalazła się Mongolia na początku XX wieku, ale naświetlenie różnic w priorytetach i kontekstach jakie Szirendew przypisuje pewnym wydarzeniom i mechanizmom historycznym. W rozdziale tym poruszane są takie kwestie jak problem postrzegania inwazji mongolskiej przez rosyjskich historyków czy narodziny i upadek Imperium Mongolskiego. W dalszej części opisane zostały narodziny i ekspansja dynastii Qing doprowadzającą do podbicia przez nią Mongołów oraz narodziny i upadek jednego z ostatnich imperiów stepowych- Dżugarów.

W następnej części omawiane są kłopoty, z jakim pod koniec XIX musiały się zmierzyć zarówno carska Rosja jak i dynastia Qing. Obrazuje to jak kryzys w imperiach stworzył dogodne warunki do realizacji mongolskich aspiracji niepodległościowych.

Zależy mi na pokazaniu w tym rozdziale jak odmienne warunki od europejskich panowały w Mongolii do XX wieku. Celem tego kontekstu historycznego jest objaśnienie szeregu wydarzeń oraz relacji, do których odnosi się Szirendew oraz skontrastowanie części jego twierdzeń z kontekstem historycznym, aby łatwiej pokazać czytelnikowi jego narrację historycznej. Krótki rys historyczny przedstawiony w tym rozdziale ma ułatwić czytelnikowi odbiór szeregu wydarzeń, do których odnoszą się idee Szirendewa.

Rozdział drugi stanowi biografię Szirendewa. W rozdziale tym staram się przybliżyć postać tego uczonego oraz wyjątkowy okres, w którym przyszło mu żyć. Część pierwsza tego rozdziału poświęconą jest młodości Szirendewa oraz jego drodze edukacyjnej poczynając od nauki w klasztorze buddyjskim, aż do momentu opuszczenia kraju i wyjazdu do ZSRR. Druga

część rozdziału dotyczy jego kariery naukowej, działalności za granicą oraz po powrocie do kraju. W części ostatniej omówione są jego późniejsze zmagania z aparatem partyjnym.

Biografia ta pozwala nam dostrzec szereg pozanaukowych elementów, które ukształtowały sposób postrzegania rzeczywistości przez Szirendew oraz jego podejście do zagadnień historycznych. Rozdział ten pozwala na pokazanie jak kluczową rolę dla rozwoju nauki oraz edukacji mongolskiej odegrał Szirendew i jaki zasięg oraz wpływ miały jego idee.

W rozdziale trzecim przedstawiona została analiza tworzonej przez Szirendewa historiografii marksistowsko-leninowskiej. Pierwsza część to poglądy Szirendewa na opis natury relacji feudalnych na stepie, które przyczyniły się do upadku Imperium Mongolskiego oraz roli jaką przyszło mu odegrać w historii regionu oraz sposób, zdaniem Szirendewa, jakie podwaliny położyła to relacja pod późniejsze stosunki z Mandżurami. W następnej części rozdziału przedstawiono analizę opisanych przez Szirendewa relacji Mandżurów i Mongołów w ramach państwa chińskiego. W tej części rozdziału omówiono przyczyny oraz początek drogi Mongolii do rewolucji narodowej. Część trzecia przedstawia Szirendewowską interpretację działań mongolskiej elity w czasie formowania się i istnienia samej autonomii. Część czwarta dotyczy kluczowej roli, którą Szirendew przypisuje działaniom barona Ungern-Sternberg w szerzeniu rewolucji komunistycznej.

W piątej części omawiane są działania podjęte przez władze mongolskie w ramach tzw. rewolucji demokratycznej i doprowadzenie do *przeskoku przez kapitalizm*. W szóstym podrozdziale autor przedstawił swoją analizę idei rewolucji komunistycznej Szirendewa oraz cel jaki spełnia ona w jego interpretacji historii Mongolii.

Czwarty rozdział poświęcony jest myślom Szirendewa o rewolucji w Mongolii Zewnętrznej. W pierwszej części podrozdziału opisana jest historia Mongolii Wewnętrznej od 1911 do utworzenia autonomii. Przedstawiono w nim w jaki sposób, zdaniem Szirendewa, Mongołowie z Mongolii Wewnętrznej zareagowali na wyzwolenie Mongolii Zewnętrznej oraz reakcje innych sił w rejonie na rewolucję komunistyczną. Następną część rozdziału poświęconą jest roli jaką, zdaniem Szirendewa, Mongolia odegrała w czasie inwazji japońskiej na Chiny i wojnie domowej, która tam wybuchła. Następnie nakreślono, w jaki sposób Komunistyczna Partia Chin oraz sami Mongołowie widzą, zdaniem Szirendewa, przyszłość regionu oraz jak doszło do utworzenia mongolskiej autonomii w ramach państwa chińskiego. W tej części pracy poddano analizie dokonaną przez Szirendew ocenę sytuacji Mongołów w Chińskiej Republice Ludowej. W tym rozdziale opisana jest również droga Mongolii do rewolucji, przebieg samej rewolucji oraz proces demokratyzacji i przeskakiwania

kapitalizmu. Dalsza część dotyczy tak zwanej demokratycznej transformacji w regionie oraz jego industrializacji. Ostatnia część rozdziału poświęcona jest opisowi rewolucji kulturalnej w Chinach i jej skutków. W tej części pracy poddano analizie dokonaną przez Szirendewa ocenę sytuacji Mongołów w Chinach.

Piąty rozdział stanowi podsumowanie pracy. W rozdziale tym przedstawiam schemat postrzegania historii oraz społeczeństwa mongolskiego przez Szirendewa, w jaki sposób dokonał on adaptacji systemu marksistowsko-leninowskiego do lokalnych warunków i w jaki sposób wykorzystał go do nakreślenia historii Mongolii jako nowoczesnego państwa zasługującego na bycie częścią nowoczesnego świata.

Rozdział 1: Kontekst historyczny

Rysunek 1. Wycieczka szkolna opuszcza muzeum Czyngis-chana w okolicach parku narodowego Gorchi-Tereldź.
Źródło: fotografia autora.

WSTĘP

W sercu Azji leży tajemniczy, bogaty, olbrzymi kraj – Mongolia. Od spadów Tien-Szan i gorących piasków zachodniej Dżungarii do leśnych Sajanów i do Wielkiego Muru Chińskiego zajmuje on największą część Azji Centralnej. Kolebka ludów, historii i legend, (...) którzy pozostawili po sobie ruiny swoich grodów stołecznych (...) i stare koczownicze prawa; państwo mnichów i złych duchów, arena koczujących plemion – nomadów rządzonych przez (...) potomków chanów Dżengiza i Kubłaja – to jest Mongolia¹².

Kraj, gdzie, patrząc na białe, rozsypujące się prochy kości przodków, szybko wymiera rdzenny lud mongolski, który niegdyś podbił Chiny, Sjam, Indie i Rosję, a

---

¹² Ferdynand Antoni Ossendowski, *Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów. Część II „Przez Kraj Szatana”*, Agencja wydawnicza „BS”, Warszawa 1990 s. 5.

którego straszliwy pęd rozbił się o stalową pierś rycerzy polskich, broniących naonczas cały świat chrześcijański od poodwodzi azjatyckie – to jest Mongolia¹³.

W taki oto sposób na początku XX wieku opisał Mongolię polski pisarz, awanturnik oraz ezoteryk Ferdynand Ossendowski. Te dwa fragmenty, zawierają w sobie szereg niezwykle cennych informacji, nie są to jednak informacje o samej Mongolii, ale o sposobie postrzegania tego rejonu oraz historii ludów go zamieszkujących z tak zwanej zachodniej perspektywy. Nawet ten krótki opis nie pozwala nam uciec od definiowania Mongolii czy też całego Wielkiego Stepu jako pewnego obszaru *po między*, niedostępnego, zamieszkanego przez tajemnicze ludy żyjące na runiach imperium, które w zamierzchłych czasach zagroziło Zachodowi. To właśnie ten ostatni aspekt odcisnął największe piętno na postrzeganiu świata Wielkiego Stepu przez Zachód. Prawie 1500 lat po wyprawach Attyli propaganda aliantów zrównywała żołnierzy niemieckich w czasie pierwszej wojny światowej do barbarzyńskich Hunów. Nadany Attyli przydomek *bicza bożego*, dotyczył również i samych Mongołów, których najazd przez wielu Europejczyków uznany został wręcz za wydarzenie poprzedzające biblijną apokalipsę. Wszystko to sprawiło, że przez stulecia ludy koczownicze postrzegano jako agresywne grupy barbarzyńców czyhające na rubieżach cywilizowanego świata na jego chwilę słabości, by zaatakować i spustoszyć istniejącą cywilizację pogrążając świat w okrucieństwie¹⁴.

Ich motywacje i działania były bliższe żywiołom natury, dzikim zwierzętom czy klęskom żywiołowym niż obcym cywilizacjom. Wróćmy jednak na chwilę jeszcze do cytatu z Ossendowskiego, a konkretnie ostatniego zdania z drugiego fragmentu. Wskazuje on na bardzo ważny element refleksji Zachodu o Mongołach a mianowicie mit o *przedmurzu*. Koncepcja ta stała się niezwykle ważna w przypadku narodów, które bezpośredni zmierzyły się z inwazją mongolską takich jak Polska, Węgry czy też, co najważniejsze dla niższe pracy, Rosją. Na temat najazdu mongolskiego, w Rosji początków XX wieku możemy wyznaczyć trzy główne postawy.

Klasyczne podejście rosyjskich historyków do mongolskiego najazdu zakłada, że Mongołowie przybyli do Rosji niespodziewanie i dokonali niewyobrażalnego zniszczenia kraju. Choć Rosja została zniewolona przez Mongołów, to jednak jej kultura pozostała chrześcijańska i europejska, a sama kultura koczowników była w porównaniu z nią prymitywna i barbarzyńska. W XVIII wieku tego rodzaju sposób myślenia został

---

¹³ Ibidem, s.6.

¹⁴ P. Jackson, *Mongołowie i Zachód*, Bellona, Warszawa 2007, 181-194

wykorzystany do budowy tożsamości Imperium Rosyjskiego pozwalając na oddzielenie Rosji od dzikiego Wschodu. Sami Mongołowie zostali zakwalifikowani do szerszej grupy *tatarów*, jak potocznie określano wszystkie niechrześcijańskie, koczownicze ludy, których podbój oraz *cywilizowanie* stało się misją kulturową Rosji carskiej niosącej dzikiej Azji zachodnią cywilizację. W ramach tej narracji niemożliwe było przejście niczego do Mongołów, ponieważ w pojęciu Europejczyków nie mieli oni niczego do zaoferowania¹⁵. Co najwyżej podbój mongolski przyczynił się do narodzin rosyjskiej arystokracji oraz zjednoczenia ziem rosyjskich w walce ze wschodnimi barbarzyńcami.

Z perspektywy sowieckiej myśli historycznej przejęto część idei związanych z tradycyjną wizją mongolskiego podboju, które jednak dostosowano do ideologicznych potrzeb myśli marksistowskiej. Walka z Mongołami została podniesiona do rangi walki narodowyzwoleniczej narodu rosyjskiego. Rosja uznana została za obrońcę Europy, który zatrzymał ekspansję tatarskich sił na Europę przyczyniając się tym samym do rozwoju krajów europejskich i torując drogę dla rozwoju nowszych formacji socjo-ekonomicznych. Dominował pogląd, że inwazja mongolska była odpowiedzialna za spustoszenie ekonomiczne jak i agrokulturowe Rosji. Mongołowie z tej perspektywy odpowiedzialni byli nie tylko za opóźnienie kraju względem Zachodu, który mógł się swobodnie rozwijać, ale oskarżano ich również o doprowadzenie do cofnięcia się Rosji o stulecia¹⁶. Część historyków skłaniająca się ku interpretacji o uprzywilejowanym rozwoju kapitalizmu w Rosji carskiej sugerowała, że Słowianie rozwijali się szybciej od zachodnich społeczeństw, ale przez inwazję zmuszeni byli w późniejszym okresie doganiać dynamicznie rozwijający się Zachód. Dlatego Rosja miała stwarzać w oczach świata obraz wrażenie zacofanej jednocześnie osiągając najszybciej poziom rozwoju kapitalizmu pozwalający na sukces rewolucji komunistycznej.

Trzecią ideą, o której warto wspomnieć, była koncepcja euroazjatyizmu. Pomimo, że pojawiła się ona w Rosji jeszcze przez rewolucją i początkowo była popularna głównie wśród emigracji, to jednak z czasem przyciągnęła uwagę szerszej grupy odbiorców, choć szczyt zainteresowaniem nią przyda już na czasy po upadku ZSRR. Koncepcja ta zakłada bardziej pozytywne podejście do wydarzeń związanych z inwazją mongolską. U jej podstawnych założeń leży idea, że Rosja jest czymś innym zarówno od Zachodu jak i od Azji. Miała być swoistą formą unikalnej cywilizacji łączącej aspekty wschodnie i zachodnie w niepowtarzalną

---

¹⁵ C. J. Halperin, *Russia in The Mongol Empire in Comparative Perspective*, Harvard Journal of Asiatic Studies 1983, Vol. 43, s. 261.

¹⁶ C. J. Halperin, *Soviet Historiography on Russia and the Mongols*, The Russian Review 1982, Vol. 41, 1982, s. 315

całość. Z tej perspektywy inwazja mongolska miała być decydującym momentem w historii Rosji powodującym jednocześnie obranie przez nią nowej drogi¹⁷. Choć początkowo efekt inwazji był niezwykle destruktywny, z czasem jednak przerodził się w współpracę, w ramach której społeczeństwo rosyjskie przejęło szereg pozytywnych cech od ludów stepowych¹⁸. Jednocześnie Mongołowie mieliby pozwolić Rosji na nawiązanie szeregu relacji z rejonami azjatyckimi zarówno handlowych jak i kulturowych.

Jak widać, historia Mongolii jest głęboko uwikłana w pewien szerszy kontekst nie tylko historyczny, ale i głęboko polityczny. Pierwsze pokolenie mongolskich historyków w zachodnim sensie tego znaczeni, nie tylko zmuszone było opisać obce zachodniej myśli realia stepowe w ramach głęboko eurocentrycznego systemu, ale musiało zmierzyć się z faktem, że rejon, z którego pochodzili ma mocno negatywne konotacje w ramach szeroko pojętej kultury europejskiej¹⁹. To samo w sobie było już poważnym problemem, jednak w przypadku Mongołów sprawę komplikował jeszcze fakt, że ich rozmyślenia na temat historii Mongolii musiały być prowadzone w bardzo specyficzny i ostrożny sposób tak, aby uniknąć drażliwego tematu w kontakcie z nowym i potężnym hegemonem. Szirendew jako jeden z pierwszych mongolskich historyków określił nie tylko miejsce Mongolii w świecie w szerszym kontekście XX wieku, ale również dokonał pewnej chronologizacji i kontekstualizacji wydarzeń historycznych wskazując na konkretne okresy jak i wydarzenia jako kluczowe dla historii kraju i jego drogi do niepodległości. Był on nie tylko historykiem, ale i również człowiekiem na najwyższych poziomach partyjnej hierarchii bezpośrednio zaangażowanym w budowę mongolskiej wspólnoty naukowej jak i systemu edukacji. Jego działania były kluczowe dla dalszego rozwoju mongolskiej myśli historycznej. Brał udział w tworzeniu bazy pod dyskusję dotyczącą historii Mongolii, jednocześnie działając i edukując się w świecie, w którym nie nakreślono jeszcze nowej ortodoksji myślenia o historii rejonu. Choć Mongołowie dysponowali już swoją myślą historyczną, była ona jednak mocno związana z buddyjskimi tradycjami religijnymi oraz koczowniczą tradycją oralną. Takie podejście było nieczytelne dla zachodniego sposobu myślenia o przeszłości. Dostanie się Mongolii w obszar wpływów radzieckich zmusiło również mongolskich historyków do przedstawienia swojej historii z punktu widzenia zachodniej myśli historycznej. Do tej pory w szerszym kontekście historycznym oraz geograficznym nomadzi byli głównie opisywani przez inne ludy osiadłe,

---

¹⁷ I. Missaka, *Euroazjatyzm z dziejów rosyjskiego misjonizmu*, Wydawnictwo Funna, Wrocław 2001, s. 130

¹⁸ Ibidem, s. 172

¹⁹ Ciekawym przykładem tego wielowymiarowego problemu z historii polskiej nauki jest wykorzystanie przez Poznańskiego filozofa Leszka Nowa, *Mongolskiego modelu władzy do nakreślenia podstaw autorytaryzmu Rosyjskiego*. (zob. J. Nowak, *U podstaw teorii socjalizmu Tom 2*, Nakom, Poznań 1991, s.27.)

dlatego w dalszej części przedstawiam pewną skróconą i analityczną wersję losów rejonu. Działanie to pozwoli nie tylko przybliżyć głównie obszary zainteresowań Szirendew, ale również pokazać jak pokrywają się one z nowoczesnymi trendami interpretacji. Celem tego zabiegu jest także ułatwienie czytelnikom odbioru wydarzeń, do których w późniejszych rozdziałach odnosi się Szirendew. Pozwoli to na zachowanie jasności czemu określone rejony znalazły się w danym obszarze wpływów oraz jakie to ma znaczenie dla samych Mongołów, przy okazji nakreślając pewien zarys oraz przyczyny sytuacji w regionie.

1.1 Narodziny imperium

XII-wieczna Mongolia stała się miejscem rywalizacji wielu pomniejszych konfederacji ludów koczowniczych. Wśród walczących o władzę grup, uformowała się konfederacja Mongołów. Mongołowie zajęli jeden z najbardziej żyznych obszarów kraju - dorzecza rzek Onon, Kerulen i Tuul w górach Chentej. Pierwszym znanym chanem Konfederacji Mongolskiej był Kabuł-chan, któremu udawało się odpierać skutecznie najazdy dynastii Jin²⁰. Po nim władzę przejął Ambakaj z plemienia rodu Tajczutów. Został on po schwytaniu przez Tatarów, przekazany przedstawicielom dynastii Jin i stracony. Jego następcą został Kutuła-chan, syn Kabuł-chana. Po jego śmierci władzę przejął Jesugej Baatur. Jednak szybko po dojściu do władzy został otruty przez Tatarów. Najstarszym synem Jesugeja był Temudżyn, który okazał się być przyszłym twórcą potęgi Mongołów. Wczesne lata Temudżyna naznaczone były próbą odbudowy statusu rodziny utraconego wraz ze śmiercią ojca. Już w młodym wieku udało mu się stworzyć małą grupę sojuszników spośród spokrewnionych plemion. Dzięki ich pomocy pokonał Merkitów²¹, którzy porwali jego pierwszą żonę. To zwycięstwo ugruntowało pozycję Temudżyna wśród lokalnych plemion i doprowadziło do nadania mu tytułu Czyngis-chana przez radę wodzów plemion mongolskich²². Wybuch konflikt zbrojnego między Tatarami i dynastią Jin dał Temudżynowi i jego sojusznikom szansę na ostateczne zażegnanie zagrożenia ze strony Tatarów. Mongołowie zawarli sojusz z Dżurdżenami i wspólnie uderzyli na zajętych działaniami wojennymi Tatarów. Do roku 1201 plemiona Taiczuud i Jurhin zostały pokonane i ujarzmione. Zwycięstwa Czyngis-chana zaczęły przyciągać do niego wielu przedstawicieli innych plemion koczowniczych liczących na

---

²⁰ R. Grousset, *The Empire of the Steppes: A History of Central Asia*, Rutgers University Press, New Brunswick 1970, s. 138.

²¹ C. P. Atwood, *Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire*, Facts On File Inc, New York 2001, s. 347.

²² S. Kałużyński, *Dawni Mongołowie*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa 1983, s. 25.

wpływy i łupy, które mogła im zapewnić służba dla młodego chana. Sprawilo to, że jego siły szybko rosły. Temudżyn ostatecznie pokonał i podporządkował sobie Tatarów w 1202 roku. Sukcesy przysporzyły mu też wrogów, obawiających się umocnienia jego pozycji. W następnych latach Czyngis-chan musiał zmierzyć się nie tylko z rywalami, ale również ze zdradą byłego sojusznika - Wang-chana. Do 1206 roku udało mu się uporać z tymi niedogodnościami i zdobyć kontrolę nad wszystkimi liczącymi się plemionami i konfederacjami w regionie. W tym samym roku zgromadzenie mongolskich wodzów nad rzeką Onon nadało mu oficjalnie tytuł wodza wszystkich Mongołów²³.

Czyngis-chan przeprowadził szereg reform administracyjnych reorganizując mongolską administrację. Podzielił kraj na 95 minganów. W tym systemie grupa gospodarstw domowych wystarczająco duża, aby zmobilizować dziesięciu wojowników, została zorganizowana w arabat, 10 arabatów w zuun (100 wojowników), 10 zuunów w mingan (1000 wojowników), a 10 minganów w tumen (10 000 wojowników)²⁴. Nowo zjednoczone Wielkie Państwo Mongolskie stało się atrakcyjną siłą dla wielu sąsiednich ludów i królestw. Począwszy od 1207 r., do Mongolii przyłączyli się Ujgurowie, Tajga znad rzeki Jenisej i królestwo Karluków. Pilnym zadaniem Czyngis-chana było umocnienie niepodległości jego młodego państwa. Przez sto lat sąsiednia południowo-wschodnia dynastia Jin prowokowała plemiona mongolskie i dążyła do ich podporządkowania. W celu sprawdzenia siły militarnej swojego państwa i przygotowania się do walki z dynastią Jin, Czyngis-chan podbił zachodnie Xia, które stało się jego wasalem. Po tym zwycięstwie Mongołowie rozpoczęli podbój dynastii Jin. Siły mongolskie przekroczyły Wielki Mur, najechały pobliskie prowincje i zbliżyły się do Żółtej Rzeki. Cesarz dynastii Jin poddał się w 1214 roku. Następnym krokiem Czyngis-chan było skierowanie swojej uwagi na zachód ku Imperium Chorezmijskiemu, aby zabezpieczyć szlaki handlowe²⁵. Imperium zdominowało Azję Środkową, Iran oraz Afganistan i kontrolowało cały ruch karawan w tym rejonie. Konflikt z imperium wybuchł po tym jak jego przywódca dokonał egzekucji mongolskich dyplomatów i kupców wysłanych przez Czyngis-chana. Choć Muhammad Drugi posiadał armię, która znacznie przewyższała swoją liczebnością wojska mongolskie, nie udało mu się wystarczająco szybko zmobilizować swoich sił. Wojska mongolskie splądrowały miasta Farab, Buchara, Mary i Samarkanda. Choć część lokalnych przywódców, w tym syn szacha, stawiali zacięty opór, zmuszeni byli ostatecznie ratować się ucieczką przed Mongołami. Podążające za nimi siły mongolskie

---

²³ Sh. Bira, *Studies in Mongolian history, culture and historiography*, Interprets, Ulaanbaatar 2001, s. 342.

²⁴ A. Behnke, *The Conquests of Genghis Khan*, Twenty-First Century Books, Minneapolis 2008, s. 61.

²⁵ L. Gumilow, *Śladami Cywilizacji Wielkiego Stepu*, Państwowy instytut Wydawniczy, op. Warszawa 1973, s. 144.

podbiły północny Iran oraz najechały Irak, Azerbejdżan, Armenię i Gruzję. W roku 1221 Mongołowie wkroczyli na tereny Imperium Chorezmijskiego, na Krymie i północnego wybrzeża Morza Czarnego. Kipcacy sprzymierzeni z wojskami księstw ruskich stoczyli bitwę z mongolskimi armiami pod wodzą Dżebe i Subedej-bagaatura nad rzeką Kałką w maju 1223 roku²⁶. Zostali jednak pokonani i ścigani aż do Dniepru.

Będąca mongolskim wasalem Zachodnia Xia odmówiła wzięcia udziału w zachodniej kampanii Czyngis-chana. Wkrótce po powrocie do Mongolii w 1226 roku armia mongolska najechała zachodnią Xia i podbiła jej stolicę Zhongxing, położoną we współczesnym Yinchuan. Mongolscy Kitanowie, lud Tchujuchun i Tu znaleźli się pod panowaniem imperium mongolskiego. Chanat Kara Kitanów (Zachodnia dynastia Liao) został podbity przez Mongołów pod przywództwem Czyngis-chana w 1218 roku. Trwające ponad szesnaście lat wyprawy wojenne Czyngis-chana zaowocowały powstaniem imperium mongolskiego. Jego panowanie zakończyła śmierć 16 sierpnia 1227.

Kurułtaj - rada chanów mongolskich, z 1228 roku, wybrał na następcę Temudżyna jego syna Ugedeję. Ugedej-chan utworzył stolicę imperium w Karakorum nad rzeką Orchon, gdzie wcześniej stacjonował garnizon Czyngis-chana. Początkowo Ugedej-chan koncentrował się na ugruntowaniu swojej pozycji nowego wodza poprzez stłumienie szeregu buntów wśród podbitych ludów, które wybuchły na wieść o śmierci jego ojca. Był on również odpowiedzialny za utworzenie nowego systemu pocztowego, który połączył terytorium imperium. W latach 1231–34 Ugedej-chan zakończył podbój dynastii Jin. Wysłał na zachód mongolskie księżęta na czele z Batu, synem Dżoczi, którzy w latach 1236–40 podbili 14 księstw ruskich, najechali księstwa polskie, królestwo Węgier, Morawy i obszar Mołdawii²⁷. Ugedej-chan zmarł w 1241 roku. Jego śmierć rozpoczęła rywalizację o tron między frakcją rodzin Dżoczi i Tołuja z jednej strony, a frakcją domów Czagataja i Ugedeję z drugiej strony. W 1246 roku Kurułtaj nadał tytuł wielkiego chana synowi Ugedeję-Gujukowi, który jednak zmarł zaledwie dwa lata po objęciu władzy. Frakcja rodzin Dżoczi i Tołuja wygrała Kurułtaj w 1251 roku, wybierając Mongke, syna Tołuja, na Wielkiego Chana. Mongke-chan wysłał swojego drugiego młodszego brata Hulagu na podbój Iranu. Hulagu podbił Bagdad, Kaukaz i Syrię w latach 1257–59. Mongke-chan zmarł w 1259 roku, nie pozostawiając syna. Kurułtaj z 1260 roku wybrał Ariqę Böke, najmłodszego brata Mongke-chana, na Wielkiego Chana. W tym samym roku jego starszy brat Kubilaj, który w tym czasie prowadził

---

²⁶D. Nicolle, W. Szapakowski, *Kałka 1223 Najazd mongołów Czyngis-chana na Ruś*, EGIS, Kraków 2008, s. 54.

²⁷P. Jackson, *op. cit.* s. 77.

kampanię przeciwko dynastii Song, ogłosił się Wielkim Chanem. Rozpoczęło to wojnę domową między braćmi, która ostatecznie zakończyła się zwycięstwem Kubilaja.

1.2 Dynastia Yuan i początek rozpadu imperium

W roku 1271 Kubilaj-chan ogłosił powstanie dynastii Yuan²⁸. Dynastia Yuan obejmowała współczesną Mongolię, terytoria dawnych dynastii Jin i Song oraz niektóre terytoria przyległe, takie jak większa część południowej Syberii. Kubilaj ustanowił rząd z instytucjami przypominającymi te z wcześniejszych chińskich dynastii, które miały kierować administracją cywilną w królestwie Yuan. Jednocześnie wprowadził nową hierarchię społeczną, dzieląc poddanych dynastii Yuan na cztery grupy. Najwyższa ranga obejmowała Mongołów, druga ludy na zachód od Mongolii, trzecia ranga obejmowała poddanych dawnej dynastii Jin, takich jak północni Chińczycy, Kitanowie i Dżurdzeni, najniższa ranga to inni poddani dawnej dynastii Jin. Założenie dynastii Yuan przez Kubilajchana przyspieszyło fragmentację imperium mongolskiego. Imperium mongolskie rozpadło się na cztery chanaty, w tym dynastię Yuan z siedzibą w Chinach oraz trzy chanaty zachodnie, tj. Złotą Ordeę, Chanat Czagatajski i dynastię Ilchanidów, chociaż późniejsi cesarze Yuan byli postrzegani jako nominalni zwierzchnicy zachodnich chanatów. Jeśli chodzi o samą Mongolię, z Płaskowyżu Mongolskiego pochodzili panujący Mongołowie z dynastii Yuan, która cieszyła się szczególnym statusem. W początkowym okresie panowania Kubilajchana stolica dynastii została przeniesiona z Karakorum do Khanbaliq (obecnie Pekin), a Mongolia została przekształcona w prowincję Lingbei. Po zdobyciu stolicy Yuan przez dynastię Ming założoną przez Chińczyków Han w 1368 roku, ostatni cesarz Yuan Togon Temür uciekł na północ do Xanadu, następnie do Yingchang i tam zmarł w 1370 roku. Mongołowie pod wodzą jego syna i następcy, Biligtü-chana wycofali się na stepy mongolskie i walczyli z Ming. Step mongolski stał się ośrodkiem władzy północnej dynastii Yuan, która przetrwała do XVII wieku.

Od 1372 roku dynastia Ming rozpoczęła agresję na północny Yuan. W 1373 mongolski wódz Togon Temür pokonał siły Ming nad rzeką Orchon. W roku 1380 roku Armia Ming splądrowała Karakorum i inne miasta, ale ich dalsze ataki zostały odparte²⁹. Niemniej jednak siły Yuan w Junnan poddały się dynastii Ming na początku lat osiemdziesiątych XIV wieku. Nurhaczy, mongolski dowódca z prowincji Liaoyang, najechał

---

²⁸ D. Christian, *A History of Russia, Central Asia and Mongolia: Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today, 1260 - 2000*, Wiley-Blackwell, Makden 2018, s. 27.

²⁹ R. Grousset, op. cit., s. 502.

Półwysep Liaotuński w celu przywrócenia dynastii Yuan. Jednak wraz ze swoimi żołnierzami ostatecznie poddał się dynastii Ming w latach 1387–88. Dynastia Ming wysłała siły do Mongolii, ale została wypędzona przez Buyanshri-chana (1405–12). W odpowiedzi cesarz Jung-le osobiście najechał Północny Yuan. Mongołowie pozostawali liczącą się siłą militarną nawet po rozpadzie dynastii Yuan. Pomimo, że liczba Mongołów zmniejszyła się z powodu upadku imperium, wojny i asymilacji, Mongołowie pozostali wpływowym graczem w regionie. Dynastia Ming rozumiejąc własną niezdolność do podboju Wyżyny Mongolskiej siłą militarną, rozpoczęła politykę prowokowania Mongołów do wewnętrznych konfliktów, a także blokadę ekonomiczną regionu.

XV wiek stał się okresem zacieklej rywalizacji o władzę i zdecydowanego spadku potencjału militarnego Mongołów, ze względu na straty militarne oraz rozproszenie populacji. Pierwsza połowa XV wieku przebiegła pod znakiem rywalizacji mongolskiej arystokracji o tytuł chana. Druga połowa naznaczona była konfliktami granicznymi z dynastią Ming, które zakończyły się decydującą bitwą pod Tumu. Podczas tej bitwy siły mongolskie schwytały cesarza Zhu. Jednak ze względu na nieustępliwy opór władz w Pekinie, nie udało uzyskać za niego okupu ani kapitulacji miasta na rzecz Mongołów. To niepowodzenie rozpoczęło długotrwały kryzys polityczny wśród Mongołów. Pod koniec XIV wieku Mongolia została podzielona na dwie rywalizujące o władzę części: rządzoną przez Ojratów Mongolię Zachodnią i Mongolię Wschodnią zdominowaną przez Chałchasów.

Wiele miast w Mongolii zostało zniszczonych podczas chińskich najazdów pod koniec XIV i na początku XV wieku. Imperium Ming próbowało najechać Mongolię w XIV-XVI wieku, jednak ich ataki zostały odparte przez Ojratów i zjednoczoną armię mongolską. W XVI i XVII wieku Mongołowie podjęli próby dywersyfikacji lokalnej ekonomii. Wokół miasta Hohhot rozpoczęto uprawę zboża, lokalni władcy próbowali rozwinąć produkcję zbóż i warzyw w Dżungarii, wykorzystując napływowych Kazachów, Kirgizów, Chińczyków i Tarancinów. Jednak inicjatywy te służyły głównie klasom rządzącym, a masy biedoty mongolskiego odniosły z nich niewielkie lub żadne korzyści. Pomimo tych prób rejon nadal znajdował się w głębokim kryzysie politycznym

Pod koniec XVI wieku wśród Chałchasów rozwinęło się kilka dynastii Czyngisydów. Ałtan najpotężniejszy z lokalnych władców, zaprosił na swój dwór lamę Sonam Gjaco z Tybetu. Ałtan nie tylko nadał Gjaco tytuł Dalajlamy czyniąc go pierwszym dalajlamą, ale

również zaoferował swoją opiekę i wsparcie dla gelugów³⁰. W 1585 roku Ałtan-chan założył klasztor Erdenedzuu chijd³¹. Jego śladami poszło wielu lokalnych władców i arystokratów poszukających wsparcia dla swojej pozycji społecznej wśród tybetańskich mnichów. W ten sposób ostatecznie większość mongolskich władców przyjęła buddyzm. Buddyzm stał się również dominującą religią wśród zwykłych Mongołów. Wielu Mongołów zdecydowało się porzucić koczownictwo i zostać buddyjskim mnichami. W ciągu następnych stuleci fenomen ten nabrał takiego rozmiaru, że w szczytowym momencie mnisi stanowi jedną trzecią populacji kraju.

Imperium Mongolskie, jego narodziny i czasy świetności są najbardziej rozpoznawalnym wydarzeniem związanym nie tylko z Mongołami, ale również z koczownikami jako takimi. Nic więc dziwnego że zdominowały one nowoczesną refleksję na temat historii oraz tożsamości Mongołów jak i wielu innych grup w regionie. Przykładowo mongolski historyk Sh. Bira uznał Imperium Mongolskie oraz jego spuściznę nie tylko za jeden z trzech głównych filarów nowoczesnego państwa mongolskiego, ale również uważa, że jego znaczenie można porównywać jedynie do schedy po Imperium Rzymskim w Europie³². Dzieje się tak nie tylko w samej Mongolii, ale również i za granicą. Egzotyka imperium nomadów, podbijających olbrzymie części Euroazji, których powstrzymać mógł jedynie święty wiatr kamikadze, przyciąga zainteresowanie badaczy i ciekawskich z całego świata. Jak pisze dr Christopher Kaplonski zainteresowanie imperium istniało już w mongolskiej historiografii w czasach komunizmu. Jak twierdzi, można nawet uznać, że to w tym okresie Czyngis-chan stał się *de facto* kluczową postacią tożsamości i nowego państwa³³. W okresie komunistycznym podejście do Czyngis-chana było niezwykle skomplikowane. Choć z perspektywy sowieckiej był on *personą non grata* to w samej Mongolii zależnie do okresu postać ta stawała się często niezwykle ważna, można by zaryzykować stwierdzenie, że to ten okres uczynił ją kluczową, zmieniając Czyngis-chana z postaci rodowego przodka w postać polityczną, *ojca założyciela* narodu mongolskiego. W myśli Szirendewa narodziny imperium i jego podboje nie stanowią głównego obszaru zainteresowania. Jednakże dla Szirendewa Czyngis-chan staje się twórcą pewnego nowego systemu własności ziemi i podziału władzy. System ten, zdaniem Szirendewa ma niezwykle daleko idące negatywne konsekwencje dla

---

³⁰ Gelug- jedna z czterech głównych tradycji (szkół, obrządków) buddyzmu tybetańskiego nauczających hinajany, mahajany i wadžrajany

³¹ D. Christian, op. cit., s. 580.

³² Sh. Bira, op. cit., s. 385.

³³ C. Kaplonski, *Creating national identity in socialist Mongolia*, Central Asian Survey (1998), 17(1), s. 4.

samych Mongołów, nie tylko rozbija on dawne struktury władzy lokalnej, ale również odpowiada za późniejsze utracenie niepodległości przez Mongołów. Szirendew dyplomatycznie unika dyskursu dotyczącego podboju Rosji, skłaniając się ku najbardziej konserwatywnej interpretacji historii mongolskiej ekspansji stwierdzając, że Mongołowie ponoszą odpowiedzialność za część problemów rozwojowych Azji oraz innych sąsiednich rejonów. Reasumując Szirendew w tym okresie historycznym dostrzega jedynie źródło pewnych podstawnych mechanizmów, które w późniejszym okresie okazują się bardziej problemem dla samych Mongołów oraz szerzej pojętego obszaru ich wpływów, niż czymś na czym powinno opierać się tożsamość czy też historię kraju.

2. Między młotem a kowadłem

2.1 Ekspansja Rosji

Podczas gdy rejony Azji Środkowo-Wschodniej stanowiącej jeszcze niedawno serce Imperium Mongolskiego pogrążone były w podziałach i lokalnych walkach o władzę, w Europie dochodziło do serii skomplikowanych przemian społeczno-ekonomicznych, które już wkrótce miały wywrzeć olbrzymi wpływ na globalny balans sił. Zamorska ekspansja kolonialna krajów euro-atlantycznych oraz narodziny nowych globalnych sieci handlowych, spowodowały napływ na teren starego kontynentu niespotykanych do tej pory ilości złota, srebra oraz innych dóbr luksusowych³⁴. Proces ten okazał się skrajnym szokiem dla istniejącego do tej pory systemu finansowego i wywołał spadek mocy nabywczej walut opartych na kruszcu. Zaowocowało to tak zwaną *rewolucją cenową*, czyli drastycznym i nierównomiernym wzrostem cen, w szczególności cen zboża. Żywność w tym okresie i tak była już stosunkowo droga ze względu na niskie zbiory spowodowane tak zwaną małą epoką lodowcową, globalnym ochłodzeniem, które rozpoczęło się pod koniec XVII wieku³⁵. Wzrost cen wywołał poważny kryzys dawnego systemu najmu ziemi. W większości Europy Zachodniej w tym okresie upowszechnił się już czynsz pieniężny jako podstawowa forma opłaty za użytkowanie ziemi. Przy spadku wartości pieniądza i wzroście cen sytuacja ta dawała chłopom spore benefity, jednocześnie przekładając się na zubożenie posiadaczy ziemskich, których majątki traciły na wartości. By chronić swoją pozycję

---

³⁴ D. Fisher, *The Price Revolution: A Monetary Interpretation*, *The Journal of Economic History*, 49(4), s. 889.

³⁵ W. F. Ruddiman, *Plows, Plagues, and Petroleum: How Humans Took Control of Climate*, Princeton University Press, New Jersey 2005. 119.

zachodnioeuropejscy posiadacze ziemscy, zaczęli szukać nowych rozwiązań. We Francji zaczęto wprowadzać system połownictwa, w którym chłop oddawał pewną, określoną część plonów. W Anglii na popularności zyskało tak zwane grodzenie, czyli zastąpienie terenów uprawnych pastwiskami dla owiec. W innych krajach starano się uwolnić renty. Nowe zasady często głęboko dokuczliwe dla chłopstwa, zaowocowały odpłynięciem ludności wiejskiej do miast w poszukiwaniu pracy przy obróbce dóbr napływających zza oceanu napędzając proces urbanizacji³⁶. Na tej sytuacji skorzystały państwa Europy Wschodniej i Środkowej. Ze względu na swoją odległość od oceanu nie były one w stanie brać udziału w wyścigu po bogactwa Nowego Świata. Jednakże dostęp do żyznych ziem oraz klasyczny system oparty na pańszczyźnie pozwolił im wykorzystać olbrzymie zapotrzebowanie Zachodu na zboże. Jednym z państw, które najbardziej skorzystało na nowej sytuacji ekonomicznej była Rzeczpospolita Obojga Narodów³⁷. Dysponowała ona nie tylko kontrolą nad kluczowymi bałtyckimi portami i systemem rzeczny do nich prowadzącym, ale również dostępem do niezwykle żyznych obszarów ukraińskiego czarnoziemiu. Choć system agrarny tego okresu miał dość ograniczone możliwości zwiększenia intensywności upraw, Rzeczpospolita nawet przy tak niekorzystnych warunkach klimatycznych mogła podnieść wydajność swoich plonów poprzez ekspansje rejonów upraw na pozbawiony naturalnych barier teren Wielkiego Stepu. Ekspansja Rzeczpospolitej i jej kontrola nad ekonomicznie znaczącym i jednocześnie trudnym do obrony obszarem, umieściła ją na kursie kolizyjnym z szeregiem innych lokalnych sił starających się wzbogacić na handlu z Zachodem. Już wkrótce rywalizacja o kontrolę nad handlem zbożem w tym rejonie przerodziła się w otwartą wojnę między Polską i Szwecją. Na konflikcie tym najbardziej skorzystała Rosja. Choć kraj ten był jeszcze niedawno pogrążony w głębokim kryzysie politycznym, rosyjskiej elicie politycznej udało się wykorzystać niezwykle destruktywny konflikt polsko-szwedzki oraz skomplikowane relacje Rzeczpospolitej i ukraińskich kozaków do wzmocnienia własnej pozycji w regionie. Z czasem Rosjanom udało się nie tylko przejąć kontrolę nad żyznymi ziemiami Ukrainy, ale również pokonać osłabione wojnami Polskę i Szwecję stając się de facto dominującą siłą w regionie. Utrzymanie tej pozycji wymagało od Rosji rozpoczęcia procesu dogłębnej modernizacji. Przejmując dominującą rolę w regionie, Rosja przejęła również szereg wyzwań, z którymi mierzyła się wcześniej Rzeczpospolita. Jednym z tym problemów był fakt, że dążąc do dominacji w Europie Wschodniej Rosjanie, tak jak wcześniej Polska,

---

³⁶ G. Edmund Mingay, *Social History of the English Countryside*, Canongate Routledge Londyn 1990 s. 42.

³⁷ D. Christian, op. cit., 121.

musieli przystosować się do prowadzenia dwóch rodzajów działań zbrojnych³⁸. Na stepie o sukcesie decydowały mobilne, dobrze wyszkolone i stosunkowo elitarne oddziały kawalerii często prowadzące ataki podjazdowe oraz inne formy nieregularnych działań zbrojnych. Wojna na zachodzie i północy wymagała już drastycznej zmiany nastawienia. Zarówno Niemcy, Prusy jak i Szwedzi prowadzili wojnę w nowym stylu. W nowym modelu armia oparta była na licznej, działającej w kolumnach piechocie, uzbrojonej w broń palną oraz piki i wspieraną przez artylerię. Stworzenie i utrzymanie nowej armii było niezwykle kosztowne. Konieczny był nie tylko zakup zachodniego uzbrojenia, ale i utrzymanie licznej armii zawodowej. Do prowadzenia działań wojennych tego rodzaju, siły zbrojne wymagały nie tylko ogromnych zapasów żywności i amunicji, ale również rozbudowanej infrastruktury pozwalającej je przechowywać i transportować.

W celach sfinansowania modernizacji kraju władze carskie rozpoczęły ekspansję na wschód, za Ural oraz na południe na Wielki Step³⁹. Syberia od dawna przyciągała uwagę mieszkańców Europy Wschodniej intratnym handlem futrami. Surowiec ten nie wymaga skomplikowanej obróbki ani zaawansowanych metod wydobycia, jednocześnie cieszył się olbrzymim zainteresowaniem na zachodnioeuropejskich rynkach zbytu. Władze carskie postanowiły wydać szereg monopolii rodzinom kupieckim, które cieszyły się niezwykle wysokim poziomem niezależności w swoich działaniach na Syberii. Ekspansja na Wschód zaowocowała również szybkim odnalezieniem złóż metali ciężkich, a także złota oraz srebra. Pozwoliło to na lokalną produkcję broni i wyposażenia dla armii. Efektywny handel futrami wymagał włączenia rodzimej ludności. Rosyjscy kupcy wykorzystywali szeroki wachlarz możliwości, żeby uzyskać współpracę lokalnych społeczności. Carscy kolonizatorzy nie tylko wciągali społeczności w relacje handlowe czy stosowali bezpośrednią przemoc, ale również bezwzględnie wykorzystywali lokalne konflikty i podziały oferując ochronę i interwencje w zamian za daniny w skórkach. Nie powstrzymywali się też przed braniem lokalnych wodzów bądź też ich rodzin na zakładników by zmusić ich klany do współpracy⁴⁰. Dzięki nałożeniu podatków na lokalne społeczności, kupcy mogli skoncentrować się na transporcie i dalszej ekspansji przerzucając koszty zdobycia skór na lokalnych mieszkańców. Dotychczas mieszkańcy Syberii ze względu na niedostępne warunki geograficzne mieli mniejszy kontakt z ludami azjatyckimi, ograniczający się głównie do sporadycznego handlu i czasami

---

³⁸ E. Salmanowicz Kulpin-Gubajdullin, *Złota Orda. Problem genezy państwa Rosyjskiego*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2018, s. 188.

³⁹ L. Bazyłow, Paweł Wieczorkiewicz, *Historia Rosji*, Ossolineum Wrocław 2005 s. 112.

⁴⁰ W. B. Lincoln, *The Conquest of a Continent Siberia and the Russians*, Random House New York 1994, s. 66.

konieczności płacenia danin. Ich położenie przez stulecia chroniło przed podbojem, ale i zapobiegało możliwości zjednoczenia w silnej strukturze państwowej oraz hamowało transfer technologiczny. Dlatego nie byli oni w stanie skutecznie opierać się uzbrojonym w broń palną i dobrze wyszkolonym kozakom. Choć głównym celem rosyjskiego podboju było zabezpieczenie tras transportu skór oraz innych surowców, ich działania miały też inny efekt. Rodziny kupieckie otrzymały również prawa do osiedlania się w nowo odkrytych rejonach w celu produkcji żywności oraz wydobywania surowców. Ekspansja wzdłuż rzek wymagała zbudowania serii fortów i umocnionych placówek handlowych, które pozwalały zachować kontrolę nad kluczowymi punktami szlaków rzecznych i stanowiły bazy wypadowe do tłumienia lokalnego oporu⁴¹. Szybko forty te zaczęły stawać się skupiskami europejskiej ludności. By zapewnić lokalnym garnizonom żywność, na Syberię zaczęli napływać chłopcy i inni osadnicy. Ci nowi osadnicy przynieśli ze sobą na Syberię swój styl życia i sposób prowadzenia gospodarstw. Szacuje się, że w samym tylko XVII wieku europejska populacja Syberii z zaledwie paru tysięcy na początku wieku wzrosła do liczby równej bądź też przewyższającej populację rodzimych mieszkańców Syberii (około 300 000). Władze carskie aktywnie wspierały ten proces przesiedlając na Syberię, nie tylko chłopów, ale również przestępców, buntowników i jeńców wojennych. W drugiej połowie XVII wieku na Syberię zesłano ponad 30 000 ludzi. Syberia stała się również miejscem ucieczki dla wielu grup mierzących się z prześladowaniami w europejskiej części imperium, takich jak na przykład starowiercy. Choć wielu z nowych mieszkańców Syberii miało skomplikowane stosunki z władzą carską, to przecierając nowe szlaki, budując osady, walcząc i nawiązując kontakty z nowymi ludami, brali oni aktywny udział w rosyjskiej maszynie kolonizacyjnej. Istnienie stabilnej bazy do dalszej ekspansji przyciągało coraz większe grupy handlarzy i żołnierzy. Rosnąca konkurencja zmuszała ich do coraz śmielszego zapuszczania się w niespenetrowane do tej pory obszary. Z czasem rosyjska ekspansja dotarła w rejony zamieszkałe przez Mongołów. Dzięki Mongołom Rosjanie uzyskali dostęp do szlaków handlowych prowadzących na południe, do Chin. Sami Mongołowie natomiast starali się wykorzystać obecność nowego gracza, aby uzyskać dostęp czarnego prochu oraz wsparcia w lokalnych rozgrywkach o władzę. Dalej na wschód w dorzeczu Amuru, carscy Kozacy wkroczyli do rejonów będących chińską strefą wpływów. Był to kluczowy moment dla dalszego rozwoju nie tylko rosyjskiego programu kolonialnego, ale i Syberii. Było to pierwsze w historii regionu spotkanie dwóch dynamicznie rozwijających i eksponowanych imperiów

---

⁴¹ C. Witzernath, *Cossacks and the Russian Empire, 1598-1725: Manipulation, Rebellion and Expansion into Siberia*, Routledge London 2007, s. 87.

czarnoprochowych. Spotkanie to szybko przerodziło się w otwarty konflikt między kozakami zainteresowanymi znajdującymi się na południu ziemiami uprawnymi a mandżurskimi siłami kolonizacyjnymi. Obie siły dysponowały nowoczesnym sprzętem, bronią czarnoprochową, artylerią oraz doświadczonymi żołnierzami, ale jednocześnie zmuszone były działać w odległych peryferiach swoich stref wpływów. Byli daleko od swoich głównych ośrodków władzy, co skutkowało tym, że szlaki zaopatrzenia były rozciągnięte i narażone na ataki. Dodatkowo obie strony nie dysponowały wystarczającą wiedzą o swoim przeciwniku, a sami Mandżurowie obawiali się dodatkowo, że nowy przeciwnik może zacząć budować sojusz z będącymi obiektem zainteresowania chińskiej maszyny kolonialnej Mongołami. Rosja carska z kolei bardziej od ekspansji w tym regionie chciała uzyskać dostęp do chińskiego rynku zbytu, gdyż w tym okresie jej własne zyski z handlu futrami w Europie zaczęły spadać ze względu na silną konkurencję futer z Nowego Świata. Dlatego obie strony zdecydowały się na podjęcie negocjacji, które zakończyły się podpisaniem Traktatu Nerczyńskiego w 1689 roku⁴². Na mocy tego traktatu ustalono podział stref wpływów obu imperiów. Rosja zrzekła się ziemi wzdłuż górnego Amuru na rzecz Imperium Qing i zlikwidowała istniejące tam już osady, ale zapewniła sobie dostęp do Zabajkala. Traktat ten regulował również zasady przekraczania granic, traktowania przestępców oraz zawierania umów handlowych. Ze względu na barierę językową, kulturową oraz niejasną sytuację geograficzną traktat był w dużej mierze nieprecyzyjny, co prowadziło do licznych nadużyć i nadinterpretacji zarówno ze strony rosyjskiej jak i chińskiej.

Choć kolonizacja Syberii przez Rosjan może wydawać się kluczowym wydarzeniem dla historii regionu Azji Wschodniej, to jednak dla koczowników zamieszkujących ten region decydujące znaczenie miała ekspansja Rosjan na południe, na obszary Stepu Pontyjskiego, Kaukazu oraz Azji Centralnej. Pojawienie się Rosjan na stepie zaburzyło dawną równowagę sił. Obecność Moskwy sprawiała, że pomniejszych plemion koczowników miały kogoś, do kogo mogły się zwrócić o ochronę przed grupami nomadów starającymi się zdobyć dominację nad stepem. Drobni watażkowie w zamian za daniny byli w stanie krótkotrwale zachować swoją pozycję społeczną i ambicje oraz pastwiska, często nie zdając sobie sprawy z długotrwałych konsekwencji rosyjskiej ekspansji. Rosyjski model kolonizacji szybko podzielił dawną strukturę stepu, rosyjskie forty i szlaki handlowe przecięły dawne trasy migracji koczowników⁴³. Poważnie ograniczyło to mobilność konfederacji stepowych, takich

---

⁴² K. Zygmantowska, *Khil khyazgaaryg davan tuulsan ni 1911-1929 onuudad Mongold orj irsen Baruun Yevrop*, ANU-yn irged, Mongol Ulsyn Ikh Surguuli Ulanbator 2018, s.176.

⁴³ C. Witzernath, op. cit., s. 57.

jak Dżungarowie, zmuszając ich do bezpośredniej konfrontacji z wrogiem na swoich ziemiach zamiast wciągania ich w długotrwały i kosztowny pościg. Sytuacja ta uniemożliwiała również wycofanie się koczowników w razie klęski oraz powolne odbudowywanie sił dzięki podbojom i soюзom z innymi plemionami z dala od swoich dawnych wrogów. Południowa ekspansja Rosji tak naprawdę zamknęła terytoria dawnych Mongołów, zamieniając wielowymiarową i często chaotyczną dynamikę Wielkiego Stepu w dwubiegunową relację pogranicza imperiów. Dodatkowo, tak jak i w czasie podboju Ameryki, pojawienie się europejskich kolonizatorów niesło ze sobą rozprzestrzenianie się szeregu chorób takich jak ospa czy kiła, które dziesiątkowały populację rodzimych mieszkańców⁴⁴.

2.2 Narodziny i ekspansja dynastii Qing

Na początku XVII wieku północna dynastia Yuan została podzielona na dwie główne grupy: Mongołów Wschodnich - Chałchasów, Mongołów Zachodnich- Ojratów⁴⁵. Wraz z tymi podziałami potęga mongolskiego chana znacznie osłabła, a zdecentralizowani Mongołowie musieli stawić czoła powstającej na wschodzie nowej sile - Mandżurom. Mandżurzy dawniej zwani Dżurdżenami, byli ludem zamieszkującym obszar na wschód od Mongolii i na północ od Chin zwany Mandżurią. Byli oni zróżnicowaną wewnątrznie grupą, w skład której wchodziło nie tylko nomadzi, rybacy czy myśliwi, ale również osiadli farmerzy i hodowcy, a nawet tak wyspecjalizowane grupy jak piraci. Dżurdżeni pojawili się w chińskich kronikach już około VIII wieku, mieli wtenczas zamieszkiwać obszary dorzecza Amuru. Z czasem plemiona Dżurdżenów stały się wasalami dynastii Liao i brały aktywny udział w wojnach o zjednoczenie królestw koreańskich. Od samego początku Dżurdżeni wykazywali się szeregiem zdolności i otwartością do współpracy oraz wymiany kulturowej z otaczającymi ich ludami. Nie tylko pozwalali części z nich żyć pomiędzy sobą, ale również przejęli sporo ich wartości i systemów organizacji społecznej. W XII wieku dżurdżeńskie plemiona zjednoczyły się tworząc dynastię Jin, która prowadziła szereg konfliktów z dynastią Song na południu oraz przeprowadzała dobrze zorganizowane wyprawy łupieżcze na tereny Japonii i Korei⁴⁶. Na początku XIII wieku dynastia Jin wdała się w konflikt z Mongołami, który zakończył się jej podbojem w roku 1234. Uciekinierzy z dynastii Jin utworzyli także

---

⁴⁴ W. F. Ruddiman, op. cit., s. 137.

⁴⁵ T. Batbayar, S. K. Soni, *Modern Mongolia a Concise History*, Pentagon press, New Delhi 2007, s. 5.

⁴⁶ C. P. Atwood, op. cit., s. 154.

państwo Xia, które również padło ofiarą Mongołów. Dżurdzeni mieli skomplikowane relacje z Mongołami. Ci, którzy zamieszkiwali północne rejony byli przez Mongołów uznani za lud mongolski i traktowani jak Mongołowie, a ci mieszkający na południu byli traktowani tak jak chińska ludność Han. Dżurdzeni starli się zacieśnić więzi z Mongołami poprzez szereg małżeństw i sojuszy krwi. Podkreślali również szereg podobnych elementów kulturowych między obiema grupami, takich jak zamiłowanie do polowania, zapasów, alkoholu oraz upodobanie do wielkich czynów. W okresie mongolskiej dominacji Dżurdzeni zapożyczyli od nich wiele elementów kulturowych takich jak pismo i część tytułów. Spora część Dżurdzeńów ze wschodu przeszła również proces re-nomadyzacji. Jednak z czasem, kiedy pozycja dynastii Yuan osłabła, Dżurdzeni znaleźli się pomiędzy terenem wpływów dynastii Ming oraz dynastii koreańskich, ostatecznie stając się wasalami Ming. Relacja ta jednak szybko ulegała pogorszeniu, po części przez faworyzowanie przez dynastię Ming najbardziej synizowanych rodów dżurdzeńskich, jak i ignorowanie wcześniejszych podziałów terytorialnych. Przelaniem czary goryczy okazało się zignorowanie przez cesarza, próśb Dżurdzeńów o zmniejszenie danin po okresie wyjątkowo ciężkich opadów śniegu, które spowodowały ubogie zbiory. Skutkiem tego było niezadowolenie oraz otwarty bunt plemion dżurdzeńskich, który został wykorzystany przez jednego z lokalnych wodzów – Nurhaczego⁴⁷. Nurhaczy miał własne powody do wrogości w stosunku do dynastii Ming. Przedstawiciele dynastii nie tylko zabili jego ojca, ale również wydali obiecaną mu za żonę księżniczkę za jednego z mongolskich książąt. W roku 1616 Nurhaczy ogłosił powstanie późnej dynastii Jin, która następnie została przemianowana na dynastię Qing, a swoich podanych nazwał Mandżuriami, rozpoczynając tym samym marsz Mandżurów ku dominacji nad Chinami. Lata manewrowania między wpływami Chin, Mongołów i Koreańczyków spowodowały, że Dżurdzeni wykazywali się wysokim poziomem adaptacji i zrozumienia kultur Chin i Mongolii, bezwzględnie wykorzystując lokalne animozje oraz podobieństwa kulturowe do własnych celów, aby szybko podbijać Chiny i inne lokalne ludy. Mandżurowie bardzo skutecznie wykorzystywali klanowe podziały między Mongołami, które sięgały jeszcze czasów imperium i podziału władzy po śmierci Czyngis-chana. Przedstawiali się jako prawowici spadkobiercy dynastii Yuan, którzy jedynie chcą wesprzeć Wschodnich i Północnych Mongołów w ich konflikcie z Ojratami roszczącymi sobie prawa do schedy po imperium⁴⁸. Mandżurom udało się nie tylko zapobiec zjednoczeniu Mongołów, ale aktywnie obrócić ich przeciwko sobie. Rosnące wpływy Mandżurów wśród Mongołów poważnie

---

⁴⁷ B. Baabar, *Dzieje Mongolii*, Dialog, Warszawa 2009, s. 88.

⁴⁸ Ibidem, s. 90.

zaniepokoiły najpotężniejszego z wodzów mongolskich Ligden-chana. Choć dla Ligden-chana oczywistym było, że wzrastająca potęga Mandżurów stawała się zagrożeniem dla pozycji ludów mongolskich w tym rejonie Azji, to dla wielu mongolskich wodzów sojusz z Mandżuriami oferował możliwość zachowania własnych przywilejów i pozycji, które mogli utracić na rzecz Ligdena i jego sprzymierzeńców. Dodatkowo opowiadanie się po stronie Mandżurów, dawało Mongołom możliwość brania udziału w podziale łupów zdobywanych w czasie podboju dynastii Ming. Dla Ligden-chana dynastia Ming, przynajmniej tymczasowo, mogła być dobrą przeciwwagą dla Mandżurów. Ligden-chan posunął się nawet do tego, że podpisał traktat z dynastią Ming o ochronie jej północnej granicy przed agresją Mandżurów⁴⁹. Decyzja ta jeszcze bardziej osłabiona pozycja Ligden-chana wśród lokalnych klanów szczególnie tych, których terytoria znajdowały się blisko strefy wpływów dynastii Ming. W odpowiedzi na to działanie Nurhaczego sprzymierzył się z wasalami Ligden-chana, którzy zobowiązali się wspierać go w wojnie z dynastią Ming. Jednak ich pierwsze wspólne operacje zbrojne były skierowane przeciwko Ligden-CHANOWI, którego siły pokonali w 1622 roku.

W latach dwudziestych XVII wieku pod rządami Ligden-chana pozostali tylko Chałchasi oraz okupowane przez siły Ligden-chana Tumet i Ordos⁵⁰. W 1631 by zapobiec wchłonięciu tych obszarów przez Mandżurów, Ligden-chan wkroczył na ziemie mandżurskie. Niemniej jednak mandżurski władca Hong Taiji, następca Nurhaczego, sprzymierzony z klanami z Mongolii Wewnętrznej nie tylko odparł atak Ligden-chana, ale również przeszedł do udanej kontrofensywy, która zakończyła się splądrowaniem Hohhotu. To zapewniło Mandżurom kontrolę nad Mongolią Wewnętrzną. Pozostałości armii Ligden-chana ruszyły do Tybetu by pomóc siłom buddyjskiej szkoły Kagju w walce z przedstawicielami tybetańskiej szkoły Geluga, która wspierana była przez Mandżurów. Zanim armia chana zdążyła dotrzeć do Tybetu i przegrupować się z sojusznikami Ligden-chan zmarł, w czasie epidemii ospy, która wybuchła wśród jego żołnierzy. Jego następca poddał się Hong Taiji w 1635 roku i przekazał mu symbol władzy-pieczęć Yuan, kończąc ostatecznie istnienie północnej dynastii Yuan⁵¹. W 1661 roku, lokalni wodzowie, podjęli próbę buntu przeciwko siłom Qing. Jednak ta próba pomimo uzyskania poparcia części lokalnych plemion oraz mnichów zakończyła się ostatecznie porażką. Qing zmiażdżyli rebeliantów w bitwie 20 kwietnia 1675 roku⁵². Bunt ten miał poważne konsekwencje dla klanów mongolskich, których członkowie i wasale wzięli w

---

⁴⁹ D. Christian, op. cit., s. 184.

⁵⁰ C. P. Atwood, op. cit., s. 487.

⁵¹ B. Baabar, op. cit., s. 89.

⁵² R. Grousset, op. cit., s. 219.

nim udział. Wielu lokalnych wodzów wraz z rodzinami zostało straconych lub sprzedanych w niewolę.

W tym samym okresie narastająca rywalizacja o władzę i wpływy między mieszkającymi na terenie obecnej Mongolii Zewnętrznej Chałchasami oraz na Zachodzie Dżungariami przerodziła się w otwartą wojnę. Choć mongolskie plemiona Chałchasów, ze względu na swoje położenie geograficzne, zachowywały do tej pory sporą niezależność od Mandżurów, w obliczu zagrożenia ze strony dowodzonych przez Galdena Dżungarów zmuszeni byli poprosić o ochronę cesarza. Dowodzonej przez cesarza Kangxi armii mandżurskiej, dzięki przewadze liczebnej i użyciu nowoczesnej artylerii, udało się pokonać siły Dżungarów. W międzyczasie Kangxi zorganizował w 1691 r. w Duolun kongres władców Chałchy i Mongolii Wewnętrznej, na którym chanowie Chałchy formalnie zadeklarowali mu wierność. Wyparcie Dżungarów z Mongolii Zewnętrznej oznaczało przyłączenie tego regionu do cesarstwa Chin i początek konfliktu dżungarsko-mandżurskiego. Choć dochodziło jeszcze do szeregu pomniejszych rebelii, były one jednak szybko i brutalnie pacyfikowane przez Mandżurów, którzy ugruntowywali swoją kontrolę nad ludami mongolskimi.

Po przejściu pod kontrolę Qing tradycyjne struktury klanowe Mongolii Wewnętrznej i Zewnętrznej zostały zastąpione systemem chorągwi⁵³. Ta nowa struktura administracyjna miała drastyczne konsekwencje dla mongolskiej struktury władzy oraz kultury, ponieważ przywódca (Jasagh) każdego sztandaru był wybierany przez władze Qing. Co prawda na stanowiska te często wybierano mongolskich książąt, miało to jednak duży wpływ na rozbitcie lokalnego systemu relacji politycznej, który istniał między klanami. Wcześniej lokalni władcy musieli utrzymać skomplikowaną sieć kontaktów i sojuszy, prowadząc negocjacje i utrzymując więzi między grupami koczowniczych by zapewnić sobie poparcie i blokować działania rywali. W nowym systemie drogą do władzy stało się utrzymanie dobrych relacji z administracją cesarza. Miało to wpływ na osłabienie relacji między różnymi klanami mongolskimi, jednocześnie zwiększając więzi między arystokracją mongolską a dworem Qing. Mandżurowie poważnie ograniczyli Mongołom możliwość przekraczania granic między chorągwi, nawet między rejonami znajdującymi się pod zarządem mongolskich

---

⁵³ Paramilitarny system organizacji społecznej, wywodzący się z dżurdzeńskiej organizacji oddziałów wojskowych. Nurhaczy podzielił swoje siły na cztery grupy, każda została oznaczona innym kolorem sztandaru: czarnym, żółtym, białym i niebieskim. Z czasem liczba chorągwi została podwojona. Wraz z włączeniem Mongołów w organizację armii utworzono, ostatecznie 49 chorągwi mongolskich. Przydział do chorągwi był dziedziczny, za dowodzenie chorągwią odpowiedzialny był lokalny książę, który musiał dbać o gotowość bojową swoich podanych oraz za pobieranie podatków na rzecz cesarza.

chorągwi, dzieląc Mongolię na Mongolię Wewnętrzną i Zewnętrzną⁵⁴⁵⁵. Poważnie ograniczono również przekraczania granic Chin właściwych. Łamanie tych ograniczeń wiązało się z poważnymi karami, utrzymując w ten sposób klany mongolskie w izolacji, uniemożliwiając tworzenie potencjalnego antymandżurskiego sojuszu i utrzymując kontrolę Qing w tych regionach. Żaden książę nie mógł zdobyć dominującej władzy, a każdy z oddzielnych szandarów był bezpośrednio odpowiedzialny przed administracją Qing. Książęta szandarów corocznie składali cesarzowi daniny w zamian za co otrzymywali cesarskie prezenty, których wartość była przynajmniej równa ich daninom. Zwykli Mongołowie natomiast musieli płacić podatki nie tylko książętom szandarów, a także rządowi Qing. Książęta podejmowali nie tylko decyzje o tym, kto mógł opuścić zarządzane przez nich tereny, ale również przyznawali swoim poddanym prawa do wypasu według własnego uznania. Drugim ważnym czynnikiem kontroli nad Mongołami była religia. Klasztory i lamowie byli zwolnieni z podatków i usług oraz korzystali z wielu przywilejów. Wielu koczowników postanowiło porzucić koczownictwo na rzecz życia w klasztorze⁵⁶. Zarówno w Wewnętrznej jak i Zewnętrznej Mongolii ponad połowa męskiej populacji wybrała żywot buddyjskiego mnicha. Przyczyniło się to do tego, że pod koniec XVIII wieku pozycja nomadów znacznie podupadła. W tym okresie na stepie zaczęło rozpowszechniać się rolnictwo, pod użytek którego zaczęto przeznaczać żyzne tereny kiedyś wykorzystywane przez nomadów. Rosła również liczba osadników z Chin. Ludność Han zaczęła nielegalnie przenosić się na step Mongolii Wewnętrznej i dzierżawić ziemię od klasztorów i książąt szandarowych. Chociaż likwidacja pastwisk była w dużej mierze niedozwolona, lokalne władze przymykały na to oko. Wielu zubożałych Mongołów zaczęło również zajmować się rolnictwem na stepie, dzierżawiąc pola uprawne od swoich lokalnych książąt. Wraz z osadnikami zaczęli również pojawiać się chińscy kupcy, zainteresowani mongolskimi produktami zwierzęcymi oraz płodami rolnymi. Chociaż polityka Qing zakładała utrzymywanie Mongołów jako rezerwuaru wojskowego, była jednak dość krytycznie nastawiona względem włączania tego rejonu w przestrzeń chińskiego rynku z obawy przed wzrostem mongolskiego potencjału ekonomicznego. Wraz z ugruntowaniem się władzy Mundurów w rejonie oraz presją wewnętrzną w Chinach, związaną z zapotrzebowaniem na nowe rynki zbytu oraz ziemię rolną, dynastia zaczęła rezygnować z restrykcji wobec ludności Han. Chińska ekspansja ekonomiczna służyła dynastii, ponieważ nie tylko zapewniała

---

⁵⁴ R. Grousset, op. cit., s. 530.

⁵⁵ T. Batbayar, S. K. Soni, op. cit., s. 8.

⁵⁶ B. Baabar op. cit., s. 102.

wsparcie państwowemu aparatowi administracyjnemu, ale także ściślej wiązała Mongołów z resztą imperium. Administratorzy Qing, współpracując z chińskimi firmami handlowymi⁵⁷, zaczęli wspierać przedsiębiorstwa handlowe w Mongolii Wewnętrznej. Sytuacja ta zaczęła odciskać piętno na losie zwykłych Mongołów. Tracili oni ziemię na rzecz nowego osadnictwa, a lokalni władcy przetrzucili na nich spłatę pożyczek zaciąganych na dobra luksusowe. Pasterze mieli niewielkie możliwości oporu przeciwko wygórowanym podatkom i opłatom⁵⁸. Klasztory przejęły znaczne pastwiska, kupcy i książęta sztandarów wydzierżawili wiele pastwisk Chińczykom Han jako pola uprawne.

Ekspansja Mandżurom jest dla Szirendewa jednym z kluczowych momentów nie tylko w historii nie tylko Mongolii, ale i całej Azji. Mandżurowie z perspektywy Szirendewa są słabym i raczej zacofanym ludem, którzy jedynie wykorzystują stworzone przez Mongołów systemy władzy i osłabienie rejonu dla własnego zysku. Mandżurowie wykorzystują właśnie i słabość mongolskiej elity feudalnej by *de facto* minimalnym wysiłkiem przejąć rolę chana oraz schedę po Imperium Mongolskim i ogłosić powstanie dynastii Qing. By zapewnić sobie przetrwanie systemu, którego głównym beneficjentem się stali, Mandżurowie podejmują szereg aktywnych działań by *zamrozić* rozwój podbitych przez siebie ziem i zapewnić trwałość przejętego systemu, podczas kiedy reszta świata rozwija się ekonomicznie i politycznie.

2.3 Narodziny i upadek imperium Dżungarów.

Trzecią siłą mającą wpływ na rejon i która pod wieloma względami nieumyślnie zadecydowała o sukcesie Rosji i dynastii Qing byli Dżungarzy. Powstali ze zjednoczonych plemion mongolskich, które osiadły na zachodnie w dzisiejszej Sinciang. Dzięki swojemu położeniu byli oddaleni zarówno do wpływów Mandżurów na wschodzie jak i kolonizacji Syberii przez rosyjskie wojska na północy⁵⁹. Dżungarzy kontrolowali część szlaków handlowych w tym rejonie i pod wieloma względami sporo skorzystali na pojawieniu się rosyjskich kupców na północy, których obecność zrewitalizowała jedwabny szlak. Sieć dróg handlowych składająca się na jedwabny szlak i kontrolowana przez lokalne plemiona utraciła na znaczeniu w momencie odkrycia przez Europejczyków drogi morskiej do Indii oraz Chin. Obumarcie szlaku w tym okresie również ograniczyło transfer ideowy i technologiczny, który

---

⁵⁷ T. Batbayar, Sharad K. Soni, op. cit., s. 100.

⁵⁸ D. Christian, op. cit., s. 294.

⁵⁹ R. Grousset, op. cit., s. 520.

odbywał się wraz z wymianą dóbr między odległymi cywilizacjami. Choć Dżungarzy byli głównie nomadami i pasterzami, kontrolowane przez nich rejony zawierały również relatywnie rozwinięte ośrodki rolnicze, oni sami natomiast starali się sprowadzić tutaj więcej rolników, i grupy wyspecjalizowanych rzemieślników. Dżungarzy wspierali proces urbanizacji i modernizacji jednocześnie próbując rozwijać handel przez podpisywanie z Rosją umów handlowych. By zwiększyć swoją kontrolę nad szlakami handlowymi zadali ostateczny cios siłom kazachskim, zmuszając tych ostatnich do oddania się pod ochronę Moskwy. Wygrana ta doprowadziła do podpisania porozumienia z Rosją ustalającego nie tylko granice między obiema siłami, ale również wyznaczającego rejony wpływów oraz pobór danin od części ludów syberyjskich. Zabezpieczenie terytorium oraz szlaków handlowych uczyniło z Dżungarów liczącą się siłę ekonomiczną i militarną w regionie. Dżungarskie elity kontynuowały modernizację kraju, kładąc duży nacisk na zdobycie broni palnej, w tym armat oraz lokalne wydobycie oraz obróbkę metali w celu własnej produkcji nowoczesnego uzbrojenia. Po dwustu latach odnowiły kontakty dyplomatyczne z Pekinem. Ambicje i związane z nimi próby modernizacji Dżungarów, dość szybko umieściły ich jednak na kursie kolizyjnym zarówno z Moskwą jak i Pekinem. Powodem tego antagonizmu stała się kontrola szlaków handlowych i związane z tym opłaty pobierane od kupców, które poważnie naruszały zyski Chińczyków i Rosjan. W roku 1688 Dżungarowie rozpoczęli również otwarty konflikt zbrojny z innymi Mongołami na wschodzie⁶⁰. Inwazja Dżungarów na rejon obecnej Mongolii Zewnętrznej została sprowokowana morderstwem część posłańców biorących udział w negocjacjach między obiema stronami. Wyprawa ta szybko zakończyła się sukcesem i podbiciem najważniejszych osad w regionie, w tym klasztoru Erdene Zuu. Chałchascy przywódcy szybko zwrócili się o pomoc do dynastii Qing. Jedną z pierwszych decyzji Qing w walce z Dżungarami było zablokowanie im dostępu do chińskiego rynku. Dodatkowo zanim rozpoczęli oni operację zbrojną, poświęcili dużo czasu na próby przekupienia lokalnych elit, co przyniosło spore sukcesy. Dzięki temu dynastia Qing osłabiła chanat, zyskała poparcie wschodnich Mongołów oraz zapewniła sobie neutralność Rosji w konflikcie. Armie Qing rozpoczęły zbrojną operację przeciwko Dżungarom. Dzięki olbrzymiej przewadze liczebnej oraz dostępowi do nowoczesnego zachodniego uzbrojenia siłom chińskim udało się rozbić armię Dżungarów. Nie oznaczała jednak końca samego chanatu, który ze względu na swoją odległość uniknął podboju przez armię chińską. Choć początkowo władze dżungarskie starały się udobruchać Chińczyków, szybko zaczęły odbudowę kraju i

---

⁶⁰ C. P. Atwood, op. cit., s. 148.

armii. W celu poprawienia sytuacji finansowej siły Dżungarów zaatakowały Kazachów. Ich celem było wymusić daniny oraz opanować szlaki handlowe. Atak na Kazachów przyniósł drastyczne pogorszenie relacji ze stroną rosyjską. By uniknąć potencjalnego konfliktu Dżungarzy zwrócili swoje zainteresowanie na wschód w kierunku Tybetu. Siły Dżungarów uzyskały kontrolę nad Lhasą. Jednak to zwycięstwo Dżungarów spotkało się z militarną odpowiedzią dynastii Qing. Siłom chińskim udało się zmusić Dżungarów do wycofania się z Tybetu, przejmując *de facto* nad nim kontrolę⁶¹. Chińska armia kontynuowała walkę z Dżungarami na nich terytorium, nie odnieśli oni jednak jednoznacznego zwycięstwa. Dodatkowo konflikt ten negatywnie wpłynął na relację dynastii z Mongołami ze wschodu, którzy ponosili lwią część wydatków tej wojny. udało się ostatecznie odeprzeć atak dynastii w roku 1731 i w roku 1738 podpisać porozumienie pokojowe z dynastią Qing, gwarantujące krótki okres pokoju⁶². Było to jednak pod wieloma względami pyrrusowe zwycięstwo, gdyż siły Dżungarów były skrajnie wyczerpane konfliktem. Sytuację dodatkowo skomplikowała śmierć Goldo-chana w roku 1745. Pomimo szeregu reform nie udało mu się stworzyć klarownego systemu sukcesji. Podobnie jak w przypadku innych konfederacji koczowniczych skończyło się to konfliktem o władzę. Jeden z pretendentów do tytułu chana Dżungarów, Amursana zwrócił się do cesarza dynastii Qing z prośbą o wsparcie w walce o władzę⁶³. Dla Qing było to doskonałą szansą na podporządkowanie sobie problematycznych plemion. Liczącą 200 000 żołnierzy armia wkroczyła do Dżungarii nie napotykając większego oporu. Wkrótce w ręce ekspedycji wpadł główny kontrkandydat Amursany . Cesarz Qianlong uznał tą ekspedycję za zwycięstwo i szybko rozwiązał armię bojąc się, że dalsze koszty jej utrzymania mogą wywołać lokalne bunty i długotrwałe niezadowolenie Mongołów. Cesarz liczył na to, że ze względu na brak oporu Dżungarzy zaakceptują jego zwierzchnictwo, tak jak Mongołowie na wschodzie. Jednak jeszcze w tym samym roku (1755) Amursana, który jeszcze niedawno dowodził częścią cesarskiej ekspedycji, zbuntował się przeciwko dynastii. Wraz ze swoimi poplecznikami dokonał masakry chińskiego kontyngentu stacjonującego w stolicy Dżungarii i zaczął odbudowywać dżungarską armię. Sytuacja ta wywołała natychmiastową reakcję Chińczyków, którzy jeszcze w tym samym roku rozpoczęli operację militarną przeciwko Dżungarom. Licząca około 400 tysięcy armia chińska rozbiła siły Dżungarów i pokonała krótkotrwałą rebelię Mongołów na wschodzie wywołaną kosztami nowej operacji zbrojnej. Amursanie udało się uciec na Syberię, by szukać ochrony w

---

⁶¹ R. Grousset, op. cit., s. 533.

⁶² Baabar, op. cit., s. 120.

⁶³ R. Grousset, op. cit., s. 542.

rosyjskiej strefie wpływów, jednak zanim udało mu się rozpocząć działania na rzecz budowania sojuszu przeciwko Mandżurom zmarł on na ospę. Armia chińska nie poprzestała jedynie na demilitaryzacji przeciwnika, rozwścieczony zdradą cesarz podjął decyzje o ostatecznej likwidacji problematycznych koczowników. Zgodnie z jego rozkazem siły chińskie rozpoczęły masakrę mieszkańców Dżungarii. Szacuje się, że w czystce przeprowadzonej przez dynastię zginęło do miliona Dżungarów⁶⁴, około 30 000-40 000 Dżungarom udało się uciec przed ludobójstwem na północ, na terytoria kontrolowane przez carską Rosję⁶⁵. Spora część uciekinierów został zawrócona do Dżungarii wprost w ręce Chińczyków. Tym, którym pozwolono przekroczyć granicę władze w Moskwie pozwoliły osiąść w okolicach Wołgi. Tam jednak byli oni nękani przez Kazachów, szukających zemsty za dawne przegrane. W tym samym czasie dynastia rozpoczęła proces włączania ziem Dżungarów do Chin. Częścią tego procesu było przesiedlenie dużych grup chińskich muzułmanów oraz ludności Han i Mandżurów.

Porażka Dżungarów była końcem pewnej ery w historii Eurazji. Dżungarzy byli ostatnim liczącym się imperium koczowniczym w tej części świata, ich upadek był końcem trwającego od tysiąclecia współzawodnictwa między ludami osiadłymi i nomadami. Nomadzi zdawali sobie sprawę z konieczności dostosowania do nowych warunków panujących na polu bitwy, dostrzegli konieczności produkcji armat i broni palnej, wykazywali się otwartością na wykorzystywanie nowych technologii, nie unikając też innowacji w życiu codziennym. Ekspansja potężnych imperiów agrarnych na step z roku na rok roku pochłaniała rejony nadające się na pastwiska. Sieć fortów skutecznie przecinała dawne trasy migracji, uniemożliwiając wycofanie się daleko poza zasięg wrogich wojsk. W tak ograniczonej przestrzeni nomadzi nie tylko nie mogli zabezpieczyć wystarczających sił do prowadzenia poważniejszej, skutecznej ofensywy, ale nawet bronić posiadanych terenów. Drastyczny przyrost demograficzny ludności osiadłej do którego doszło w XVII wieku i powiązane z nią możliwość maksymalizacji produkcji żywności oraz wydobywania surowców, a także możliwość wykorzystania nowych skutecznych metod hodowli zwierząt jak i uprawy ryżu powodowały, że pomimo najszczerzych chęci koczownicy nie byli w stanie dotrzymać tempa militarno-gospodarczego rozwoju społeczeństw agrarnych. Dlatego pomimo często lepszej taktyki i wyszkolenia, a nawet licznych wygranych bitew ponieśli oni ostateczną klęskę.

---

⁶⁴ Jak utrzymuje stronna chińska za śmierć Dżungarów miała odpowiadać epidemia ospy.

⁶⁵ Baabar, op. cit., s.119.

Ten niezwykle dynamiczny okres dogłębnie zmienił tereny między Rosją a Chinami, był to koniec kontroli obszarów dawnych szlaków handlowych przez ludy koczownicze i inne lokalne siły na rzecz nowych globalnych imperiów. Imperia te zrodziły się z głębokiego proces przemian i modernizacji ludów osiadłych, które dzięki nowemu podejściu i technologii były w stanie drastycznie zwiększyć swoją populację oraz zasięg. Z perspektywy Szirendewa okres ten dla historii Mongolii jest czasem ostatecznej zapaści pozostałości po kiedyś potężnym imperium. Czasem, kiedy osłabieni Mongołowie wpadli w szpony często słabszych od siebie sąsiadów rozpoczynając *de facto* okres głębokiej stagnacji zarówno samej Mongolii jak i całego obszaru Azji włączonego w obszary dynastii Qing.

Chociaż Szirendew nie zajmuje się kwestią upadku Dżungarów, można rozpatrywać to wydarzenie jako ostateczny moment przejścia przez Mandżurów kontroli nad rejonem. Paradoksalnie z perspektywy Szirendewa jest to kluczowy moment dla narodzin nowoczesnego narodu mongolskiego. Narracja jaką tworzy Szirendew zmienia charakter narodu mongolskiego, z potomków dawnych zdobywców stają się oni ofiarami wyzysku kolonialnego zacofanej i chciwej dynastii feudalnej. Dlatego ostateczna utrata niezależności dawnych władców feudalnych staje się *de facto* początkiem prawdziwej historii narodu mongolskiego i jego drogi do budowy nowoczesnego państwa. Szirendew dokonując tego rodzaju zmiany priorytetu historycznego, odcinana pod wieloma względami Mongołów od problematycznej historii imperium. Działanie to powoduje, że z narodu agresorów stają się ofiarami wyzysku feudalnego i kolonialnego, a ich droga do niepodległości obiera formę walki narodowo-wyzwoleńczej. Działanie takie pozwala przerzucić sporą część odpowiedzialności za schyłek Czyngis-chań i jego następców na barki Mandżurów, pozwalając budować wspólną narrację z innymi narodami Azji jako wspólnoty ofiar imperializmu *de facto* martwej już w czasach Szirendewa grupy etnicznej.

3. Nowa Eurazja

Zwycięstwa militarne i ekspansja Rosji oraz Chin w XVIII wieku doprowadziły do pełnego zdominowania tej części Eurazji przez obie siły. Chińczykom udało się dokonać rewolucji militarnej, która dzięki zmianom organizacji wojskowej oraz linii zaopatrzeniowej, a także sile Mandżurów, była w stanie prowadzić działania wojskowe na stepie rekordowo długo, bez konieczności wycofania się. Qing przejęli kontrolę nad Tybetem, ale również pierwszy raz od stuleci dotarli na tereny dzisiejszego Tadżykistanu, eliminując wszystkich swoich tradycyjnych przeciwników. Z drugiej strony Rosjanie zdominowali ludy koczownicze

na Stepie Pontyjskim, w Kazachstanie, zdobyli kontrolę nad ludami Kaukazu, a także jednoznacznie wyeliminowali Polskę oraz Szwecję z gry o kontrolę Europy Centralnej. Rejon wpływów Rosji carskiej zbliżyli się niebezpiecznie do terytoriów kontrolowanych przez Wielką Brytanię w okolicach obecnego Pakistanu oraz Wyżyny Tybetańskiej. Dodatkowo siły rosyjskie triumfowały nad siłami polskich powstańców, Węgrów oraz siłami osmańskimi. Seria zwycięstw i podbojów, która dała obu imperiom przekonanie o ich potędze szybko miała się skończyć. Zarówno Rosjanie jak i Chińczycy zbyt mocno uwierzyli w swoje siły i zaczęli podejmować mało rozważne decyzje dyplomatyczne i militarne.

3.1 XIX w. i nowy świat

Wiek XIX okazał się dla dynastii Qing okresem znaczących wyzwań i zmian, po ponad 150 latach ciągłej ekspansji i podboju Mandżurowie utworzyli jedną z najpotężniejszych dynastii w historii Chin. Stali się zdobywcami zdobywców, narzucili swoją wolę potomkom Czyngis-chana i chińskich cesarzy. Z sino-centricznej perspektywy przejęli oni kontrolę nad całym cywilizowany światem, poza dominacją cesarza znaleźli się tylko mało znaczący barbarzyńcy. By ugruntować swoją władzę i zjednoczyć ostatecznie kulturowo całe Chiny wokół tronu cesarskiego, Mandżurowie koncentrowali się na pacyfikowaniu lokalnych rebelii wybuchających na terenie imperium: rebelii Miao w latach 1795-1806⁶⁶ i Powstanie Białego Lotosu 1796-1805. Rozpoczął się okres głęboko izolacjonistycznych reform, które początkowo wymierzone były w migracje ludności starającej się uciec spod władzy dynastii⁶⁷. Z czasem decyzje te dały podwaliny pod system kantoński- restrykcje handlu zagranicznego, które ograniczyły dostęp zachodniego handlu do portów chińskich zastawiając tylko port Kanton jak jedyne dozwolone miejsce zagranicznej wymiany handlowej. Wprowadzono restrykcje dla cudzoziemskiego handlu oraz podjęto próbę ukrócenia nielegalnego handlu opium, który prowadzili brytyjscy kupcy w Kantonie. Doprowadziły one w roku 1839 do otwartego konfliktu z Imperium Brytyjskim, tak zwanej pierwszej wojny opiumowej. Wojna ta zakończyła się chińską porażką rozpoczynając okres nazwany później przez Chińczyków *wiekem upokorzeniem*. W czasie tego konfliktu Brytyjczycy mieli szansę pokazać światu swoje nowe osiągnięcia technologiczne - opancerzony parowiec *Nemesis*, który nie tylko zniszczył chińską flotę rzeczną, ale i

---

⁶⁶ J. K. Fairbank, *The Cambridge History of China: Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911, Part 1*, Cambridge University Press, Cambridge 1999, s. 132.

⁶⁷ Ibidem, s. 143.

zagwarantował potężne wsparcie artyleryjskie siłom lądowym. Efektem porażki Chin był szereg koncesji na rzecz Brytyjczyków oraz przekazanie kontroli nad Hongkongiem na rzecz Korony Brytyjskiej. Tymczasem na Zachodzie, rosyjskie ambicje względem Bałkanów, oraz głęboko zakorzenione w kulturze rosyjskie idee o przejęciu schedy po Bizancjum, spowodowały, że drobny konflikt o prawa chrześcijan w Ziemi Świętej przerodził się w otwarty konflikt z Imperium Osmańskim. Choć początkowo siły carskie odnosiły w tym konflikcie spore sukcesy militarne, potencjalna wygrana Rosji carskiej zaniepokoiła inne europejskie potęgi, które już od dłuższego czasu przyglądały się carskim podbojom na Wschodzie. W celu zachowania nowego ładu europejskiego, który po wojnach napoleońskich miał zapewnić stabilność Europy, Francja i Wielka Brytania dołączyły do wojny po stronie tureckiej. Podczas wojny krymskiej carskie wojska poniosły decydującą klęskę z rąk międzynarodowej koalicji⁶⁸. Rosja poniosła ogromne straty militarne i ponadto została zmuszona do oddania Besarabii, oraz demilitaryzacji Morza Czarnego. Konflikt ten zdemaskował słabość rosyjskiej infrastruktury transportowej oraz łańcucha dowodzenia carskiej armii, jednocześnie pokazując potęgę nowych technologii takich jak telegraf czy też broń samopowtarzalna, którymi dysponowały zachodnie mocarstwa kolonialne. Siły Rosji, choć niezwykle liczne, były rozproszone po całym imperium i brakowało im możliwości szybkiego przemieszczania się w jego obrębie. Kontrola zróżnicowanego etnicznie i często wrogiego wobec władz imperium społeczeństwa wymagała ciągłej mobilizacji wojskowej i utrzymywania licznych kontyngentów w wielu punktach zapalnych imperiów.

Wojna krymska jak i wojna opiumowa, tak jak kiedyś upadek chanatu Dżungarów były znakiem końca pewnej ery. Zaledwie 100 lat wcześniej kończył się okres dominacji koczowniców na rzecz agrarnych społeczeństw osiadłych, a teraz ekspansywne imperia agrarne schodziły na drugi plan ustępując miejsce industrialnym potęgom, które swoją siłę budowały nie na zbożu i sile ludzkiej, ale na zapleczu przemysłowym, nowoczesnej nauce oraz wykorzystaniu paliw kopalnych. Nowym źródłem siły stało się nie zdobywanie nowego surowca czy też mas ludzkich, ale efektywna eksploatacja już istniejących zasobów dzięki postępowi technologii oraz organizacji społecznej.

Jeśli jeszcze niedawno armie Chin i Rosji odnosiły wielkie sukcesy i dysponowały nowoczesnymi oraz szybko rozwijającymi się strukturami, to okazało się, że konflikty w XIX wieku wyznaczały inne standardy. Kluczem okazały się mniejsze, mobilne siły jakimi dysponowały potęgi kolonialne, które można było szybko przerzucać między teatrami wojny.

---

⁶⁸ L. Bazyłow, op. cit., s. 298.

Musiały one szybko reagować na konflikty i powstania na terenie swoich, często niezwykle oddalonych od siebie kolonii. By zapewnić stabilność Chin i Rosja, które zbudowały równie wielokulturowe imperia w granicy jednego państwa, inwestowały w liczne armie, które stacjonowały na terenie całego imperium. Jednakże w przypadku konfliktu z dobrze uzbrojonym przeciwnikiem ich siła znacznie spadała, ponieważ były one rozproszone po imperium i nie były w stanie szybko dostrzec do miejsca konfliktu, co zniwelowało ich realną przewagę nad wrogiem. Dodatkowo siły te przez swoją powolność, biorąc udział w lokalnym konflikcie stwarzały oparcie dla innych lokalnych buntów bowiem wykorzystywano ich brak w danym rejonie. Zanim wróciły z innego obszaru objętego konfliktem, lokalni rebelianci mogli już mocno ugruntować swoją pozycję.

3.2 Kryzys dynastii Qing

Choć Chiny dostrzegły konieczność reform, okazały się one jednak niezwykle trudne, a kraj nawiedziła już wkrótce seria jeszcze poważniejszych konfliktów. W roku 1850 wybuchła rebelia Taiping⁶⁹, której przewodził Hong Xiuquan, nauczyciel, niedoszły urzędnik państwowy i samozwańczy prorok religijny. Jego doktryna będąca mieszaniną chrześcijaństwa, lokalnych wierzeń, prywatnych objawień oraz porto-socjalistycznych idei, stała się katalizatorem dla masowego bunt przeciwko dynastii Qing. Był to jeden z najbardziej śmiertelnych konfliktów w historii Chin, szacuje się, że w czasie tego trwającego 14 lat konfliktu zginęły między 20-30 milionów mieszkańców Państwa Środka. W tym czasie doszło również do szeregu mniejszych buntów, takich jak druga rebelia Miao (około 5 milionów zabitych), rebelia Du Wenxiu (między 1-2 miliona zabitych), czy powstanie Nian (100 000 ofiar śmiertelnych)⁷⁰. Okres niestabilności Chin wykorzystywały również potęgi zachodnie. W 1856 roku Brytyjczycy i Francuzi rozpoczęli interwencję wojskową, która doprowadziła do drugiej wojny opiumowej, a na Dalekim Wschodzie siły rosyjskie przejęły Mandżurię Zewnętrzną⁷¹.

Oslabieni tak drastycznie destrukcyjnymi konfliktami Mandżurowie rozpoczęli desperacką reformę, zwaną *ruchem samowzmocnienia*, której celem była modernizacja chińskiej armii i gospodarki poprzez przyjęcie zachodnich technologii i idei. Wysiłki te

---

⁶⁹ T. Brook, Bob Tadashi Wakabayashi, *Opium Regimes China, Britain, and Japan, 1839–1952*, University of California Press Berkeley 2000 s. 57.

⁷⁰ D. Twitchett, J. K. Fairbank, *The Cambridge History of China: Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911, Part 2*, Cambridge University Press, Cambridge 2000, s.132.

⁷¹ T. Brook, Bob Tadashi Wakabayashi, op. cit., s. 381.

odniosły ograniczony sukces z powodu biurokratycznego oporu, braku zasobów i niemożności rozwiązania podstawowych problemów nierówności społecznych i korupcji politycznej.

Koniec XIX wiek był czasem znaczących i często niekontrolowanych zmian społecznych i kulturowych w Chinach. Wpływ zachodnich idei i technologii rzuciły wyzwanie tradycyjnym chińskim wartościom i normom, prowadząc do debat i konfliktów dotyczących takich kwestii, jak modernizacja, nacjonalizm i tożsamość kulturowa. Wprowadzenie zachodniej edukacji, rozpowszechnienie chrześcijańskiej działalności misyjnej oraz rozwój handlu i rzemiosła również przyczyniły się do transformacji chińskiego społeczeństwa. Wewnętrzne bunty, zewnętrzne naciski mocarstw zachodnich oraz przemiany społeczne, gospodarcze i kulturowe podważyły autorytet i legitymację rządów Qing. Pojawiły się różne ruchy reformatorskie, opowiadające się za zmianami politycznymi i społecznymi w Chinach. Intelktualiści i myśliciele, tacy jak Liang Qichao⁷², Kang Youwei⁷³ i Zhang Zhidong⁷⁴, proponowali różne idee i reformy, od konstytucjonalizmu i modernizacji po nacjonalizm i odrodzenie kulturowe. Te ruchy reformatorskie odzwierciedlały rosnące niezadowolenie z rządu Qing i pragnienie zmian wśród chińskiego społeczeństwa. Reakcja rządu Qing na te wyzwania i ruchy reformatorskie była często niespójna i nieskuteczna. Pomimo prób modernizacji, dynastia Qing miała trudności z dostosowaniem się do zmieniających się czasów i utrzymaniem władzy. Korupcja i intrygi polityczne nadal nękały rząd, prowadząc do utraty zaufania publicznego. Gdy XIX wiek dobiegał końca, dynastia Qing stanęła w obliczu coraz większych wyzwań dla swoich rządów. Niepowodzenie ruchu samowzmocnienia w połączeniu z ciągłą korupcją, niestabilnością gospodarczą i niepokojami społecznymi doprowadziło do narastającego poczucia rozczarowania i frustracji wśród Chińczyków. W roku 1899 doszło do antyzachodniego powstania bokserów. Bokserzy byli tajnym stowarzyszeniem, które sprzeciwiało się obcym wpływom w Chinach i dążyło do wypędzenia *obcych diablów* z kraju⁷⁵. Powstanie zostało stłumione przez sojusz ośmiu nacji, w którym brały również udział siły imperialnie Japonii. Punktem kulminacyjnym upadku dynastii Qing było rok 1911, kiedy wybuchło powstanie w Wuchang będące początkiem rewolucji Xinhai, które zakończyło się proklamowaniem Republiki Chińskiej.

---

⁷² Początkowo krytyk Konfucjusza i zwolennik reform, z czasem rozczarował się kulturą zachodnią. Opracował koncepcję dziejów dzielącą rozwój modeli władzy na trzy okresy: władzy zbiorowej i wódzów plemiennych, epokę władzy autorytarnego monarchy oraz demokrację.

⁷³ Krytyk neokonfucjanizmu. Propagator reform w stylu japońskim, których zwieńczeniem była koncepcji stu dni reform.

⁷⁴ Promował reformę wojska wzorowaną na stylu zachodnim.

⁷⁵ D. Twitchett, John K. Fairbank, op. cit., s. 573.

Z perspektywy Szirendewa XIX wiek jest kluczowym momentem, nie tylko historii Mongołów, ale i Azji oraz świata. Jest to okres, kiedy zaczyna się nieodwracalny moment włączenia świata w obręb globalnego systemu kapitalistycznego oraz ostatecznej eliminacji zaszłości feudalnych. Z perspektywy Mongolii w tym okresie nieodwracalnie rozpoczynają się wszystkie mechanizmy prowadzące kraj do niepodległości. Jest to czas, w którym powstaje ukształtowane jest społeczeństwo mongolskie w formie, w jakiej uda mu się zrzuci jarzmo mandżurskie. Powstają także postawy do pojawienia się wszystkich poddziałów i klas społecznych, które odegrają kluczową rolę w rewolucji. Zarówno lokalni władcy feudalni jak zakony buddyjskie zaczynają odczuwać ograniczenia starego systemu, jednocześnie doświadczając presji mandżurskich prób ratowania starego systemu. Presja światowego systemu kapitalistycznego zaczyna powoli przełamywać izolację rejonu, otwierając elitę jak i lokalne ludy na nowe idee. Jest to dla Szirendewa moment, w którym opór Mongołów zaczyna nabierać jednoznacznych cech narodowowyzwoleńczych, łącząc go z szerszym globalnym ruchem antykolonialnym.

3.4 Rosja- ekspansja i odpowiedź na kryzys

Rosyjska porażka w wojnie krymskiej nie była tak destabilizująca dla kraju jak wojny opiumowe dla Chińczyków. Choć wywołała ona szok, uświadomiła carskiej elicie konieczność przeprowadzenia głębokich reform zarówno społecznych jak i ekonomicznych, aby móc współzawodniczyć z Zachodem. Konieczna była nie tylko industrializacja kraju, ale również reforma armii. Nie można było już dłużej ignorować niektórych zachodnich idei społecznych takich jak nacjonalizm czy reformę agrarną. Problem polegał na tym, że kraj po wojnie znajdował się w bardzo ciężkiej sytuacji finansowej. By uzyskać niezbędne środki, siły carskie musiały ponownie zwrócić się na Wschód oraz poważnie przemyśleć swoje modele eksploatacji Syberii i zamieszkujących ją ludów a szczególnie pogranicza rosyjsko-chińskiego, biorąc pod uwagę narastający kryzys dynastii Qing. Teren ten ze względu na odległość geograficzną od morza znajdował się poza obszarem zainteresowań innych państw europejskich koncentrujących się głównie na bogatych portach Południa. Pograżona w wewnętrznych konfliktach dynastia Qing nie była w stanie skutecznie utrzymywać ścisłej kontroli nad tym regionem. Wcześniej rosyjska ekspansja i podbój tego rejonu był pragmatyczny i struktury władzy oraz własności ziemi poszczególnych ludów pozostawały

relatywnie nienaruszone. Lokalna administracja carska była usatysfakcjonowana deklaracjami lojalności oraz pobieraniem od nich danin. Teraz w związku ze zwiększoną eksploatacją lokalnych surowców naturalnych pojawiła się potrzeba usprawniania procesów monetaryzacji rejonu⁷⁶. Wraz z mianowaniem w roku 1819 na gubernatora Michaiła Spierańskiego rozpoczęła się seria reform lokalnej biurokracji, której celem było zwiększenie realnej kontroli nad regionem oraz próba zwalczania nadużyć i korupcji nękających struktury lokalnej. Jednymi z głównych reform Spierańskiego, było przeprowadzenie spisu ludności, w ramach którego lokalne społeczności były przypisywane do jednej z trzech kategorii: ludności wędrowniej, koczowniczej bądź osiadłej⁷⁷. Ta ostatnia grupa została obłożona takimi samymi prawami i podatkami jak chłopcy w obrębie imperium. Reforma ta połączona została z uznaniem ziem syberyjskich za bezpośrednią własność państwa. Podobne zmiany zachodziły również na stepie, gdzie lokalne społeczności były włączane w lokalną strukturę administracyjną i militarną.

W okresie tym carat zaczął oferować intratne umowy firmom oraz jednostkom, zainteresowanym poszukiwaniem i wydobywaniem złota i innych surowców naturalnych, szczególnie metali ciężkich na Syberii. Narastająca ekspansja wschodniej części imperium wymagała również nowych metod transportu. Ze względu na położenie, imperium rosyjskie nie było w stanie w przeciwstawieniu do krajów kolonialnych wykorzystywać dróg morskich. Droga północna była dostępna tylko w krótkim okresie letnim, dlatego rozpoczęto budowanie kolei transsyberyjskiej oraz szeregu dróg w głąb Syberii. Do tej pory, głównymi trasami podróży nadal pozostawały rzeki oraz nieliczne gościńce między fortami. By uzyskać nakłady finansowe na konstrukcję kolei Rosja musiała między innymi sprzedać Alaskę Stanom Zjednoczonym⁷⁸. Budowa kolei dawała perspektywy zysków, ułatwiała strategiczny transport sił wzdłuż całego imperium oraz umożliwiała dalszą kolonizację Azji. Caratowi szybko nadarzyła się doskonała okazja do ekspansji i wykorzystania kolei. Druga wojna opiumowa oraz rebelia Taiping dała szansę uzyskania kontroli nad obszarami utraconymi wcześniej w ramach Traktatu Nerczyńskiego. Carskie siły wykorzystały krytyczną sytuację dynastii Qing i pod groźbą otwarcia nowego frontu na północy, zmusiły Mandżurów do podpisania traktatu z Ajgun, dzięki któremu Rosja carska uzyskiwała kontrolę nad terenami na północ od rzeki Amur. Zaledwie dwa lata później w ramach Konwencji Pekinńskiej, Rosja uzyskała pełną kontrolę nad Mandżurią Zewnętrzną. Rejon ten posłużył carskiej Rosji do założenia nowego

---

⁷⁶ W. B. Lincoln, op. cit., s. 160.

⁷⁷ Ibidem, s. 161.

⁷⁸ L. Bazyłow, op. cit., s. 303.

portu, Władywostoku w roku 1862. Władywostok pod wieloma względami był traktowany przez Rosję jak wschodni bliźniak St. Petersburga. Tak jak przez lata Petersburg był rosyjskim oknem na Zachód, oferując dostęp do zachodnich szlaków handlowych, tak teraz Władywostok otworzył dostęp do nowych szlaków handlowych oraz dalszej ekspansji na Dalekim Wschodzie. Nowe technologie drastycznie zmieniły podbitą przestrzeń. Kolej zastępowała stare szlaki handlowe, znosząc potrzebę karawan, a telegraf szlaki kurierskie. Z drugiej strony miasta na szlaku kolei zmieniały się w nowe potęgi handlowe. Kolej przyczyniła się też do drastycznego wzrostu migracji z europejskiej części Rosji. Jeśli na początku XIX wieku populacja Syberii wynosiła około 1 miliona, to na początku XX wieku liczba ta wzrosła do 8 milionów⁷⁹. Z każdym rokiem ilość europejskich osadników rosła. Do połowy wieku stanowili oni około 80% mieszkańców regionu. W tym samym okresie Rosji carskiej udało się również zacząć odbudowywać wpływy na Bałkanach. W roku 1877 na skutek wygranej wojny z Imperium Osmańskim, Moskwa podpisała z Istambułem Traktat z San Stefano na mocy, którego miano utworzyć księstwo Wielkiej Bułgarii, oraz ogłosić niepodległość Rumunii, Serbii oraz Czarnogóry. Traktat ten nie wszedł w życie na skutek interwencji państw Europy Zachodniej. W zaaprobowanej w San Stefano formie dawałby on Rosji zbyt dużą kontrolę nad obszarem Morza Czarnego⁸⁰. Dlatego Wielka Brytania, Francja, Austro-Węgry, Cesarstwo Niemieckie, oraz Królestwo Włoch zmusiły Rosję do ratyfikowania nowej umowy w ramach Traktatu Berlińskiego. Działania państw europejskich na Bałkanach oraz dramatyczne wydarzenia w Chinach sprawiły, że pod koniec XIX wieku Rosjanie zaczęli rozważać stworzenie strefy buforowej między kontrolowanymi przez siebie terytoriami a potencjalnie niestabilnym obszarem Chin. Rosjanie obawiali się, że w razie upadku dynastii Qing, Mandżurowie mogą próbować wycofać się na północ, z powrotem do Mandżurii i odbudować swoje siły. Z czasem rosyjska elita zaczęła również dostrzegać rosnące znaczenie Japonii, oraz rozważać potencjalne przejęcia wpływów, a być może nawet kolonizację Chin przez Brytyjczyków, kontrolujących już olbrzymie przestrzenie Azji.

W drugiej połowie XIX wieku Rosja rozpoczęła proces penetracji obszaru Mongolii Zewnętrznej. Wraz z podpisaniem Traktatu Nerczyńskiego z roku 1689 oraz Traktatu Kiachtyńskiego z roku 1728, stolica osady mongolskiej stała się ważnym punktem zaopatrzeniowym dla rosyjskich i chińskich kupców podróżujących między Kiachtą a Pekinem. Miasto to będące siedzibą Dżawdzandamby, najwyższego rangą zwierzchnika buddyzmu tybetańskiego w Mongolii, stało się jednym z największych ośrodków w regionie.

---

⁷⁹ D. Christian, op. cit., s. 287.

⁸⁰ L. Bazyłow, op. cit., s. 306.

Na początku liczyło sobie zaledwie 8000 mieszkańców, głównie mnichów. Przyciągało ono coraz więcej Mongołów, szukających stabilniejszego życia w mieście, szczególnie po roku 1806, kiedy wybudowano drugi co do rangi, obok zjadającego się w Karakorum klasztor Erdene Zuu, klasztor Gandan. By zadbać o zabezpieczenie swoich interesów w regionie, w latach pięćdziesiątych Rosjanie rozpoczęli formowanie sił kozackich na pograniczu mongolsko-rosyjskim, a w roku 1860 carat otworzył konsulat w obecnym Ułan Bator⁸¹. Po raz pierwszy siły rosyjskie wkroczyły do Mongolii w latach 1871-72 podczas rebelii chińskich muzułmanów. Po raz drugi uczyniły to w roku 1900, w celu wzięcia udziału w pacyfikacji powstania bokserów.

W ramach procesu umacniania swoich wpływów w tym obszarze władze carskie rozpoczęły budowę nitki kolei transsyberyjskiej łączącą Czytę z Władywostokiem i niedawno wydzierżawionym od władz w Pekinie Portem Arthur. Choć działania te początkowo odbyły się bez zgody administracji chińskiej, ze względu na ostatnią porażkę kraju z Japonią, władze w Pekinie ostatecznie udzieliły koncesji na to przedsięwzięcie. Rosnący wpływ Rosji w regionie już wkrótce miał spotkać się ze zdecydowaną reakcją imperialnej Japonii. Dla Japończyków oczywistym było, że obecność Rosji w tym regionie będzie z czasem wzrastać, a rozwój kolei jest kluczowym elementem ekspansji, co może zagrozić cesarskim wpływom w Korei i Mandżurii. Japonia w XIX wieku przechodziła okres gruntownej modernizacji. Choć carska Rosja dysponowała dużą przewagą militarną nad Japończykami, wojska carskie znajdowały się na absolutnym skraju swojej strefy wpływów. Rosyjskie linie zaopatrzenia były skrajnie rozciągnięte, ale również i przekaz informacji był bardzo opóźniony. Tak więc w roku 1904 imperialna flota japońska zajęła Port Arthur. Armii rosyjskiej przyszło się zmierzyć z wrogiem działającym nie tylko przy granicach własnego kraju, ale również dysponującym nowoczesną flotą oraz dobrze uzbrojoną piechotą. Choć wojna trwała tylko rok skrajnie wyczerpała obie strony. Rosja straciła między 40 000 do 120 000 żołnierzy, w tym flotę bałtycką, której trwająca prawie rok podróż wywołała szereg skandali dyplomatycznych i mało nie rozpętała wojny z Wielką Brytanią. Japońskie siły również znajdowały się na granicy swojej wytrzymałości. Zwycięstwo Japończyków było szokiem dla Rosjan i świata zachodniego. Choć Rosja zdawała sobie sprawę ze swoich problemów w współzawodnictwie z Zachodem, szereg zwycięstw w czasie ostatnich pięćdziesięciu lat pozwolił jej odbudować swoją mocarstwową pozycję i umocnić się w przekonaniu, że

---

⁸¹ T. Batbayar, op. cit., s. 11.

ekspansja na Wschodzie jest relatywnie bezpieczna. Sukces Japonii⁸² i przejęcie przez nią szeregu terenów na Dalekim Wschodzie upewnił Rosjan w konieczności stworzenia strefy buforowej na Dalekim Wschodzie. Zwycięska Japonia musiała rozszerzać swoje wpływy w Azji, by móc odbudować gospodarkę. Istniało poważne zagrożenie, że może się skierować ku terenom Azji Centralnej i Mongolii. Już na początku wieku jasnym stało się, że działania Japonii wobec Rosji mogą być o wiele groźniejsze niż tylko konflikt na Dalekim Wschodzie. Japońskie wywiad zaczął nawiązywać kontakt z szeregiem grup niepodległościowych na terenie całego Cesarstwa Rosji, w tym na przykład z polskim ruchem niepodległościowym, rozważając wspieranie tych grup, zarówno ekonomicznie, jak i militarnie w procesie destabilizacji Rosji. Zagrożenie płynęło nie tylko ze Wschodu. Niemcy i Austriacy z coraz większym zaniepokojeniem przyglądali się Rosji. Choć kraj ten nadal był zacofany względem Zachodu, miał niezwykle duże tempo modernizacji wewnętrznej. Część państw zachodnich, szczególnie Niemcy i Austro-Węgry, obawiały się, że jeśli nie podjęte zostaną szybkie działania względem Rosji, może ona prześcignąć państwa zachodnie pod względem rozwoju gospodarczego i technologicznego. Choć porażka z Japonią podważyła rosyjską pozycję, to jednak nadal nie przeciwdziałała jej zwycięstwom w Azji Centralnej oraz działalności na pograniczu chińsko-rosyjskim. Niemcy posunęły się w tym okresie do dofinansowywania japońskiego wysiłku wojennego oraz wspierania szeregu grup niepodległościowych i antysystemowych, poczynając od polskich ruchów na terenie zaboru rosyjskiego, po rosyjskich komunistów takich jak Lenin. Sytuacja stała się też napięta na terenie samego Imperium Rosyjskiego. Porażka odniesiona na Wschodzie, niezwykle wysokie koszty modernizacji kraju oraz ekspansji na Dalekim Wschodzie wywołały masowe protesty i strajki. Car bojąc się nasilenia rozruchów wydał decyzje o stłumieniu demonstracji w Petersburgu. Jego działanie wywołało oburzenie społeczne, które przerodziło się w masową rewolucję. Stały fabryki i kolej, mieszkańcy miast wyszli na ulice, doszło do buntu rezerw wojskowych. Widząc beznadziejność swojego położenia Mikołaj II przystąpił do negocjacji z przywódcami powstania, które zakończyły się oficjalnym przekazaniem większości władzy w ręce powołanej szóstego sierpnia 1906 roku Dumy Państwowej, a rok później ogłoszenia rosyjskiej konstytucji.

Skutki burzliwych konfliktów, które pochłonęły Daleki Wschód na przełomie XIX i XX zaczęły powoli docierać do Mongolii Wewnętrznej, dotychczas odizolowanej od wydarzeń na terenie reszty Chin. Lokalna społeczność w większości poświęcała swoje życie

---

⁸² L. Bazyłow, op. cit., s. 130.

hodowli zwierząt oraz życiu religijnemu. Mongolia podzielona była na ponad 50 ajmaków. Zarówno hodowcy jak i elita obciążeni byli sporymi zobowiązaniami finansowymi wobec Pekinu oraz kupców chińskich. Obciążenia te nie były jedynie podatkami, lokalne społeczności musiały zaopatrywać mandżurskie garnizony w konie, ubrania oraz prowiant. Część lokalnej elity zobowiązana była brać udział w szeregu świąt oraz innych wydarzeń organizowanych przez cesarza, takich jak obchody Nowego Roku, które nie tylko wymagały danin wobec dworu, ale również osobistej obecności w Pekinie. Coroczna podróż świąty do Pekinu pociągała za sobą astronomiczne koszty, które przerzucane były na lokalnych *aratów*. Jedynie mała część szlachty uważana za bezpośrednich potomków Czyngis-chana i klasztory buddyjskie zwolnione były ze zobowiązań względem Pekinu. Choć sytuacja w regionie była dość ciężka, to od początków XX wieku opór przeciwko dynastii Qing był stosunkowo znikomy. Wraz z początkiem nowego stulecia, próby reform dynastii Qing, która starła się zwiększyć swoją kontrolę nad regionem, zarówno przez napływ osadnictwa jak i przez presję finansową, wywołały rosnący opór społeczności mongolskiej. Jego stateczną kulminacją było wysłanie w roku 1911 przez Mongołów delegacji do Sankt Petersburga z prośbą o pomoc w utworzeniu niepodległej Mongolii⁸³. W odpowiedzi Rosjanie przekazali Mongołom transport broni palnej i grupę 200 Kozaków⁸⁴. Jeszcze w tym samym roku, wraz upadkiem w Chinach Dynastii Qing, Mongolia ogłosiła niepodległość względem Pekinu.

3.5 Mongołowie zagubieni

Kroki podjęte przez Mongołów na początku XX wieku, względem chylącej się ku upadkowi dynastii Qing, nie odbiegają szczególnie od działań podejmowanych przez ostatnie dwa tysiące lat przez inne ludy koczownicze względem osłabionych konfederacji i imperiów, które jeszcze niedawno były ich suwerenami. Mongolia, Mandżuria i jej okolice przez ostatnie stulecia stały się miejscem pewnego cyklu. Lokalne plemiona koczowników pod wodzą ambitnych przywódców dyplomacją, przemocą lub podstępem konsolidowały się, rosły w siłę i skutecznie ruszały na podbój południa, północy bądź innych sąsiadów. Ci, których sojusze zawiodły, szybko znikali z kart historii dzięki pomocy swoich niedawnych sojuszników i wasali. Ci, którym się udało zdobyć wpływy i bogactwa, z czasem zatracali unikalne cechy, które pozwoliły im odnieść sukces i narzucić swoje zwierzchnictwo chińskiej

---

⁸³ Baabar, op. cit., s. 172.

⁸⁴ Ibidem. s. 173.

maszynie biurokratyczno-administracyjnej. Gdy ten czas słabości nastał maszyna ta pozbyła się ich, albo rękami chińskich buntowników, albo innych koczowników, który podążali taką samą ścieżką ku potędze. Mongołowie sami przeżyli ten proces jednocząc się pod wodzą Czyngis-chana, który zreformował i usprawnił dawny ład społeczny, doprowadzając do powstania światowego imperium będącego szczytowym osiągnięciem nomadyzmu. Mongołowie przeżyli też jego kryzys i upadek by w końcu samemu stać się ofiarą podboju potomków własnych wasali. Teraz, w pierwszej dekadzie XX wieku nastąpiła szansa by znów odzyskać część dawnej chwały. Problem polegał na tym, że świat się zmienił. Przewaga, którą kiedyś dysponowali koczownicy nad innymi ludami w ostatnich stuleciach zaczęła topnieć. Gdy Mongołowie zaczęli szukać starymi metodami koczowniczych sojuszników, z którymi mogliby zawrzeć skomplikowaną sieć umów, sojuszy i niedomówień, znaleźli tylko Tybetańczyków. Nowi gracze, którzy pojawili się w regionie rządzą się już zupełnie innymi zasadami i wyznawali obce Mongołom wartości. Na północy, Rosja - wielonarodowe imperium w zachodnim stylu, patrząca na region z perspektywy strefy wpływów z innymi światowymi potęgami. Na wschodzie Cesarstwo Japonii – szybko modernizująca się lokalna potęga pragnąca dołączyć do światowej czołówki, a na południu nowa Republika Chińska pod rządami ludności Han, wiedzona chęcią przewyciężenia dawnych upokorzeń i słabości. Zmienili się też sami Mongołowie, rozproszeni, osłabieni konfliktami oraz aktywnymi działaniami dynastii Ming, Mandżurowie, również zdawali sobie sprawę z potencjalnego zagrożenia, które nadal drzemało w ich dawnych suwerenach. Pomimo tego jak zmienił się świat, Mongołowie mieli szansę osiągnąć swoje cele. Nowa gra o wpływy w regionie, choć rządząca się innymi zasadami niż dotychczas, dawała możliwość balansowania pomiędzy nowymi potęgami w celu osiągnięcia zamierzonych celów i zachowania autonomii decyzyjnej jak i terytorialnej. Wkrótce jednak sytuacja w Azji drastycznie się zmieniła. Właściwie w jednej chwili zarówno Rosja jak i Republika Chińska pogrążyły się w chaosie. Teoretycznie mogło być to zbawienne, jednakże zanim Mongołowie mogli sami skorzystać z tej sytuacji, zostali wciągnięci w strefę wpływów bolszewików - nowego gracza, który posługiwał się obcymi ideami i zasadami. Bolszewicy dążyli do narzucenia swoich reguł bez możliwości negocjacji, czy też zachowaniem pozorów neutralności. Dla Szirendewa to właśnie ten okres staje się głównym obiektem zainteresowań. Przełom XIX i XX wiek staje się dla niego czasem przebudzenia Mongołów z długiego letargu, okresem, w którym ze wzmożoną siłą intensyfikują się mechanizmy rządzące historią. Jest to dla Szirendewa nie tylko czas ostatecznej drogi Mongołów do wolności i niepodległości, ale również preludium do najważniejszych zmian w historii świata, w której Mongołowie mają odegrać decydującą rolę.

Rozdział 2. Biografia Badzaryna Szirendewa

Rysunek 2. Badzaryn Szirendew przy pracy. Źródło: *Академич б Ширэндэв фото дуранд, Шинжлэх Ухааны Академи Улаанбаатар* 2012 s. 108

2.1 Dzieciństwo

Szirendew, syn Badzara urodził się w roku 1912⁸⁵ na północy ajmaku archangajskiego, w rejonie, który w latach czterdziestych XX w. został włączony do ajmaku chubsugulskiego⁸⁶. Rejon ten położony jest w północno-wschodniej Mongolii, blisko granicy

---

⁸⁵ W niektórych, szczególnie starszych źródłach, jako datę jego urodzin podaje się rok 1914, jednak sam Szirendew dementuje tę datę w swojej autobiografii jako pomyłkę.

⁸⁶ B. Shirendev, *Through the Ocean Waves*, Washington, Center for East Asian Studies Western Washington 1997, s. 12.

rosyjsko-mongolskiej, około pięciuset kilometrów od stolicy kraju Ułan Bator⁸⁷. Szirendew przyszedł na świat w ubogiej pasterskiej rodzinie, jako szóste z trzynastorga dzieci. Jego ojciec wywodził się z rodu Ach Chajradzar. Z powodu ubóstwa swoich rodziców nie był w stanie ukończyć nauki w klasztorze buddyjskim i musiał zająć się łowiectwem i pasterstwem. Pracował również jako skryba i pieśniarz, jednak i te zajęcia nie przynosiły mu wielkich dochodów. Ze względu na niski status społeczny rodzina Szirendewa zajmowała się wypasem zwierząt należących do lokalnego klasztoru buddyjskiego lub do zamożniejszych rodzin. Dzieciństwo Szirendewa nie różniło się specjalnie od dzieciństwa poprzednich pokoleń nomadów zamieszkujących ten region od stuleci. Szirendew od najmłodszych lat uczył się szeregu umiejętności związanych z koczowniczym trybem życia, opiekował się zwierzętami, a w wolnych chwilach pobierał nauk tradycyjnego pisma mongolskiego od swojego ojca. Burzliwe wydarzenia historyczne, które nawiedziły Mongolię w tym okresie miały stosunkowo ograniczony wpływ na życie mieszkańców ajmaku archangajskiego. Sytuacja uległa zmianie dopiero wraz z powstaniem w 1923 r. pierwszej lokalnej komórki partyjnej. Władze komunistyczne zlikwidowały dawną administrację i powołały do życia nowe instytucje, do których zaczęły werbować lokalnych pasterzy.

2.2 Nauka w zakonie

W drugiej połowie lat dwudziestych ojciec Szirendewa podjął decyzję o oddaniu syna na nauki do klasztoru buddyjskiego Nüchtijn Chüree gdzie Szirendew pod opieką krewnego matki, Badgara miał rozpocząć edukację i z czasem zostać lamą⁸⁸. Życie pośród mnichów polegało na prostej pracy w klasztorze, usługiwaniu mnichom, nauce na pamięć tybetańskich tekstów, bez znajomości samego języka tybetańskiego oraz na uczestnictwie w obrzędach religijnych. Szirendew w swoich wspomnieniach opisuje ten okres swojego życia jako bardzo

---

⁸⁷ W czasach dzieciństwa Szirendewa stolica Mongolii znana była pod wieloma nazwami. Rosjanie i Europejczycy używali nazwy Urga, od mongolskiego słowa *örgöö* – pałac. Mongołowie nazywali stolicę *Nijslel Chüree*, czyli główny obóz. Obecną nazwę Ułan Bator (mong. *Ulaanbaatar*) miastu nadano w roku 1924 w czasie pierwszego Wielkiego Zjazdu Mongolskiego – Kurułtaju. Początkowo większości delegatów skłaniała się ku nazwie *Baatar Chot*, czyli „miasto bohatera”, jednak pod wpływem nacisków Kazacha Turara Ryskułowa, sowieckiego doradcy, przedstawiciela Międzynarodówki Komunistycznej w Mongolii i przewodniczącego Rady Komisarzy Ludowych Turkiestańskiej ASRR, ostatecznie przyjęto nazwę *Ulaanbaatar Chot*, czyli miasto czerwonego bohatera. Później nazwę tę skrócono do *Ulaanbaatar* – dosł. „czerwony bohater”. Turar Ryskułow zginął podczas stalinowskich czystek w roku 1938.

⁸⁸ B. Shirendev, op. cit., s. 25.

trudny, ale jednocześnie twierdzi, że wiele z niego wyniósł. Dzięki trudom życia monastycznego i praktykom religijnym Szirendew miał zyskać samozaparcie i przyswoić sobie metody nauki, które jego zdaniem, były kluczowe dla dalszych sukcesów w nauce i polityce⁸⁹. Z czasem ciężkie warunki życia, tęsknota za rodziną oraz srogie kary stosowane przez mnichów skłoniły Szirendewa do podjęcia próby opuszczenia klasztoru. Pierwsza ucieczka Szirendewa zakończyła się już po paru dniach, gdy jego ojciec odnalazł go u krewnych jednego z mnichów, mieszkających parę kilometrów od konwentu. Po powrocie do klasztoru Szirendew został oddany pod osobistą opiekę jednego z lamów, u którego rozpoczął naukę języka tybetańskiego. Choć mnisi zaczęli lepiej traktować Szirendewa, to ten po raz kolejny uciekł z klasztoru parę tygodni później. Tym razem udał się do rodzinnego obozowiska. Po długotrwałych namowach ze strony matki Szirendew powrócił do klasztoru. Podczas wykonywania swoich klasztornych obowiązków Szirendew miał okazję po raz pierwszy napotkać członków Ligi Młodych uczęszczający do szkoły położonej nieopodal klasztoru.

Nowe kontakty wywarły na Szirendewie duże wrażenie i utwierdziły go w przekonaniu, o konieczności opuszczenia klasztoru:

Każdy [uczeń szkoły] nosił identyczne niebieskie bawełniane ubranie, skurzone buty i kapelusz z rondem. [Uczniowie] Mieszkali we wspólnych jurtach, a ich łóżka były posłane kocami. Jedli razem dobre jedzenie. Uczono ich mongolskiego pisma, rozmawiali z zaangażowaniem o partii komunistycznej, związkach zawodowych, ruchu młodych pionierów. Paradowali i śpiewali piosenki o nowej erze, które dogłębnie poruszyły moje uczucia i sprawiły, że chciałem porzucić zakonne życie tak szybko, jak to było możliwe⁹⁰.

Następnej wiosny doszło do kolejnej, tym razem ostatecznej ucieczki Szirendewa. Ucieczka ta zakończyła się wyrzuceniem go z klasztoru, po tym, jak Szirendew został

---

⁸⁹ Ibidem, s. 26.

⁹⁰ Ibidem, s. 30.

przyłapany przez swojego nauczyciela podczas polowania na chomce mongolskie⁹¹. Mnich uznał, że zabijanie zwierząt jest złamaniem złożonych przez Szirendewa ślubów klasztornych. Po zwolnieniu z klasztoru Szirendew podejmował się szeregu zajęć, od polowania, poprzez pasterstwo, służbę u lokalnego szamana, aż do prowadzenia kupieckich karawan. Zimą 1928 r. Szirendew dostał pracę w lokalnej spółdzielni przy pilnowaniu ognia. Naczelnik somonu (powiatu) Czojdos – nauczyciel i jeden z pierwszych członków partii komunistycznej w regionie – zaoferował Szirendewowi przyłączenie się do Ligi Młodych i ruchu pionierów. Członkostwo Szirendewa w tych instytucjach spotkało się z negatywną reakcją, tak lokalnej społeczności, jak i rodziny Szirendewa, która naciskała na niego, żeby jak najszybciej opuścił szeregi pionierów. Gdy wieść o tym dotarła do lamów, ogłosili oni, że Szirendew został opętany przez złe moce i musi zostać poddany egzorcyzmom.

W tym samym okresie dwóch starszych braci Szirendewa zostało powołanych do mongolskiej armii. By pomóc rodzinie w tej trudnej sytuacji Szirendew podjął pracę u jednego z majątnych rodów. Ze względu na karygodne traktowanie pracowników, ród ten cieszył się na tyle złą sławą, że miał duże problemy ze znalezieniem rąk do pracy. Szirendew pracował dla nich przez parę tygodni, samotnie borykając się z zadaniami przeznaczonymi dla paru osób, z wysokimi wymaganiami, kiepską płacą i złym traktowaniem⁹². Z sytuacji tej wybawiała go wizyta jego nauczyciela Czojdosa, który poinformował Szirendewa, że zapisał go do szkoły rolniczej w Cecerleg⁹³, w której może niezwłocznie podjąć naukę. W tym okresie rząd mongolski mierzył się z szeregiem problemów związanych z kolektywizacją i modernizacją pasterstwa – podstawy mongolskiej agrokultury. Jednym z kluczowych problemów był brak odpowiednio wyedukowanych kadr pracowniczych. Próba rozwiązania tej sytuacji była organizacja lokalnych szkół, mających za zadanie szybko wykształcić potrzebnych specjalistów, a przy tym zadbać o ich ideologiczną prawomyślność.

Szkoła, do której trafił Szirendew pod wieloma względami przypominała koszarową jednostkę paramilitarną⁹⁴. Mongolskie braki kadrowe były widoczne już na przykładzie funkcjonowania tej instytucji. Szereg prac na rzecz szkoły wypełniali starsi uczniowie. Po odbyciu rocznych lub dwuletnich kursów, świeżo upieczeni absolwenci wysłani byli do pracy na rzecz państwa na terenie całego kraju. W mieście, w którym znajdowała się szkoła, mieszkała również duża liczba obywateli sowieckich. Oprócz żołnierzy i specjalistów z ZSRR

---

⁹¹ Chomic (lat. *allocricetulus*) – rodzaj gryzonia z rodziny chomikowatych występujący powszechnie na obszarze Azji. (zob. W. Cichocki, A. Ważna, J. Cichocki, E. Rajska, A. Jasiński, W. Bogdanowicz. *Polskie nazewnictwo ssaków świata*. Muzeum i Instytut Zoologii PAN, Warszawa 2015, s. 239.)

⁹² У. Укхеерийнбагш, *Уулсеерее мфнхфрсфнү*, Бйхаанви Акадздеми, Улаанбаатар 2012, s. 24

⁹³ Stolica ajmaku północnohangajskiego.

⁹⁴ B. Shirendev, op. cit., s. 40.

obecne były również grupy sowieckich osadników starających się wprowadzić zachodnie rozwiązania urbanistyczne i metody uprawy roślin do kraju, który opierał swoją gospodarkę na jurtach i koczowniczym pasterstwie. Dzięki sąsiedztwu z sowieckimi obywatelami Szirendew uzyskał możliwość nauki języka rosyjskiego. Choć Mongolia opierała swój rozwój na współpracy ze Związkiem Radzieckim, to znajomość języka rosyjskiego wśród Mongołów wciąż należała do rzadkości. Dla Szirendewa nie był to pierwszy kontakt z tym językiem. W dzieciństwie miał okazję przyswoić podstawy języka od rosyjskich myśliwych, którzy sporadycznie odwiedzali jego rodzinne strony. Dzięki podstawowej znajomości języka udało mu się nawiązać kontakt z jednym ze swoich rosyjskich rówieśników, który zaczął uczyć go rosyjskiego w zamian za naukę mongolskiego. W okresie tym Szirendew odbył również kilkutygodniowe szkolenie wojskowe⁹⁵.

2.3 Praca w kolektywie

Po dwóch latach nauki w szkole Szirendew został powołany na stanowisko dyrektora nowo powstałego kolektywu rolniczego, Ludowego Stowarzyszenia Rzeki Czuluut w somonie⁹⁶ Czuluut,⁹⁷ Ta nowopowstała jednostka nie miał do tej pory wybranego zarządcy. Po przybyciu na miejsce Szirendew odkrył, że kolektyw istnieje bardziej w teorii niż w praktyce. Powstały już zabudowania, część infrastruktury. Kolektyw dysponował zwierzętami i innymi surowcami pochodzącymi z kolektywizacji prywatnych stad. Niemniej jednak na poziomie organizacyjnym wciąż panował chaos. Pracownicy kolektywu starali się wykonywać polecenia napływające ze stolicy, ale nie zdołano zorganizować wynagrodzeń dla pracowników, ani raportów dla regionalnego kierownictwa. Należało również przezwyciężyć opór ze strony lokalnych mieszkańców, którzy uznali, że jedynym celem pracowników kolektywu jest konsumowanie dostarczanych im surowców, a istnienie samego kolektywu nie przysparza pożytku lokalnej społeczności. Szirendew ze względu na swój młody wiek spotkał się z mało entuzjastycznym przyjęciem ze strony swoich podwładnych. Chociaż robił wszystko, by usprawnić działanie kolektywu, nawiązać kontakt z lokalną ludnością, uzupełnić

---

⁹⁵ Ibidem, s. 45

⁹⁶ Somon (sum) – jednostka administracyjna w Mongolii – część składowa ajmaku. Historia obecnej administracji terytorialnej sięga XVIII w., gdy po podboju ziem mongolskich mandżurska dynastia Qing wprowadziła reformy wojskowo-administracyjne, mające na celu usprawnienie organizacji mongolskiej kawalerii przyjętej na służbę imperium.

⁹⁷ Czuluut – somon w ajmaku archangajskim.

braki sprzętu oraz zdobyć dodatkowe środki od lokalnych władz komunistycznych, to ostatecznie jego wysiłki nie przyniosły spodziewanego rezultatu:

Kiedy spytałem Chawija, jak powinno się przeprowadzać oficjalne działania kolektywów, Chawij odpowiedział, „Dużo o tym nie wiem. Z drugiej strony tylko ty, nasz przywódca, skończyłeś szkołę, i to ty powinieneś prowadzić nas dzięki instrukcjom, które otrzymałeś”. Nie widziałem czy on mnie chwali czy ze mnie kpi. Gdy spytałem, „A więc co robimy” odpowiedział, „Cóż, naprawdę nie wiem. Najlepiej byłoby wezwać sekretarza”. „Czy wkrótce zwołamy zebranie?” – spytałem. „Kiedy zwołujemy naradę, nikt na nią nie przychodzi. Nawet gdy wysłaliśmy paru członków kolektywu, by zmusili lokalnych ludzi do pojawienia się, tamci nie przyszli. To jest bardzo poważny problem”⁹⁸.

Problemy z którymi przyszło mierzyć się Szirendewowi nie były przypadkiem odosobnionym. W całym kraju trwała zakrojona na szeroką skalę konfiskata majątków arystokracji i lamów. Brał w niej udział jego brat, a nawet nas Szirendew, podczas swojej nauki w szkole. Celem konfiskaty było, nie tylko osłabianie wpływów arystokratycznych rodów oraz mnichów, ale również budowa kolektywnego systemu agrokulturowego. Chociaż kolektywizacja była kluczowym przedsięwzięciem dla komunistycznych władz, to przebiegała chaotycznie i była nieefektywna. Nawet wysoko postawieni liderzy partyjni nie zdawali sobie do końca sprawy, z tego, jak wykorzystać skonfiskowane dobra oraz jak zbudować na ich podstawie funkcjonalną gospodarkę komunistyczną. Większość kolektywów złożona była z ludzi pozbawionych kompetencji i wykształcenia. Ludzie ci zostali wywiezieni z rodzinnych stron, wyrwani z tradycyjnego kontekstu społeczno-ekonomicznego. Zmuszono ich do pracy z daleka od swoich rodzin i wspólnot rodowych stanowiących dotychczas podstawową sieć wsparcia i organizacji pracy⁹⁹. Problemem był też brak komunikacji. Duża powierzchnia kraju, znikomy poziom urbanizacji oraz brak infrastruktury, przekładały się na bardzo słabą łączność, nie tylko między kolektywami, ale również pomiędzy centrami ajmaków. Stolica otrzymywała znikome informacje o przebiegu kolektywizacji i towarzyszących jej problemach. Nieprzeszkolony personel w kolektywach cierpiał zaś na

---

⁹⁸ B. Shirendev, op. cit., s. 52.

⁹⁹ Tradycyjne sieci wsparcia i organizacji społecznej są często strukturami, których członkowie nie zdają sobie sprawy z mechanizmów ich działania, a nawet samego ich istnienia, dlatego często w przypadku ich zniknięcia nawet niezwykle pracowite i efektywne jednostki nie są w stanie wykonać nawet podstawowych zadań w obrębie nowego systemu.

niedobór instrukcji z centrali. W wielu miejscach, tak jak miało to miejsce w przypadku jednostki podległej Szirendewowi, kolektywy wykorzystywały zdobyte zasoby tylko do podtrzymywania własnego istnienia. Problemy te jednak nie tylko wynikały nie tylko z organizacyjnych niedostatków.

Pod naciskiem Sowietów, mongolskie władze podjęły się masowej kolektywizacji gospodarstw pasterskich na wzór radziecki, pomimo że w samym ZSRR kolektywizacja społeczeństw nomadycznych przyniosła katastrofalne wyniki. Nieskuteczności ta wynikała przede wszystkim z faktu, że plany kolektywizacji opracowane zostały z myślą o odmiennie zorganizowanych gospodarstwach agrarnych¹⁰⁰. Ponadto zarówno ze względu na brak wystarczającej współpracy, jak i na kwestie ideologiczne (tuszowanie porażek), Mongołowie w procesie kolektywizacji nie mogli uczyć się na sowieckich błędach.

2.4 Nauka w Ułan Bator

Po paru miesiącach Szirendew został odwołany ze swojego stanowiska i skierowany na dalsze studia w Ułan-Bator¹⁰¹. W okresie tym dołączył do komitetu Ligi Młodych. W tym czasie wielu członków lokalnych komitetów zostało odwołanych do Ułan Bator w związku z kampanią przeciw „prawicowym odchyleniom” i wewnętrznemu sabotażowi kolektywizacji. Represje i reorganizacja struktur otworzyły przed Szirendewem możliwości awansu. Przez parę tygodni Szirendew pracował przewożąc raporty i komunikaty między lokalnymi komórkami Ligii Młodych¹⁰². Po wykonaniu tych zadań Szirendew zgłosił się do Ułan Bator, by rozpocząć dalszą naukę. Szkoła, do której uczęszczał Szirendew znajdowała się w jednym z dawnych pałaców Bogda Chan utytułowanym na południu miasta. Edukacja w stołecznej szkole była o wiele bardziej zróżnicowana. Choć i tu Szirendew uczył się zagadnień z dziedziny geografii, chemii, biologii i historii, to nowa szkoła oferowała również zajęcia ze

---

¹⁰⁰ Społeczeństwo Imperium Rosyjskiego opierało się głównie na eksploatacji minimalnie przetworzonych surowców naturalnych oraz agrokulturze wytworzonej przez zachodnie społeczeństwa. Ludy mongolskie od stuleci opierały swoje utrzymanie na dostosowanym do lokalnych warunków koczowniczym pasterstwie, pozwalającym uniknąć ekstremalnych zmian temperatur w obrębie roku. Mobilność gospodarstw pasterskich niezwykle utrudniała możliwość szybkiej nacjonalizacji stad. W warunkach powszechnego nomadyzmu trudno było prowadzić skuteczną industrializację, wydobyć surowców naturalnych, czy choćby budowę stałych ośrodków administracyjno-produkcyjnych. Ograniczenie swobody decyzyjnej związane z wprowadzaniem biurokratyzowanej i upolitycznionej struktury komunistycznej administracji, w obrębie której samodzielne i obarczone ryzykiem działania było uznawane za niepożądane, hamująco wpływało na lokalną ekonomię i w efekcie zaczęło stanowić zagrożenie dla stabilności całego ustroju politycznego.

¹⁰¹ B. Shirendev, op. cit., s. 45.

¹⁰² У. Укхееринбагш, op. cit., s. 50.

stosunków międzynarodowych, polityki narodowej oraz polityki wewnętrznej. Jeden ze szkolnych kolegów Szirendewa poinformował go o możliwości podjęcia dalszej edukacji w ZSRR. Kwestia ta leżała w gestii ministerstwa edukacji. Pod koniec roku 1932 Szirendewowi udało się uzyskać od ministerstwa zgodę na wyjazd i niezbędne środki finansowe. Był to ciężki okres w historii Mongolii. Nieudana kolektywizacja i chaotyczna modernizacja wywołały duże niezadowolenie społeczne, które z czasem przemieniło się w otwarty opór względem komunistycznej władzy.

W maju bądź czerwcu roku 1932, można było usłyszeć ukradkowe rozmowy o powstaniu. Jednej nocy uczniowie szkoły oficerskiej, pod przywództwem ministrów Olziibata i Sodonoma, wzięli broń, wsiedli do ciężarówek i ukradkiem wyruszyli do ajmaków: archangajskiego, uwurchangajskiego, chubsugulskiego i dzawchańskiego¹⁰³.

Wydarzenia te ominęły Szirendewa, chociaż spora część uczniów ze starszych roczników została wysłana do zwalczania powstania, to on sam zdążył już wyjechać do ZSRR. Ominęła go również kampania skierowana przeciwko „lewym radykałom”, których, podobnie jak wcześniej „prawych radykałów”, obwiniono za niepowodzenia towarzyszące likwidacji feudalizmu, kolektywizacji i modernizacji kraju w latach 1933-37. Lata 1932-1937 Szirendew spędził na studiach w radzieckim Wierchnieudińsku, który w międzyczasie przemianowano na Ułan Ude.

2.5. Edukacja w ZSRR

Placówka nazwana Mongolskim RabFakiem¹⁰⁴ została otwarta w roku 1930. Szirendew dostał się do trzeciego naboru. Organizacja i curriculum szkoły wzorowane były na carskim gimnazjum i nowej dziesięcioletniej szkole sowieckiej. Głównym celem tej jednostki było szkolenie kadr komunistycznych dla państwa mongolskiego. Szkoła kształciła weterynarzy, inżynierów, botaników i innej maści specjalistów, ale w przede wszystkim stanowiła kuźnię kadr partyjnych. W czasie pięcioletnich studiów Szirendew poznał tam

---

¹⁰³ B. Shirendev, op. cit., s. 62.

¹⁰⁴ RabFak (ros. *raboczij fakultet*) – placówka edukacyjna przygotowująca robotników do wstąpienia do szkół wyższych.

Cedenbała oraz innych przyszłych liderów partyjnych. Szkoły tego rodzaju pozwalały odizolować uczniów od drastycznych wydarzeń zachodzących w ich rodzimych krajach, a także od niepożądanych wpływów „reakcyjnych” i „tradycjonalistycznych” – w tym od wpływu rodziny. Umożliwiały niezakłócony rozwój nowego pokolenia holistycznie kształtowanego w ramach ideologii komunistycznej. Partia stawała się jedyną strukturą, wobec której uczniowie winni byli posłuszeństwo i lojalność. Mongolscy uczniowie mieli bardzo ograniczony kontakt z krajem, pomimo tego, że przebywali blisko granicy z Mongolią.

Kluczowym aspektem nauki w szkole była nauka języka rosyjskiego, która zajmowała pierwszy rok nauki. Ponadto, oprócz nauki przedmiotów ścisłych, wiele czasu poświęcano edukacji kulturalnej, zapoznając młodych Mongołów z radzieckim teatrem, literaturą i poezją. Uczniowie brali udział w czynnie społecznym pracując na kolei, uczestnicząc w budowie fabryk, a także biorąc aktywny udział w życiu kulturalnym miasta. Szkoła funkcjonowała trupa teatralna, publikowano uczniowskie wiersze i organizowano ich deklamacje w gronie szkolnym, jak i przed mieszkańcami Ułan Ude. Podopiecznym szkoły powierzono również odpowiedzialność za organizację komórki Ligii Młodych. Szirendew został wybrany jej sekretarzem¹⁰⁵. W ramach tej funkcji Szirendew został przedstawicielem szkoły na Dziewiątym Zjeździe Młodzieży Mongolskiej w Ułan Bator, gdzie otrzymał wyróżnienie za działalność na rzecz organizacji. Przy okazji Szirendew po raz pierwszy odbył podróż samolotem.

Szirendew ukończył szkołę w roku 1937. Wraz z grupą współuczniów wyruszył w podróż po ZSRR. Odwiedził Moskwę i Leningrad. Miasta te zrobiły na świeżo upieczonym abiturientie tak duże wrażenie, że postanowił rozpocząć studia w jednej ze stołecznych metropolii. Podczas wizyty w mongolskiej ambasadzie w Moskwie ambasador poinformował Szirendewa, że mongolskie ministerstwo edukacji podjęło decyzję o skierowaniu go na studia w ZSRR. Zaproponowano mu dwie opcje, studia na wydziale reżyserii Moskiewskiego Kolegium Teatru bądź studiowanie pedagogii w Irkucku. Choć Szirendew był bardzo zainteresowany sztuką oraz teatrem i bardzo poważnie rozważał wybór tego kierunku, to jednak obawiał się, że na skutek swego nieobycia z teatrem, może nie sprostać wyzwaniom moskiewskiej teatrki. W podjęciu ostatecznej decyzji pomogło mu przypadkowa znajomość z Anną Furmanową, żoną kompozytora, Dmitrija Furmanowa, którą spotkał zwiedzając Narodowe Kolegium Teatru Artystycznego w Moskwie¹⁰⁶. Choć Szirendew ciągle nie mógł

---

¹⁰⁵ B. Shirendev, op. cit., s. 64.

¹⁰⁶ Dmitrij Andriejewicz Furmanow (1891-1926), pisarz, rewolucjonista i oficer wojskowy. Zarządzał propagandą w Jarosławskim Okręgu Wojskowym. Działał w Moskiewskim Stowarzyszeniu Pisarzy

pozbyć się myśli o studiowaniu w Moskwie lub Leningradzie, to za radą Furamanowej rozpoczął studia w Irkucku.

Ze względu na bardzo wysokie oceny oraz wsparcie mongolskiego ministerstwa edukacji Szirendew został przyjęty na studia w ZSRR z pominięciem egzaminów wstępnych. Początkowo musiał jednak płacić za naukę i kwaterunek. Z czasem część kosztów jego utrzymania przejęła na siebie strona mongolska. Szirendew był jednym z pierwszych mongolskich studentów, którzy zgłosili się na studia w Irkucku. Z trzech wcześniejszych mongolskich studentów najważniejszym był Jumdżaagijn Cedenbal, który szybko ukończył studia. By pokryć koszty nauki Szirendew podjął się prowadzenia wykładów na nowopowstałej mongolskiej uczelni weterynaryjnej. Nauczał też historii w miejscowej szkole, a także podjął pracę w miejscowym oddziale Komsomołu¹⁰⁷. Podczas przerwy semestralnej Szirendew został kuratorem Mongołów pracujących w obwodzie irkuckim.

*Dużo pracowaliśmy, prawie nie było wolnego czasu, ale spotykaliśmy się raz w tygodniu. [...] w moim pokoju w akademiku było pięć osób, a jemu [Cedenbalowi] przydzielono osobny pokój. Nie wiem dlaczego, ale nawet wtedy Cedenbal miał uprzywilejowaną pozycję. Wymienialiśmy wieści z Mongolii, omawialiśmy sytuację, opracowaliśmy plany wyeliminowania analfabetyzmu na stepie i przyspieszenia modernizacji kraju. Wszyscy musieliśmy stać się intelektualistami w pierwszym pokoleniu, a wszystkie nasze myśli dotyczyły kształcenia koczowniczego ludu*¹⁰⁸

W roku 1939 Szirendew powrócił do Ułan Bator by spędzić wakacje z rodziną. W czasie tego swojego pobytu Szirendew został przypisany do prowadzenia „czerwonego kącika”, w ministerstwie edukacji¹⁰⁹. Pierwszym zadaniem Szirendewa w ramach jego nowych obowiązków było usunięcie wzmianek o aresztowanych działaczach partyjnych Luwsanszarawa¹¹⁰ i Dogsoma¹¹¹. Jak pisze Szirendew w swoich wspomnieniach, był to

---

Proletariackich. Napisał szereg książek poświęconych rewolucji i wojnie domowej. Odznaczony Orderem Czerwonego Sztandaru. W roku 1941 jego imieniem nazwano miasto w obwodzie Iwanowskim, a w 1983 r. klasę wycieczkowych statków rzecznych, ibidem, s. 72.

¹⁰⁷ Komsomoł, Wszechzwiązkowy Leninowski Komunistyczny Związek Młodzieży. Powstał w roku 1918, młodzieżówka Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego, zrzeszającą członków do trzydziestego roku życia. Członkostwo w tej organizacji często stanowiło pierwszy krok do kariery w partii komunistycznej.

¹⁰⁸ B. Shirendev, op. cit., s. 69.

¹⁰⁹ Lokalne centra kulturowe znajdujące się w większych mongolskich miastach. Ich celem było promowanie ustroju komunistycznego oraz likwidacja analfabetyzmu wśród lokalnej ludności poprzez łatwy dostęp do prasy, literatury rewolucyjnej, plakatów propagandowe, patriotycznych obrazów oraz zdjęć bohaterów i przywódców komunistycznych.

¹¹⁰ Dordżdżawyn Luwsansharaw (1900-1941) Sekretarz MPLR. Jedna z głównych postaci opowiedzianych za przeprowadzenie stalinowskich czystek w Mongolii. Po odbyciu pięciomiesięcznego szkolenia w Moskwie w roku 1937 wybrany na członka trzyosobowej najwyższej komisji odpowiedzialnej za przeprowadzanie czystek.

pierwszy moment, kiedy zaczął odczuwać wątpliwości w słusność decyzji Partii. Po tych wydarzeniach Szirendew został wezwany przez swojego znajomego z liceum Nacaga, teraz pracującego w ministerstwie edukacji. Oznajmił on, że Szirendew został przekazany do dyspozycji ministerstwa obrony. Wywołało to głębokie zaniepokojenie Szirendewa, który obawiał się, że z powodu zagrożenia ze strony Japonii zostanie on powołany do służby wojskowej. Obawy te okazały się jednak nieuzasadnione. Wojsko mongolskie potrzebowało nauczycieli języka rosyjskiego oraz przedmiotów humanistycznych. Trwająca miesiąc służba wojskowa Szirendewa odbyła się bez większych komplikacji.

Zgodnie z instrukcjami Nacaga, szefa departamentu ministerstwa edukacji, rozpocząłem służbę w czerwonym kąciku ministerstwa edukacji [...] Nacag nagle przywołał mnie do siebie i szeptem powiedział „jak tylko ci ludzie pójdą zamknij czerwony kącik i zdejmij ze ściany zdjęcia dowódców. Ci ludzie byli wczoraj aresztowani i zabrano ich do więzienia”. Były to zdjęcia Luwsanszarawa i Dogsoma. [...] Tego wieczora w zadumie i zdziwieniu rozważałem jak niebezpieczne jest życie w naszym kraju. Podczas gdy za granicą atakowali nas Japończycy, nasi przywódcy zachowywali się niezwykle dziwnie, ale wykonywaliśmy ich rozkazy, zakładając, że partia wie co robi. Ale, nasz kult jednego człowieka (Czobjalsana) okazał się błędem jak mieliśmy się niedługo przekonać¹¹².

W trakcie pobytu w wojsku Szirendew miał okazję poznać marszałka Gelegdordżijna Demida¹¹³, który wkrótce potem wraz z innymi przedstawicielami mongolskiej delegacji

---

Nadzorowała aresztowania, tortury oraz egzekucje ponad 25 tysięcy Mongołów w latach 1933-1937. Ofiarami jego czystek padli między innymi Peldżidijn Genden (w latach 1924-27 prezydent kraju, a w latach 1932-1936 premier) oraz Anandyn Amar (1932-1936 prezydent Mongolii, dwukrotny premier w latach 1928-1930 i 1936-1939). W roku 1939 wraz z Czobjalsanem realizował finalną fazę czystek polegającą na potępieniu „nadgorliwości, zastępcy ministra spraw wewnętrznych Nasantogtocha oraz jego ludzi”, którzy zostali aresztowani i wysłani do Moskwy. W lipcu 1939 r. sam został aresztowany pod zarzutem działalności kontrewolucyjnej i wysłany do Moskwy, gdzie miesiąc później przeprowadzono jego egzekucję. Pomimo zaangażowania w czystki, w roku 1962 został rehabilitowany jako ich ofiara.

¹¹¹ Dansranbilegijn Dogsom (1884-1941) Prezydent Mongolii w latach 1936-1939. Członek jeden z grup rewolucyjnych, z których sojuszu powstała Mongolska Partia Komunistyczna. Członek delegacji, która w roku 1920 wyruszyła by nawiązać kontakt z bolszewikami. Od roku 1921 pracował między innymi dla mongolskiego MSW, Ministerstwa Wojny, CK MPLR. Aresztowany w 1939 r., wywieziony do Moskwy i skazany na śmierć przez rozstrzelanie. Wyrok wykonano w 1940 r. W 1962 r. został zrehabilitowany.

¹¹² B. Shirendev, op. cit., s. 74-75.

¹¹³ Gelegdordżijn Demid (1900-1937) Mongolski minister wojny i dowódca wojskowy w latach 1930-1937. W latach dwudziestych został partyzantem i z czasem dołączył do MPLR. W latach 1920-1926 służył w armii mongolskiej i uczył w Głównej Szkole Wojskowej. W 1926-1929 studiował w szkole kawalerii w Twerze. Po powrocie został komendantem i komisarzem partyjnym. Pełnił szereg pozycji w Komitecie Partyjnym MPLR. W roku 1936 awansowany do rangi marszałka. Pomimo tego, że Szirendew w swoich memoriałach podaje jako datę spotkania rok 1939, inne źródła podają rok 1937, jako datę śmierci Demida.

został otruty w drodze do Irkucka i oskarżony o zdradę na rzecz Japonii. Marszałek Demid był jedną z postaci, którą Szirendew parę lat później w czasie swojej pracy w komisji rehabilitacyjnej oczyszczał z zarzutów. W 1940 r. Szirendew powrócił do Irkucka by kontynuować studia. W tym okresie Szirendew wziął ślub z rosyjską nauczycielką poznaną w kolegium pedagogicznym. W tym samym roku został oficjalnym tłumaczem swojego kolegi z czasów licealnych, a obecnie ministra edukacji – Maszaja. Będący pod wrażeniem pracy Szirendewa, Maszaj kazał się mu zgłosić do ministerstwa po zakończeniu studiów.

2.6 Powrót do Mongolii i Początek Kariery Politycznej

W roku 1941 złamał się sojusz Stalina i Hitlera rozpoczynający konflikt między Trzecią Rzeszą i ZSRR. Podczas gdy sowieccy współuczniowie Szirendewa zostali powołani do Armii Czerwonej, Szirendew bez większych problemów ukończył studia i powrócił do Ułan Bator¹¹⁴. Zgodnie z wolą ministra edukacji, Szirendew zgłosił się do działu kadr ministerstwa. Szirendew powrócił do Ułan Bator w kluczowym dla kraju momencie. W latach 1937-1940 Mongolia była miejscem niezwykle brutalnych czystek, które dotknęły, zarówno kadry partyjne, jak i zwykłych obywateli. Czystki przeprowadzane były bezpośrednio przez stronę sowiecką, jak i mongolską służbę bezpieczeństwa. Szacuje się, że w okresie tym aresztowano i uśmiercono około 100 tysięcy Mongołów, od wysoko postawionych członków partii poprzez lamów, do zwykłych obywateli. Czystki te miały szersze skutki społeczne. Rodziny oraz współpracownicy skazanych stali się również podejrzanymi dla aparatu państwowego, co wiązało się z szeroko idącym wykluczeniem społecznym. Czystki wywołały olbrzymie braki kadrowe. Aparat państwowy potrzebował ludzi młodych, wykształconych i niepowiązanych z dotychczasowymi represjonowanymi elitami. Odwrotną stroną maszyny represji był wzmożona mobilność społeczna, gdyż masowe aresztowania kadry kierowniczej odkrywały ścieżki awansu przed młodszym pokoleniem. W tym też okresie ostatecznie ugruntował swoją pozycję polityczną Chorlogijn Czojbalsan, który fizycznie wyeliminował wszystkich realnych i potencjalnych przeciwników. Jednym z efektów czystek było powołanie ekipy rządowej złożonej z młodych, zdolnych Mongołów, którzy nie byli uczestnikami wcześniejszych walk frakcyjnych. Ofiarami czystek stali się, nie tylko przeciwnicy Czojbalsana ale również ludzie, którzy bezpośrednio wykonywali jego rozkazy. Miało to służyć nie tylko zatarciu dowodów na to, jak wyglądał proces konsolidowania

---

¹¹⁴ U. Ukheeriinbagsh, op. cit., s. 45.

pozycji nowego wodza, ale również opanowaniu samej maszyny przemocy, która pod wieloma względami wyrwała się spod kontroli.

Szirendew doskonale nadawał się do roli wysoko postawionego działacza partyjnego. Dzieciństwo spędził w stosunkowo odizolowanym ajmaku z daleka od znaczących wydarzeń historycznych, przez ostatnie dziesięć lat przebywał w ZSRR, dzięki czemu pozostawał na uboczu toczących się w Ułan Bator represji i walk frakcyjnych. Jako potomek ubogich pasterzy miał też odpowiednie pochodzenie klasowe. Wszystkie sukcesy zawdzięczał partii komunistycznej. Miał on też dzięki szkole, do której uczęszczał, kontakty z ludźmi, którzy z tych samych przyczyn zostali włączeni w struktury władzy. Wszystkie te czynniki, a także osobisty talent polityczny Szirendewa sprawiły, że pierwsze szczeble kariery pokonał z zawrotną prędkością. Początkowo Maszaj zaoferował mu pozycję nauczyciela historii w kolegium nauczycielskim. Bardzo szybko wezwano go do ministerstwa edukacji, gdzie spotkał się z Cedenbalem¹¹⁵. Pod długiej rozmowie weryfikującej pochodzenie, poglądy polityczne oraz stosunek Szirendewa do partii, Cedenbał rekomendował Szirendewa Czobjalsanowi¹¹⁶. Czobjalsan powołał Szirendewa na stanowisko pełnomocnika rady ministrów do spraw edukacji i nauki. Oznaczało to spełnianie funkcji podobnej do osobistego doradcy czy też sekretarza marszałka Mongolii. Głównym zadaniem Szirendewa na tym stanowisku było podróżowanie po kraju i raportowanie Czobjalsanowi, jak wygląda wprowadzenie w życie rozporządzeń partii. Pierwszym zadaniem zleconym Szirendewowi przez Czobjalsana była wizytacja szeregu ajmaków na wschodzie kraju, podczas której miał na własne oczy zobaczyć zmiany, jakie zaszły w kraju przez ostatnie dziesięć lat. Podczas tej podróży Szirendew miał okazję spotkać się, nie tylko z przedstawicielami lokalnych władz, wśród których napotkał wielu szkolnych znajomych, ale również sowieckich specjalistów i doradców wspomagających modernizację kraju. Jedną z głównych konstatacji Szirendewa był fakt, że pomimo upływu lat, kraj wciąż borykał się z problemami, które Szirendew napotkał podczas pracy w kolektywie: niedorozwój infrastruktury, braki kadrowe, sprzętowe, technologiczne, problemy z komunikacją oraz bardzo dużą podejrzliwość lokalnych mieszkańców względem przemian, jak i samej partii. Do obowiązków Szirendewa należało również śledzenie informacji przychodzących z frontu niemiecko-radzieckiego. Szirendew codziennie wysłuchiwał sowieckich komunikatów o postępach armii czerwonej. Odpowiedzialny był za nanoszenie tych informacji na mapy w sztabie generalnym oraz

---

¹¹⁵ B. Shirendev, op. cit., s. 75.

¹¹⁶ У. Укхееринбагш, op.cit., s. 100.

składnia raportów Czojbalsanowi¹¹⁷. Pod wieloma względami Szirendew stał się nieoficjalnym sekretarzem Czojbalsana. Z czasem jednym z głównych zadań Szirendewa stały się cotygodniowe rozmowy z Czojbalsanem, podczas których, nie tylko składał raporty, ale również relacjonował Czojbalsanowi treści najnowszych publikacji z kraju i ZSRR. Ponadto Szirendew odpowiedzialny był za streszczanie informacji historycznych, jak i kulturowych oraz czytanie na głos Czojbalsanowi książek¹¹⁸. W soboty Szirendew przychodził do Czojbalsana by oglądać wraz z jego rodziną filmy. Zadaniem Szirendewa było tłumaczenie i interpretacja ich treści wodzowi Mongolii¹¹⁹.

Szirendew stał się dopowiedziany za tłumaczenie i interpretację oficjalnej korespondencji między władzami sowieckimi a mongolską partią komunistyczną. Odpowiadał też za bezpośredni kontakt z doradcami sowieckimi i ambasadorem ZSRR w Mongolii. W tym czasie Szirendew otrzymał zadanie nadzoru nad rodzącą się komunistyczną kulturą mongolską. W ramach tych obowiązków Szirendew wygłosił szereg wykładów o istocie sztuki rewolucyjnej, kształtując tym samym wytyczne dla mongolskich artystów. Nowym medium i oczkiem w głowie partii komunistycznej stał się teatr. W omawianym okresie teatr stał się kluczowym elementem mongolskiej kultury masowej. Ze względu na wysoki poziom analfabetyzmu, zmianę alfabetu oraz problemy z infrastrukturą, zasięg prasy i literatury był bardzo ograniczony. Radio rzadko spotykane było poza Ułan Bator. Sztuka filmowa nie istniała ze względu na brak sprzętu zarówno do kręcenia jak i odtwarzania filmów. Natomiast dotychczasowe gatunki sztuki ludowej i wysokiej tj. pieśni, opowieści oraz obrzędy religijne były postrzegane za reakcyjne i nieodpowiednie media dla wartości rewolucyjnych. Teatr był najbardziej dostępną formą sztuki dla przeciętnego Mongoła. Pozwalał zastąpić pustkę pozostałą po obrzędach religijnych, tworzył nowe źródła kultury oralnej infiltrując świadomość mass społecznych.

W 1943 r. Szirendew rozpoczął karierę dyplomaty. W tym roku z Ułan-Bator wyruszyła delegacja Mongolskiej Partii Ludowo-Rewolucyjnej pod kierownictwem Czojbalsana, której celem była wizytacja frontu wschodniego oraz audiencja u Stalina. Podczas tej wyprawy Szirendewowi przypadła rola tłumacza i interpretatora. Choć z perspektywy Zachodu zostało to niedostrzeżone, Mongolia stała się zapleczem surowcowym dla ZSRR. Kraj ten dostarczał nie tylko surowców naturalnych, ale również skóry, mięso i mleko¹²⁰. Jednocześnie Mongolia

---

¹¹⁷ B. Shirendev, op. cit., s. 80.

¹¹⁸ Ibidem, s. 81.

¹¹⁹ Ibidem, s. 85.

¹²⁰ Dzięki mongolskiej pomocy Armia Czerwona zapatrywana była w konie transportowe, żywność, kożuchy i odzież zimową. Mongołowie sfinansowali również sporą ilość uzbrojenia.

stanowił bazę wypadową oraz dostarczał wsparcie militarne w walce ze zbliżającymi się do granic ZSRR siłami imperialnej Japonii¹²¹. Siły japońskie zagrażały „miękkemu podbrzuszu” ZSRR – republikom Azji Centralnej. W kluczowym momencie drugiej wojny światowej przeniesiono w ten rejon szereg fabryk odpowiedzialnych za zaopatrzenie Armii Czerwonej. Dlatego jakkolwiek infiltracja tych rejonów przez wrogie siły oznaczałaby bardzo duże problemy dla linii zaopatrzenia Armii Czerwonej. Spotkanie ze Stalinem zakończyło się niezwykle pomyślnie dla przedstawicieli rządu mongolskiego. Sam Szirendew został doceniony przez Stalina i wysłany na kursy językowe w Wyższej Szkole Partyjnej Centralnego Komitetu Komunistycznej Partii Bolszewików¹²². Podczas gdy Szirendew pochłonięty był nauką, w partii miała miejsce fala awansów przedstawicieli jego pokolenia. On również mógł liczyć na awans. Na życzenie Czojbalsana, Szirendew został przeniesiony z Ligii Młodych do MPRL na stanowisko sekretarza do spraw propagandy. Była to niezwykle odpowiedzialna i trudna funkcja.

Byłem obecny przy dyskusji [ze Stalinem]. Trwała ona parę godzin. W czasie spotkania Stalin powiedział „To w trudnych czasach człowiek może zobaczyć prawdziwą wartość swoich przyjaciół”. [Stalin] Odnosił się do pomocy którą, w roku 1921 naród sowiecki udzielił Mongolii. „Teraz, w tych trudnych wojennych czasach Mongołowie nam się odplacają”. [...] Stalin wstał i powiedział parę słów, których niedostyszałem. Z pomocą przyszedł mi Andriej Żdanow¹²³, mówiąc, że Stalin powiedział „Toast za młodego człowieka [Szirendewa] który jest naszym tłumaczem”¹²⁴.

Nieustanne wysiłki na rzecz modernizacji i industrializacji wciąż nie przynosiły oczekiwanych efektów. Zaangażowanie sowietów w drugą wojnę światową ograniczyło polityczną presję, ale i wsparcie płynące z Moskwy. W kraju nadal brakowało doświadczonych i wykształconych kadr. Wcześniejsze czystki wyeliminowały większość i tak nielicznej inteligencji, natomiast nowy system nie nadążał z kształceniem nowych kadr. RabFak w Ułan Ude kształcił niedostateczną liczbę studentów, a jego ukończenie zajmowało dużo czasu. Spora część uczniów, ze względu na panujący chaos, brak wsparcia oraz braki językowe nie kończyła nauki. Partia wydawała zalecenia, które w bardzo małym stopniu

---

¹²¹ У. Укхееринбагш, op.cit, s. 111.

¹²² Ibidem, s. 90

¹²³ Andriej Aleksandrowicz Żdanow (1896-1948) – polityk, od 1915 roku członek partii bolszewickiej, działacz partyjny i państwowy, bliski współpracownik Józefa Stalina przez niektórych uważany za potencjalnego następcę Stalina. Jego syn Jurij Żdanow był drugim mężem córki Stalina, Swietłany Allilujewej.

¹²⁴ B. Shirendev, op. cit., s. 100-101.

wprowadzano w życie. Pełnienie przez Szirendewa roli sekretarza dość szybko przysporzyło mu pierwszych poważnych problemów politycznych. Za nieefektywną modernizację kraju bardzo szybko zaczęto obwiniać nieskuteczność działań mongolskich instytucji propagandowych. Szczególną agresją wykazało się ministerstwo agrokultury, którego zdaniem słabe wyniki mongolskiej produkcji rolno-pasterskiej spowiadane były, nie przez trudne warunki klimatycznymi, obciążaniem ekonomii kraju wynikając ze wspierania Sowietów na froncie II wojny światowej oraz chaosem panującym w ministerstwie, a nieskutecznością działań propagandowych Szirendewa. Podległy Szirendewowi departament rzekomo nieskutecznie nakłaniał społeczeństwo do współpracy w hodowli zwierząt oraz udziału w pracach kolektywów rolniczo-hodowlanych¹²⁵. Tego rodzaju konflikty trwały przez całą kadencję Szirendewa¹²⁶.

W roku 1945 Szirendew został szefem delegacji do ZSRR zaproszonej z okazji rocznicy założenia Akademii Nauk ZSRR. W ramach tych uroczystości delegacja wzięła również udział w obchodach zakończenia II wojny światowej. Szirendew został zaproszony na spotkanie ze Stalinem. Po jego powrocie z Moskwy rozpoczęte zostały przygotowania do plebiscytu niepodległościowego¹²⁷. Choć Mongolia była niezależnym krajem od 1911 r., to nie była uznawana przez społeczność międzynarodową. Dzięki naciskom Moskwy świat, a przede wszystkim Chińczycy komuniści zgodzili się na uznanie niepodległości kraju pod warunkiem przeprowadzania referendum niepodległościowego. Główny ciężar tego przedsięwzięcia spadł na ministerstwo propagandy. W tym okresie urządzono ponad 13.000 spotkań z przedstawicielami lokalnej społeczności, wydano tysiące ulotek i plakatów. Dwudziestego października 1945 r., po ogłoszeniu wyników referendum, ogłoszono oficjalnie niepodległość kraju. Wraz z końcem wojny i ogłoszeniem niepodległości rozpoczęła się oficjalna współpraca naukowa między ZSRR i Mongolią. W 1946 r. do Mongolii wyruszył szereg wypraw naukowych prowadzonych przez sowieckich archeologów, geografów i biologów. W ramach tego procesu ogłoszono podjęcie oficjalnej współpracy między Akademią Nauk ZSRR oraz Mongolskim Instytutem Nauk¹²⁸. Szirendew wyruszył do Moskwy w celu rozpoczęcia rozmów między obiema instytucjami. W Moskwie wraz z Cedenbalem brał udział w negocjacji i podpisaniu traktatu o współpracy ekonomicznej oraz przyjaźni i współpracy z ZSRR. W ramach tego projektu rozpoczęto budowę kolei transmongolskiej. W drugiej połowie lat czterdziestych Szirendew rozpoczął publikacje

---

¹²⁵ Ibidem, s. 115.

¹²⁶ Ibidem, s. 116.

¹²⁷ Ibidem, s. 118.

¹²⁸ У. Укхееринбагш, op.cit., s. 45.

szeregu artykułów w prasie oraz czasopismach naukowych zarówno w Mongolii jak i ZSRR, poświęconych tematyce historii powstawania MPLR, rozwoju nauki w kraju i zagranicą oraz bieżącym wydarzeniom. W 1948 r. kongres mongolskich związków zawodowych wybrał Szirendewa na sekretarza Rady Głównej Związków Zawodowych Mongolii¹²⁹. W tym samym okresie Szirendew został członkiem komitetu centralnego na stanowisku sekretarza politbiura. Jego kariera nie trwała jednak długo. W roku 1949 został z tego stanowiska odwołany za poparciem Czobjalsana.

2.7 Pierwsze problemy polityczne

W roku 1949 Szirendew został oskarżony o atak na jednego z głównych sowieckich doradców w Mongolii Stiepana Wołożaninowa¹³⁰. Podstawą tego zarzutu było brak reakcji ze strony Szirendewa wobec krytyki tego działacza, która pojawiła się na jednym ze spotkań uniwersyteckich¹³¹. Szirendew został również oskarżony o odejście od linii partii, ze względu na to, że „wykonywał dyrektywy partyjnie bez entuzjazmu” oraz koncentrował swoje działania głównie na rozwoju edukacji w kraju. Tak jak poprzednim razem, oskarżono go o spowalnianiem modernizacji kraju i obarczono odpowiedzialnością za niską skuteczność reform rolnych. Krytyka skierowana w jego stronę była na tyle poważna, że Szirendew spodziewał się aresztowania, co jednak nie nastąpiło. Pomimo tych wydarzeń Szirendew został osiem razy wybrany deputowanym do Wielkiego Churału Państwowego (mong. *Ich Chural*) oraz członkiem centralnego komitetu partii. W latach 1944-1957 był sekretarzem CK MPLR, a w latach 1942-1954 piastował funkcję rektora Mongolskiego Uniwersytetu Państwowego. Został także wybrany na mongolskiego redaktora *Historii Mongolii* pisanej w kooperacji z historykami chińskimi i radzieckimi. W roku 1950 Szirendew odbył podróż do Czechosłowacji, a w 1951 r. odwiedził Węgry. Kraje te nawiązały współpracę naukową z Mongolią i zaangażowały się w projekty „socjalistycznej pomocy” na rzecz modernizacji Mongolii. Wszystkim tym sukcesom towarzyszyły ataki ze strony politycznych oponentów,

---

¹²⁹ B. Shirendev, op. cit., s. 100-101.

¹³⁰ Stiepan Pawłowicz Wołożaninow w 1947 r. został wysłany do Mongolskiej Republiki Ludowej jako doradca rządu MRL, gdzie przebywał do 1953 r. Za swoją pracę w Mongolii otrzymał od MPLR mongolski Order Czerwonego Sztandaru Pracy. Dalsze lata spędził na wysokich stanowiskach kierowniczych w Kazachskiej SRR.

¹³¹ B. Shirendev, op. cit., s. 120.

przez co Szirendew, podobnie jak większość dygnitarzy w epoce stalinizmu, funkcjonował w ciągłej niepewności jutra i w obawie przed aresztowaniem.

2.8 Ministerstwo edukacji

Kłopoty Szirendewa nie skończyły się wraz ze śmiercią Czojbalsana w 1952 r. Wtedy to Szirendew został powołany na stanowisko ministra edukacji. Na nowym stanowisku przyszło mu się zmierzyć przede wszystkim z brakami kadrowymi i oporem rodziców, którzy nie posyłali dzieci do szkoły. Wielu nauczycieli zostało powołanych do wojska. Wśród ubogich rodzin, mieszkańców odległych ajmaków, powszechny był opór przed posyłaniem dzieci do szkół, gdyż dzieci pełniły wiele ważnych prac w gospodarstwie pasterskim. Pomimo prób MPLR nie udawało się zlikwidować analfabetyzmu. By zapobiec temu problemowi w roku 1955 wprowadzony został obowiązek szkolny. Z inicjatywy Szirendewa podniesiono wypłaty dla nauczycieli oraz zorganizowano kursy podwyższenia kwalifikacji prowadzone przez nauczycieli sowieckich. Otwarto szkoły wieczorowe oraz pierwsze przedszkola. Zaczęto wprowadzać sowiecki model edukacji. Rozwijano również wychowanie fizyczne. Dużo uwagi poświęcano rozwojowi higieny wśród dzieci i dorosłych.

W latach 1949-1959 Szirendew brał czynny udział w pracach Mongolskiego Komitetu Pokoju. Pierwsza konferencja pokojowa odbyła się w Ułan Bator, natomiast druga w Warszawie w roku 1950. Wtedy to Szirendew spotkał się z Bierutem. Późniejsze edycje zorganizowano w Sztokholmie oraz w Pekinie. Podczas konferencji w Pekinie Szirendew nawiązał współpracę z Chińską Akademią Nauk oraz podpisał wstępne plany rozpoczęcia wymiany akademickiej między mongolskimi i chińskimi uniwersytetami. W tym okresie Szirendew wziął udział w szeregu konferencji na rzecz rozbrojenia atomowego oraz konferencji przyjaźni i współpracy krajów Azji i Afryki. Mongolia była wykorzystywana przez ZSRR w celach propagandowych. Mongolskie delegacje przedstawiały idee komunistyczne, składały oferty współpracy ze światem socjalistycznym tam, gdzie ZSRR z przyczyn politycznych nie mógł wysłać swoich przedstawicieli. Wiele krajów postkolonialnych wzbraniało się od zajmowania jednoznacznej pozycji w rodzącym się łądzie zimnowojennym, obawiając się popsuć swoje relacje z przeciwną stroną bądź sprowokować interwencje dawnych kolonizatorów. Dla innych, ZSRR był zbyt potężną siłą, by bezpośrednio prowadzić z nim rozmowy. Władze tych krajów obawiały się zastąpić starego

hegemonia nowym. Mongolia jako mały i teoretycznie niezależny kraj mogła bez problemów wysłać swoich przedstawicieli tam, gdzie ZSRR nie został zaproszony, lub pośredniczyć w negocjacjach z potencjalnymi partnerami, którzy bali się bezpośredni rozmawiać z przedstawicielami Kraju Rad. W roku 1956 Szirendew wydał w Moskwie książkę, *Rewolucja Ludowa w Mongolii i powstanie Mongolskiej Partii Robotniczej*.

W roku 1954 Szirendew powrócił do pracy w biurze politycznym partii i na stanowisku pierwszego zastępcy premiera. Wskutek odwilży po śmierci Stalina w ZSRR rozpoczął się proces rehabilitacji ofiar represji, wśród których znaleźli się liczni mongolscy delegaci aresztowani w czasie podróży do Moskwy. Wykonując posłusznie kremlowskie dyrektywy Mongołowie również powołali do życia komisję zajmującą się rehabilitacją ofiar czystek z lat 1937-1940 prowadzonych przez ministerstwo spraw wewnętrznych. Szirendew wszedł w skład rzeczonoj komisji. Proces ten wywołał jednak głęboki podział w szeregach partii.

2.9 Komisja rehabilitacyjna i wycofanie się z polityki

Cedenbal od samego początku był przeciwny rehabilitacji ofiar czystek; hamował odtajnianie dokumentów, konsekwentnie stosował obstrukcję procesualną, a także wetował próby poszerzenia uprawnień komisji rehabilitacyjnej. Jego głównym oponentem był Daszijn Damba¹³² który uważał przywrócenie dobrego imienia ofiarom represji za konieczne dla dalszego rozwoju kraju. By obejść blokadę stworzoną przez Cedenbala, komisja zwróciła się do strony sowieckiej o udostępnienie archiwów znajdujących się w ZSRR. Strona sowiecka udostępniała dokumenty stronie mongolskiej. Sytuacja ta zaostrzyła konflikt między Dambą a

---

¹³² Daszijn Damba (1908-1989) – od 1924 r. członek Mongolskiej Ligi Młodzieży Rewolucyjnej. Szybko awansował w obrębie organizacji. W latach 1929-1930 dowodził oddziałami Ligi Młodych Mongolskich Rewolucjonistów odpowiedzialnymi za przeprowadzanie kolektywizacji majątku drobnych pasterzy oraz konfiskaty i redystrybucji własności mongolskiej arystokracji. W 1930 r. przyjęty do MPLR, został komisarzem politycznym w armii mongolskiej. Odpowiadał za nadzór nad żołnierzami zwalczającymi powstania w środkowej i północnej Mongolii. W 1939 r., na rozkaz Czojbalšana, Damba wziął udział w stalinowskich czystkach w ramach, których przeprowadził szereg aresztowań wysoko postawionych członków MPLR. W 1940 r. Damba sprawował przez dwa miesiące rolę pierwszego sekretarza Mongolii, w czasie kiedy Cedenbal przygotowywał się do objęcia tej funkcji. Podczas II wojny światowej Damba był odpowiedzialny za organizację wsparcia dla Armii Czerwonej, za co został odznaczony Orderem Czerwonego Sztandaru Pracy. W roku 1954 wybrany na stanowisko pierwszego sekretarza Mongolii. Na tym stanowisku nawiązał stosunki dyplomatyczne z Indiami, pierwszym niekomunistycznym państwem, które uznało niepodległość Mongolii. Damba osobiście podjął się dialogu z Mao Zedongiem, co skutkowało poprawą stosunków chińsko-mongolskich. W 1956 r., wraz z rozpoczęciem procesu destalinizacji, Damba wspierał rehabilitację ofiar. Za swoje działania w 1958 r. został zdegradowany do roli dyrektora stacji maszyn i hodowli zwierząt w ajmaku chubsugulskim. W latach 1990. sąd oczyścił go z zarzutów i uznał za ofiarę represji politycznych.

Cedenbałem. Przypadkową ofiarą tego konfliktu stał się również Szirendew. W czasie rozmowy prywatnej Cedew¹³³, na życzenie Cedenbala, starał się wysondować lojalność Szirendewa oraz poznać dalsze planowane kroki komisji. Bez zgody Szirendewa, Damba poruszył to wydarzenie na publicznym spotkaniu partyjnym. W odwecie Szirendew został uznany za zdrajcę oraz sojusznika światowego imperializmu. Cedew oficjalnie domagał się aresztowania Damby, Szirendewa oraz innych członków komisji. Komisja została rozwiązana w roku 1960. Istnienie samej komisji wywołało poważne spory wśród ułanbatorskich elit. Mongolscy intelektualiści zaczęli domagać się kontynuowania prac komisji oraz wszczęcia śledztwa w sprawie działalności partii. Komisja została przywrócona do życia w latach 1961-1962, jednak prowadziła działalność fasadową, tak aby uciszyć protesty mongolskich intelektualistów. Próbując wybrnąć z niebezpiecznej dla niego sytuacji, Szirendew zwrócił się do Cedenbala o zgodę na podjęcie leczenia w ZSRR oraz możliwość rozpoczęcia studiów doktoranckich w tym kraju. Cedenbal odmówił, obawiając się długoterminowego pobytu swego oponenta w pobliżu centrali decyzyjnej, ale skierował go na trzymiesięczne leczenie w Czechosłowacji. Leczenie to było Szirendewowi rzeczywiście potrzebne.

W trakcie badania działań ministerstwa spraw wewnętrznych w czasie czystek [...] poznałem przerażające i smutne fakty. Poczulem się potwornie zmęczony i chory, nie mogłem spać i cierpiałem na chroniczne bóle żołądka¹³⁴.

Na miejscu udało mu się otrzymać skierowanie na leczenie do ZSRR oraz przyjęcie na studia doktoranckie. Nie da się ukryć, że pod wieloma względami była to próba uniknięcia reperkusji związanych z komisją. Inni członkowie komisji zostali w tym czasie wyrzuceni z partii. W roku 1960 Szirendew obronił swój doktorat pod tytułem *Historia rewolucji 1921 r.* Praca została napisana w Instytucie Dalekiego Wschodu Akademii Nauk w Moskwie. W czasie swoich studiów Szirendew wygłosił szereg wykładów dla przedstawicielami nauki i przywódców państw z Azji, Afryki oraz Indii o procesie modernizacji Mongolii. Na parę dni przed obroną Cedenbal zażądał jego natychmiastowego powrotu do Mongolii. Szirendewowi udało się przyspieszyć obronę i powrócił do Ułan Bator już z stopniem doktora. Próba przerwania doktoratu była zamierzonym działaniem ze strony Cedenbala, który nawet wyraził wyrazy współczucia podczas powitania Szirendewa. Choć zaproponował on Szirendewowi powrót do komitetu centralnego, Szirendew odmówił tłumacząc ten fakt słabym zdrowiem

---

¹³³ Daszin Cedew w latach 1946–1949 szef Generalnej Agencji Wywiadu Mongolii.

¹³⁴ B. Shirendev, op. cit., s. 162.

oraz chęcią powrotu do kariery naukowej. Pomimo że Szirendew usunął się w cień, osobista niechęć Cedenbala do niego trwała. W tym okresie Akademia Nauk zaczęła borykać się z szeregiem problemów. Cedenbal zamroził jej fundusze oraz zaczął redukować jej kadry, twierdząc, że prowadzenie badań w Mongolii nie jest konieczne ze względu na to, że wszystkie niezbędne badania są już prowadzone w ZSRR. W tym okresie utworzono też konkurencyjną względem MAN instytucję – Instytut Nauki i Szkolnictwa Wyższego. Koniec zaangażowania w lokalną politykę i problemy z Cedenbalem nie oznaczały końca kariery Szirendewa. Szirendew poświęcił się nauce a także dyplomacji. W okresie tym był wielokrotnie wybierany do mongolskiego *churalu* jako reprezentant *ajmaków* (władz wojewódzkich). W roku 1964 Szirendew pojechał do Indii oraz Nepalu, gdzie przedstawiał model mongolskiej modernizacji oraz system oświaty. Nieco później udał się do Bangladeszu i Indonezji. Reprezentował Mongolię w Afryce i na Bliskim Wschodzie, w ramach konferencji azjatyckich i afrykańskich narodów – konferencji, na którą nie zaproszono ZSRR. W tym okresie Szirendew brał również udział w pisaniu scenariusza filmu *Ицход*, koprodukcji Sowiecko Mongolskiej poświęconej Baronowi Ungernowi¹³⁵.

2.10 Ostracyzm lat osiemdziesiątych

Jego problemy z Cedenbalem spotęgowały się znowu w roku 1981. Cedenbal dążył wtenczas do konsolidacji władzy w swoich rękach, starając się przejąć kontrolę nad szeregiem relatywnie niezależnych organizacji. Szereg mongolskich specjalistów w tym okresie spotkało się z problemami z jego strony. W latach 1980. Omalże nie zamknięto akademii nauk. Narzucono jej szereg niewykonalnych zadań. W przypadku Szirendewa represje te przyjęły bardzo srogą formę. Sytuacja zaogniła się podczas spotkania komitetu, na którym przedstawiono oskarżenia względem Szirendewa. Podczas spotkania wyciągnięto zarzuty wobec Szirendewa z początku lat 1950. Oskarżono go o odejście od marksistowskiej metody, naukowe wywyższanie się, ignorowanie osiągnięć sowieckiej nauki oraz działanie na rzecz imperializmu i współpracę z Chińczykami. Szirendew został wezwany na niezapowiedziane spotkanie komitetu, podczas którego przekazano mu oficjalną rezolucję partii w jego

---

¹³⁵ Premiera filmu odbyła się w roku 1967, w Polsce film ten znany jest pod tytułem „Koniec Barona Ungerna”. Film został przetłumaczony między innymi na język węgierski, fiński oraz francuski. *Ицход в wersji rosyjskiej* dostępny jest na oficjalnym kanale YouTube wytwórni *Mosfilm* pod adresem: <https://www.youtube.com/watch?v=NPaNs2OTkso> (dostęp 15.03.2022), gdzie ma ponad 135 tysięcy wyświetleń.

sprawie¹³⁶. Nie widząc wyjścia z sytuacji zaakceptował zarzuty oraz złożył samokrytykę. Jak się okazało, rezolucja, którą mu przedstawiono różniła się co do oceny jego działalności, od rzeczywiście opublikowanej rezolucji. Dodatkowo Cedenbal oskarżył Szirendewa o to, że kłamał w sprawie dotyczącej swojej przeszłości klasowej. Zarzucono mu jakoby nie był synem ubogich pasterzy i urodził się w innym ajmaku. Pomimo tego, że Cedenbal nakazał wszczęcie postępowania w tej sprawie i wysłania agentów w rodzinne strony Szirendewa i przesłuchanie świadków, to nie udało się wykazać żadnych nieprawidłowości. W okresie tym zakazano publikacji książek i pism Szirendewa. Część istniejących publikacji zniszczono. Wyrzucono go z partii i usunięto z większości stanowisk, które zajmował. Szirendew znajdował się pod ciągłą obserwacją, jego korespondencja była przechwytywana. Nie otrzymał on nawet kartek świątecznych od zachodnich badaczy. Mongolskie ambasady wystosowały prośbę do zagranicznych instytucji naukowych o usunięcie Szirendewa z listy członków. Większość instytucji, w tym Akademia Nauk ZSRR, odmówiła. Szirendew stał się ofiarą ostracyzmu społecznego. Podważono nawet jego znajomość języka rosyjskiego i kazano mu zdać szereg testów językowych. Rozesłano informacje do ambasad innych krajów z informacją o potępieniu Szirendewa. Wydrukowano około 18 000 egzemplarzy pamfletu krytykującego Szirendewa¹³⁷. Choć po paru latach Szirendew starał się odwołać od zarzutów, jego wnioski odrzucono. Niszczono nawet namalowane przez niego obrazy. Dopiero po upadku władzy komunistycznej i odsunięciu Cedenbala od władzy doszło do rewizji postawy Szirendewa i jego powrotu na stanowisko dyrektora Mongolskiej Akademii Nauk. Rolę tę pełnił do swojej śmierci w roku 2001.

---

¹³⁶ B. Shirendev, op. cit., s. 180.

¹³⁷ Ibidem, s. 190.

Rozdział 3. Mongolia - droga do nowoczesności

Rysunek 3 Mural stanowiący część memorialu Zaisan znajdującego się na południu Ulan-Bator.

Źródło: fotografia autora.

3.1 Pasterstwo a uprawa roli

Kluczem do zrozumienia dorobku historycznego Szirendewa jest przyjrzenie się jego argumentacji historycznej. W jego pracach mongolska rewolucja komunistyczna ma głębokie konotacje historyczne sięgające początków istnienia państwowości mongolskiej. Jak wynika z prac Szirendewa jeszcze przed pojawieniem się mongolskiej organizacji państwowej, można znaleźć pewne elementy mongolskiego systemu ekonomicznego, których wyjaśnienie konieczne jest do szerszego zrozumienia przyszłych wydarzeń oraz trajektorii rozwoju

zarówno społeczeństwa mongolskiego jak i stosunków z najbliższymi sąsiadami. Od zamierzchłych czasów obszar obecnej Mongolii zamieszkiwanym był przez plemiona i pomniejsze konfederacje rodowo-plemienne. Ze względu na charakter klimatu Mongolii, suchy step w centralnej części kraju oraz obecność terenów pustynnych takich jak pustynia Gobi, lokalne społeczności w większość musiały skoncentrować się na pasterstwie sporadycznie wspieranym przez łowiectwo. Szirendew bardzo silnie podkreśla rolę *aratów*¹³⁸ jako podstawę społeczeństwa Mongołów od samego początku aż do XX wieku stanowią Araci, czyli najliczniejsza grupa społeczna wśród lokalnych koczowników koncentrująca się na hodowli pięciu podstawowych gatunkach zwierząt: wielbłądów, owiec, kóz, koni i krów/jaków. Kluczowa rola w pasterskiej gospodarce, zdaniem Szirendewa, przypadała bydłu i koniom. Bydło było głównym źródłem uzyskiwania produktów spożywczych, natomiast koń stanowił kluczowy środek transportu umożliwiający prowadzenie hodowli. Klacze były też głównym źródłem mleka niezbędnego do produkcji alkoholu ważnego dla lokalnej kultury. Szirendew tłumaczy, że proces produkcji dóbr w pasterstwie jest na tyle skomplikowany, że relacje w tym modelu ekonomicznym można błędnie uznać za oparte głównie na własności stąd. Jest to jednak, zdaniem Szirendewa, tylko pozorna zależność. W jego opinii ekonomia zarówno rolników, jak i pasterzy opierała się głównie na użytkowaniu gruntów i relacji człowieka z ziemią¹³⁹. Szirendew twierdzi, że różnica między rolnikami a hodowcami była polegała na tym, że społeczeństwa agrokulturowe pozyskuje swoje produkty bezpośrednio z gruntu w postaci różnych upraw rolnych, podczas gdy hodowcy zwierząt prowadzą gospodarkę na podstawie wykorzystywania pastwisk i także otrzymują swoje produkty z tej samej ziemi, ale w postaci przetworzonej przez zwierzęta, czyli mleka, mięsa, wełny itp.

ROLNICTWO:

Ziemia → Uprawa → Plon → Rolnik

PASTERSTWO:

Ziemia → Zwierzę Hodowlane → Hodowla → Produkt Odzwierzęcy → Pasterz

---

¹³⁸ Dokonując translacji stratyfikacji klasowej ze społeczeństwa radzieckiego na mongolskie komuniści musieli rozwiązać problem braku klasy robotniczej i burżuazji. Większość społeczeństwa stanowili koczowniczy pasterze o różnym stopniu zamożności. Ubożsi pasterze - *araci* (we współczesnym mongolskim - *ard*) zostali wybrani jako odpowiednik "ludu pracującego" eksploatowanego przez mnichów i arystokrację, w którego obronie przejęli władzę komuniści - Baabar, *op cit*, s. 332. W ten sposób araci stali się kluczowym podmiotem narracji historycznej i źródłem legitymizacji władzy. Proklamowana w 1924 r. Mongolska Republika Ludowa (mong. *Bügd Najramdach Mongol Ard Uls*) to dosłownie "Republika Aratów".

¹³⁹ Б. Ширендыб, *Академи Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган Б. 4, ШИНЖЛЭХ Ухааны Академи, Улаанбаатар 2012, s. 22.*

Jak argumentuje Szirendew, w warunkach feudalnego sposobu produkcji, obfitość plonów rolnych i produktów zwierzęcych zależna jest od warunków pogodowych. Przykładowo w roku, w którym warunki pogodowe są pomyślne zarówno zbiory pszenicy jak i mleczność krów są wysokie. Natomiast jeśli zima jest długa i przymrozi ziemię, albo panuje susza, to odbija się to negatywnie na uprawach oraz stanie stad i produktach z nich otrzymywanych.

Jak twierdzi w swoich pracach, jedyną różnicą między rolnictwem i pasterstwem jest występowanie dodatkowego ogniwa w procesie pozyskiwania dóbr z użytków rolnych. Zwierzęta pozyskując surowiec z roślin przetwarzają go na formę przydatną dla człowieka (wełnę, mleko, mięso itp.)¹⁴⁰ podczas gdy rolnik uzyskuje go po prostu zbierając samą roślinność. Szirendew uznaje, że natura relacji feudalnych leżała we własności ziemi i podkreśla, że biedni pasterze-*araci* stanowią trzon społeczeństwa mongolskiego, tak jak chłopci stanowili trzon społeczeństwa europejskich. *Araci* tak jak chłopci nie posiadali ziemi. Szirendew wraca uwagę na fakt, że pastwiska znajdowały się pod kontrolą lokalnych książąt czy też później zakonów buddyjskich. Choć *araci* często posiadali stada zwierząt oraz inną własność osobistą, by móc wypasać swoje stada bądź podróżować z nimi w celu znalezienia urodzajnych pastwisk, musieli uzyskiwać pozwolenie właścicieli ziemskich, kontrolujących dany rejon. W czasie wykładów Szirendew lubił często obrazować tę sytuację powiedzianym: ***Krowa to nie motyl nie poleci nad pastwiskiem tam, gdzie rosą kwiaty.*** Podkreślał, że aby uzyskać zgodę lokalnego władcy na wypas zwierząt oraz podróżowanie po danym terytorium *araci* musieli zgodzić się na układ proponowany przez władcę feudalnego. Szirendew twierdził, że w tej relacji zawierała się istota mongolskiego feudalizmu. Natura tego układu mogła być narzucona w dowolnej formie przez właściciela ziemskiego i przyjmowała różne formy np. opłatę pieniężną, oddanie pewnego procentu produktów zwierzęcych, pracę na rzecz danego właściciela, udział w konfliktach po stronie władcy itp. Lokalni książęta bogacili się dzięki pracy swoich dzierżawców, którzy musieli często zgadzać się na głęboko niesprawiedliwe układy by uzyskać dostęp do pastwisk¹⁴¹.

3.2. Imperium Mongolskie

---

¹⁴⁰ Ibidem, s. 27.

¹⁴¹ Ibidem, s. 25.

Początków procesu narodotwórczego i całej późniejszej trajektorii jego rozwoju Szirendew dopatruje się w zjednoczeniu lokalnych struktur plemiennych przez Temudżyna i jego popleczników na przełomie XII i XIII w. Szirendew stawia tezę, że utworzone przez Temudżyna państwo przyczyniło się początkowo do pozytywnego rozwoju społeczeństwa mongolskiego. Doszło do regulacji opłat za użytkowanie ziemi, reform administracyjnych i wojskowych. Jednakże, choć wprowadzono sprawiedliwy i efektywny podział pastwisk oraz wyeliminowano co bardziej drastyczne nadużycia systemu feudalnego, to już wkrótce objawiły się też poważne problemy nowego modelu polityczno-gospodarczego.

Zgodnie z interpretacją historyczną Szirendewa, proces budowy imperium mongolskiego był procesem formowania się monopolu na posiadanie ziemi przez jednego człowieka, którym był chan rządzący w danej chwili imperium. Jak argumentuje Szirendew, proces ten najlepiej widoczny był przy wprowadzaniu reformy wojskowej. Chan samodzielnie decydował o przyznaniu dowództwa nad minganem - jednostką administracji wojskowej i społecznej w skład której wchodziło 1000 domostw z danego rejonu. W zakres obowiązków wodza danego minganu wchodziło nie tylko dowodzenie daną jednostką wojskową w czasie wojny, ale również zadbanie o zaplecze finansowe swojej armii, tak by każde znajdujące się pod jego dowództwem domostwo mogło wystawić jednego wyposażonego i zdolnego do walki wojownika. Szirendew argumentuje, że podejmując decyzję o powołaniu dowódcy chan *de facto* stworzył bezpośrednią relację feudalną z wodzem, nadając mu możliwość zarządzania na danym obszarze w zamian za dostarczenie produktu końcowego jakim są wyszkoleni wojownicy mongolscy i ich zaopatrzenie.

MONGOLSKI SYSTEM ORGANIZACJI WOJSKOWEJ:

Arvat (10 domostw) → Zuut (100 domostw) → Mingghan → (1.000 domostw) → Tumen (domostw 10.000)

Szirendew przywołuje opinie Borysa J. Władimircowa¹⁴²¹⁴³ zgodnie z którą, na terenie Mongolii uznawano, że dany *nutag* (нутаг) - obszar ziemi wystarczający do wyżywienia danej konfederacji - należał bezpośrednio do wodza tej konfederacji. Dla Szirendewa chan jednocząc plemiona stał się *de facto* wodzem wodzów, a wraz z reformą wojskową przejął ich moc decyzyjną w zakresie wydawania pozwoleń na eksploatację

¹⁴² Б. Ширэндэв, *op. cit.*, s. 23.

¹⁴³ Borys J. Władimircow (1884-1931), rosyjski mongolista, językoznawca, etnolog i orientalista, autor koncepcji „koczowniczego feudalizmu”, zob. Б. Я. Владимирцов, *Общественный строй монголов. Монгольский кочевой феодализм*, Ленинград: Изд-во АН СССР 1934.

pastwisk. Z czasem imperium zaczęło jednak borykać się z pewnymi problemami charakterystycznymi dla koczowniczego pasterstwa. Szirendew uznaje, że choć koczownictwo jest relacją w założeniu podobną do agrokultury jest ono jednak mniej efektywne i bardziej wrażliwe na warunki pogodowe. Dlatego zdaniem Szirendewa opierając się tylko na koczownictwie trudno stworzyć nadwyżkę surowców niezbędną do dalszego rozwoju feudalnego systemu ekonomicznego. Choć Mongołowie komplementarnie parali się myślistwem i handlem nisko przetworzonymi surowcami, działania te nie były wystarczające dla zaspokojenia rodzących się ambicji mongolskiej klasy feudalnej. Jak wynika z prac Szirendewa u podstaw mongolskiej ekspansji leży decyzja feudalnej elity imperium o przyjęciu modelu ekonomicznego zakładającego zdobycie surowców poprzez łupieżcze ataki na sąsiednie państwa Azji i Europy. Jak argumentuje Szirendew działania te przyniosły odwrotny do zamierzonego skutek. Choć armie mongolskie odnosiły spore sukcesy, zdobywane przez nie dobra i tereny ledwo wystarczały na pokrycie samych kosztów prowadzenia działań wojennych¹⁴⁴. Agresywna ekspansja Imperium Mongolskiego, spotkała się ze oporem innych mieszkańców regionu, koszty walki z Mongołami przyczyniły się do pochłonięcia nadwyżek kapitałowych jakie te kraje były w stanie wytworzyć. Jak przedstawia Szirendew w swojej kluczowej pracy *Mongolia na przełomie XIX i XX wieku*¹⁴⁵, Mongołowie nie mogli zabezpieczyć ani wytworzyć odpowiedniej ilości zasobów by podbić nowe lub utrzymać już podbite rejony, a ich sąsiedzi nie byli w stanie jednocześnie się rozwijać i walczyć z agresją mongolską. Wydarzenia te w narracji historycznej Szirendewa są odpowiedzialne za długoterminową stagnację rozwojową całego regionu Azji oraz Bliskiego Wschodu. Kryzys ekonomiczny i destabilizacja wywołane działaniami koczowników są dla Szirendewa odpowiedzialne za hamowanie rozwoju relacji rynkowych w Azji, które jak to miało miejsce w Europie, mogłyby doprowadzić do rozpadu więzi i struktur feudalnych.

3.3. Upadek Imperium

Jak twierdzi Szirendew, długotrwałym skutkiem tych wydarzeń było znaczące osłabienie Mongołów. Wewnętrzne konflikty między lokalnymi władcami feudalnymi dążącymi do odbudowania dawnej pozycji chana oraz próby zachowania kontroli nad resztkami imperium

---

¹⁴⁴ B. Shirendev, *By-Passing Capitalism*, M.P.R. State Publishers UlanBatar 1968 s. 7.

¹⁴⁵ Б. Ширэндэв, op.cit., s.34.

pochłonęły życie olbrzymiej ilości aratów. Sprawilo to, że pomimo późniejszych prób odbudowy wyczerpani ekonomicznie i demograficznie Mongołowie nie byli w stanie zatrzymać rozpadu imperium¹⁴⁶ na trzy słabe chanaty. Zdaniem Szirendewa sytuacja ta spowodowała, że do końca XVII wieku Mongołowie zostali wchłonięci przez rodzącą się potęgę Mandżurów. Szirendew opisuje te wydarzenia przywołuje stare mongolskie powiedzie „Dla słabego człowieka, słaby pan”¹⁴⁷. By pobić Mongołów cesarz mandżurski wykorzystał ambicje i podziały mongolskich władców feudalnych, obiecując im stanowiska i przywileje w ramach mandżurskiej struktury imperialnej w zamian za przyznanie mu tytułu chana. W pracach Szirendewa działanie to oznaczało *de facto*, bezpośrednie przejęcie całej ziemi mongolskiej przez cesarza, który tak jak kiedyś Czyngis-Chan, zdobył monopol na wydawanie pozwoleń na użytkowanie pastwisk. Jednak - jak podkreśla Szirendew - plany Mandżurów wobec Mongołów były o wiele dalej idące; podjęli oni szereg działań skierowanych na wstrzymanie rozwoju kraju i transformację go w odizolowaną i zacofaną prowincję imperium. Jednym z pierwszych dekretów cesarza było ustalenie nowych zasad dziedziczenia tytułów książęcych oraz rewizji granic mongolskich okręgów administracyjnych. Nowe mapy nakreślono - jak przedstawia Szirendew - tak by książęta mieli dostęp do mniejszej ilości pastwisk, niż miało to miejsce wcześniej. Szereg ziem został przeznaczony na pasy graniczne, w obszarze których poruszać się i wypasać zwierzęta mogła jedynie mandżurska straż graniczna. Nie był to koniec ograniczeń w dostępie Mongołów do ziemi. Na terenie całej Mongolii wyznaczono szereg obszarów pod użytek fortów wojska mandżurskiego oraz punktów kurierskich. Cesarz ponadto wyznaczył szereg pastwisk pod wypas „państwowych” stad owiec i wielbłądów. Najżyźniejsze obszary w rejonie Mongolii zostały przeznaczone pod uprawę zboża dla mandżurskich garnizonów stacjonujących w regionie. Wszystkie te działania znacznie ograniczyły przestrzeń dostępną dla Mongołów. Szirendew bardzo mocno podkreśla, że chociaż książęta i inni przedstawiciele klas feudalnych byli w stanie zabezpieczyć swoje interesy klasowe i żyć we względnym dobrobycie, to jednak reszta społeczeństwa, a w szczególności *araci*, ledwo mogła opłacić swoje zobowiązania względem władców feudalnych. Administracja mandżurska wyznaczała również szereg praw ograniczających przekraczania granic nie tylko Mongolii, ale również lokalnych obszarów administracyjnych. Tego rodzaju działania nie były jedynie ograniczone do Mongolii. Szirendew interpretuje je jako próbę odizolowania terenów uznanych za potencjalnie niebezpieczne dla cesarstwa i pogrążenie ich w ekonomicznej i społecznej

---

¹⁴⁶ B. Shirendev, *By-Passing...*, op. cit., s. 7.

¹⁴⁷ Ibidem, s. 7.

stagnacji. W swoich pracach Szirendew nakreślił obraz społeczeństwa mongolskiego jako głęboko feudalnego, w którym jego zdaniem istniały jedynie dwie klasy: nieliczna, ale relatywnie bogata (1) klasa władców feudalnych, w skład której wchodziła królestwa, arystokracja oraz duchowni kontrolujący dzięki dekretem cesarskim ziemię oraz liczna wyzyskiwana (2) klasa aratów. Zdaniem Szirendewa *araci* dzielili się na trzy grupy: najliczniejszą, która nie była przypisana do konkretnego pana i mogła być opodatkowana oraz dwie mniejsze. Jedna podlegała władcom świeckim a druga władcom religijnymi. W interpretacji Szirendewa to na aratów lokalni władcy przerzucili koszt swoich zobowiązań względem cesarza i administracji. Daniny płacone były głównie w produktach takich jak skóry czy wełna, bądź w pracach wykonywanych dla lokalnych władców takich jak wypas zwierząt czy służba wojskowa. Najbiedniejsi *araci* odpowiedzialni byli również za lokalne rzemiosło, jednak ze względu na jego prosty charakter - jak podkreśla Szirendew - rzemiosło było raczej częścią lokalnego procesu hodowli zwierząt niż niezależną gałęzią gospodarki. Rzemieślnicy produkowali głównie dobra na lokalny użytek związany z hodowlą zwierząt. Zdaniem Szirendewa, biorąc pod uwagę rozmiar kraju w połączeniu z jego niskim poziomem urbanizacji oraz prawami ograniczającymi poruszania się między obszarami administracyjnymi, powstanie aktywnego rynku wewnętrznego w tym okresie było niemożliwe. Mała grupa *aratów* została przypisana do służby bezpośrednio na rzecz administracji mandżurskiej i pracowała na polach państw. By jeszcze bardziej zwiększyć swoją kontrolę nad rejonem, Mandżurowie z czasem zaczęli wspierać rozwój zakonów buddyjskich. Jak zakłada Szirendew, struktury religijne niezwykle często wykorzystywane były do utrwalania relacji feudalnych. Aby przekonać lokalnych aratów do brania aktywnego udziału w życiu religijnym, mnisi zostali zwolnieni z części zobowiązań finansowych, a lokalne klasztory otrzymały ziemię pod wypas zwierząt. Lokalna struktura religijna była głęboko kontrolowana przez władzę cesarską, która dążyła do silnego powiązania miejscowej struktury władzy ze strukturą religijną. Obietnica zwolnienia z części podatków, według Szirendewa, okazała się dużą zachętą dla biednych aratów, którzy szybko stali się jedną z najliczniejszych grup pobierających nauki w klasztorach. Przyczyniło się to jak pisze Szirendew do narodzin nowej grupy społecznej, ubogich mnichów, którzy pod względem przynależności klasowej *de facto* byli bardzo bliscy *aratom*¹⁴⁸. Choć stanowili część klasy stosunków feudalnych. Choć mnisi byli zwolnieni z podatków, te przechodziły w trochę zmienionej formie na ich rodzinny; ich krewni składali datki na zakonny oraz opłacali naukę

---

¹⁴⁸ Б. Ширендыб, *Академич...*, т. 4, оп. cit., s. 28.

mnichów. Dla Szirendewa proces ten oznaczał w rzeczywistości dalsze przeniesienie kosztów stosunków feudalnych na aratów. Władze mandżurskie zaczęły również naciskać na lokalnych władców, by ci brali aktywny udział w ceremoniach religijnych oraz przekazywali datki na świątynie. Same klasztory także zaczęły wynajmować ziemie pod wypas lokalnym mieszkańcom.

Szirendew twierdzi, że mandżurska polityka utrwalania relacji feudalnych odniosła spory sukces, pociągając za sobą długi okres stagnacji regionu. Ograniczenia wprowadzane przez cesarza skutecznie hamowały rozwój świadomości klasowej, zarówno pasterzy jak i lokalnych władców feudalnych. Z prac Szirendewa wynika, że mongolska arystokracja oraz lamowie zostali włączeni w model kontroli zastosowany przez cesarza, przez to nie odczuwali zagrożenia dla swoich interesów klasowych. W opinii Szirendewa dla części władców sytuacja ta zapewniała większą stabilność niż w czasach niezależności. W koncepcji Szirendewa przejście przez obcą administrację odpowiedzialność za rozwiązywanie sporów terytorialnych przy jednoczesnym zachowaniu starej struktury systemu feudalnego sprawiało, że zniknęła spora część antagonizmów występujących naturalnie w społeczeństwach feudalnych. Zdaniem Szirendewa stagnacja rejonu nie mogła trwać wiecznie.

3.4. Droga do rewolucji narodowej

Kluczem do zrozumienia przedstawionej przez Szirendewa interpretacji źródeł XX wiecznych przemian w społeczeństwie mongolskim, są dwa procesy historyczne, które w jego pracach zyskują status głównych źródeł mongolskiej rewolucji narodowej. Pierwszym z tych procesów jest rozpoczynająca się pod koniec XIX wieku chińska kolonizacja Mongolii. Jak pisze Szirendew w swojej książce *Mongolia na przełomie XIX i XX wieku*¹⁴⁹ zaniepokojeni rosnącymi wpływami zachodnich potęg imperialnych władcy mandżurscy podjęli decyzję o zwiększeniu obecności chińskiej i mandżurskiej w Mongolii w celu wstrzymania obcych wpływów. Szirendew jest zdania, że proces ten zaczął się stopniowo od zwiększenia stacjonujących już w tym rejonie kontyngentów wojska i straży granicznej¹⁵⁰. Działanie to wymagało zwiększenia lokalnego zaplecza ekonomicznego niezbędnego do funkcjonowania wojskowych kontyngentów. Początkowo próbowano do tego wykorzystać

¹⁴⁹ Б. Ширэндэв, *Монголия на рубеже XIX—XX вв.*, Улан-Батор 1963 s.67.

¹⁵⁰ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 54.

jedynie lokalnych mieszkańców, jednak szybko okazało się, że gospodarka koczownicza jest niewystracająco efektywna. By poradzić sobie z tym problemem władze chińskie podjęły decyzję o zwiększeniu przestrzeni upraw zarówno w istniejących już rejonach uprawowych, jak i wyznaczanie nowych obszarów na pod uprawę. Dla Szirendewa oznaczało to konieczność rozpoczęcia chińskiego osadnictwa na stepie. Początkowo proces ten dotyczył głównie południowej granicy Mongolii Wewnętrznej, jednak z czasem, przesunął się w głąb kraju. Wraz z chińskimi osadnikami w rejonie pojawili się również chińscy kupcy, których przyciągnęła możliwość zaspokojenia potrzeb zarówno nowych jednostek wojskowych jak i osadników. Początkowo byli oni zainteresowanymi głównie prowadzeniem interesów z osadnikami, szybko jednak odkryli tanie produkty odzwierzęce oraz produkty wytwarzane przez rzemieślników mongolskich. Choć kupcy zainteresowani byli głównie ośrodkami związanymi z administracją mandżurską oraz obozami wojskowymi¹⁵¹, to z czasem ich karawany zaczęły docierać do innych rejonów i łączyć kraj siecią relacji handlowych. To właśnie ich działanie Szirendew uznaje za drugi kluczowy element przemian społecznych uważając, że dzięki budowie sieci handlowej powoli następowało przebudzanie się świadomości klasowej mas mongolskich. W tym samym czasie na północy pojawili się pierwsi rosyjscy kupcy przyciągnięci możliwościami prowadzenia intratnego handlu z Pekinem. Również oni odkryli, że obszar Mongolii miał spory potencjał ekonomiczny. Jak pisze Szirendew nomadzi dysponowali głównie nieprzetworzonymi towarami, a lokalny rynek miał bardzo niską konkurencyjność. Spowodowało to, że mieszkańcy byli gotowi zapłacić nieproporcjonalnie wysokie ceny za relatywnie proste towary. Obecność rosyjskich kupców poważnie zaniepokoiła władze w Pekinie, jednak ze względu na podpisane z Moskwą porozumienia handlowe, pekińska administracja mogła jedynie nałożyć wysokie cła oraz inne opłaty¹⁵². Mimo tych działań proceder ten był coraz trudniejszy do zatrzymania. Kupcy szybko odkryli, że lokalni władcy feudalni dysponowali sporymi nadwyżkami produktów, takimi jak skóry i wełna, które byli w stanie wymienić na luksusowe towary z Chin po niezwykle korzystnych dla kupców cenach. Napływ towarów takich jak pszenica czy ryż zaczął również powodować rozwój mongolskiej agrokultury. Jak podkreśla Szirendew Mongołowie mieli już za sobą krótkie eksperymenty z rolnictwem w odległych czasach, jednakże produkcja rolna zanikła wraz z upadkiem imperium. Teraz jednak, pod wpływem narastającej aktywności agrokulturowej Chińczyków I Rosjan na północy, również Mongołowie zaczęli uprawiać ziemię. Chińscy kupcy coraz częściej inwestowali w

---

¹⁵¹ Ibidem, s. 265.

¹⁵² Ibidem, s. 94.

mongolską ziemię. Choć było to zakazane, wielu lokalnych władców zaczęło wynajmować im ziemię pod uprawę w zamian za towary i płatności pieniężne. Szirendew uważa, że zajmowanie coraz większych terenów pod uprawę zaczęło poważnie szkodzić lokalnym społecznościom pasterskim. Nie były one w stanie już dostarczać takich ilości towaru odzwierzęcych by pokryć zapotrzebowanie lokalnego handlu, dodatkowo spora część społeczeństwa przyzwyczała się do obecności ekskluzywnych produktów takich jak herbata czy jedwab oraz wyrobów rzemieślniczych z Chin. Choć początkowo był to problem dla kupców, zdaniem Szirendewa, dostrzegli oni jednak w tym też pewną szansę, zaczęli ofiarowywać lokalnym społecznościom wysoko oprocentowane pożyczki na zakup towarów. W Szirendewowskiej narracji historycznej jest to decydujące wydarzenie mające wpływ na przebieg rewolucji narodowej. Zdaniem Szirendewa kluczową rolę w tym procederze odegrali miejscowi władcy. Niektórzy z nich zaczęli pomagać kupcom w zbieraniu należnych sum od lokalnych mieszkańców, często samemu pobierając procent od zwracanej kwoty. Dzięki temu kupiec nie musiał bezpośrednio kontaktować się z każdą lokalną społecznością, a jedynie odbierać już gotowe i zebrane towary od lokalnego władcy. Działanie takie miało niezwykle znaczące konsekwencje. Oznaczało to dla Szirendewa nie tylko narodziny wczesnych relacji kapitalistycznych, ale również przebudzenie się do tej pory uspiionych konfliktów klasowych między feudałami a *aratami*. Miejscowa arystokracja zaczęła szybko bogacić się na pośrednictwie handlowym, dzięki temu nie tylko zamawiali oni coraz bardziej ekskluzywne dobra po wygórowanych cenach, ale również zaczęli opłacać lokalnych rzemieślników zlecając im wyrób dóbr takich jak skrzynie czy biżuterię. Takie działania były postrzegane przez Szirendewa jako bodźce przyczyniające się do rozwoju lokalnego rynku handlowego.

Zdaniem Szirendewa kupcy świadomie oferowali Mongołom nieproporcjonalnie wysokie oprocentowanie jednocześnie ustalając daty spłaty kredytów tak by Mongołowie nie byli w stanie spłacać pożyczek na czas¹⁵³. Jak argumentuje Szirendew, ze względu na charakter lokalnej agrokultury i pasterstwa, Mongołowie mogli dysponować towarem na sprzedaż tylko w wybranych porach roku. Spłaty zadłużenia były tak ustawione, że zanim pasterze mogli sprzedać swoje towary już byli opóźnieni ze spłatą kredytów o parę rat. Lokalni władcy, którzy zaciągnęli pożyczki u kupców nie przejmowali się tym zbytnio, ponieważ i tak zawyżone raty przerzucali na swoich najemców. Jednak z czasem nawet oni nie byli w stanie spłacać kredytów. Kupcy chińscy w ramach spłaty zaczęli przyjmować

---

¹⁵³ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 2*, op. cit., s. 77.

ziemie oraz stada zwierząt. Sytuacja ta stała się tak dużym problemem, że spora część lokalnej populacji musiała zaciągać pożyczki już nie tylko na spłatę zadłużenia wobec kupców, ale nawet opłatę podatków oraz inne zobowiązania względem państwa. Niewypłacalność względem maszyny administracyjnej oraz panów feudalnych oznaczała często utratę możliwości wypasania zwierząt lub inne kary. Jak podaje Szirendew, część mongolskich *aratów* zubożała do tego stopnia, że popadali przez długi w niewolnictwo lub musieli podjąć służbę u bogatych panów. Poziom życia arystokracji spadł do tego stopnia, że byli oni nie do odróżnienia od zwykłych aratów. W swoich pracach Szirendew przypisuje duże znaczenie klasztorom buddyjskim w rozwoju handlu. W wielu rejonach Mongolii nie było targów i instytucji finansowych, dlatego rolę tę często przejmowały klasztory buddyjskie. Choć część lamów było mocno krytyczna wobec kupców i obecności Chińczyków na stepie, nie powstrzymywało ich to przed braniem udziału w handlu, wynajmowaniem pastwisk kupcom jak i zaciąganiu, czy też nawet udzielaniu pożyczek. Kupcy dostarczali wiele produktów takich jak herbata, sukna i kadzidła wykorzystywane w obrzędach religijnych. Ta skompilowana i pod wieloma względami sprzeczna relacja miała zdaniem Szirendewa spowodować, że to właśnie mnisi jako przypuszczalnie najlepiej wyedukowana grupa stali się z czasem decydującą główną grupą kontestującą mandżurskie porządki.

Z czasem, jak podaje Szirendew, wąska grupa Mongołów, która dorobiła się na handlu zaczęła wykorzystywać swoje bogactwo do inwestycji. Tak narodziły się pierwsze firmy mongolskie często zakładane w spółce z Chińczykami. Sytuacja ta została zauważona przez zachodnich kapitalistów i tak w Urdze powstała pierwsza filia carskiego banku, a obce instrukcje finansowe zaczęły pożyczać Mongołom spore ilości pieniędzy. Przez Mongolię ruszyły szlaki handlowe łączące Rosję carską z Pekinem. W interpretacji Szirendewa był to niezwykle ważny monet, oznaczał on bowiem rozpoczęcie procesu stopniowego włączanie Mongolii w obszar globalnego rynku kapitalistycznego. Chińscy kupcy, którzy nabywali tanie, nieprzetworzone towary mongolskie odsprzedawali je potem po znacznie wyższych cenach na rynki zachodnie, gdzie towary te były niezwykle cenione. Szirendew był zdania, że kupcy z Chin pełnili funkcję agentów światowego systemu kapitalistycznego. Mongolia była wciągana w ten system również od północy, dzięki obecności rosyjskich kupców. Z prac Szirendewa rodzi się obraz kupców z obu krajów jako forpoczty sił kapitalistycznych¹⁵⁴ w kraju. Nie tylko włączyli oni Mongolię w część globalnego rynku kapitalistycznego, ale

---

¹⁵⁴ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 4*, op. cit., s. 55.

również wraz z chińską kolonizacją przebudzili uśpione antagonizmy klasowe. W opinii Szirendewa proces ten nie jest wyjątkowy dla społeczeństwa mongolskiego, gdyż same Chiny przechodziły wtedy okres przebudzenia klasowego, choć mandżurska elita desperacko chciała zachować kontrolę nad krajem poprzez konserwację starych relacji feudalnych. Efektem ubocznym tego działania było utracenie przez Chiny możliwości konkurowania z resztą świata. Tymczasem państwa zachodnie i Japonia zaczęły wkraczać w imperialistyczną fazę kapitalizmu. Jest to w interpretacji historycznej Szirendewa kluczowy moment w historii całego świata, w którym najbardziej rozwinięte kraje zaczęły dzielić między siebie resztę globu na strefy wpływów. Mandżurowie wybierając konserwatywny model zarządzania skazali podległe przez siebie tereny na zostanie koloniami obcych mocarstw. W interpretacji Szirendewa pod koniec XIX wieku Chiny stały się właściwie bytem półkolonialnym, niebędącym w stanie chronić swoje suwerenności przed imperialistycznymi zakusami Japonii oraz Cesarstwa Rosyjskiego. Jak wynika z prac Szirendewa, zachodnie państwa postrzegały ten rejon przede wszystkim jako bazę surowcową.

3.5. Narodziny oporu

Zdaniem Szirendewa zła sytuacja ekonomiczna w Mongolii zaczęła rodzić opór Mongołów, gdyż wielu *aratów* zubożało stając się żebrakami i tułaczami. Bez własnych stad mogli jedynie zdać się na pomoc innych tułając się po kraju i w poszukiwaniu lepszego życia. Ludzie ci podróżowali między miastami przekazując dalej informacje o sytuacji w innych obszarach, wyzysku i cierpieniu. Historie o wyzysku przybierały formę tradycyjnej pieśni, sztuki i przypowieści. W opinii Szirendewa folklor rozprzestrzeniany przez spauperyzowanych wagabundów stał się nośnikiem świadomości klasowej. Cierpienie i skrajne ubóstwo klasy pasterskiej doprowadziło do narastającego sprzeciwu wobec wyzysku, a wreszcie do buntu. Jak pisze Szirendew, opór przybierał różne formy, część *aratów* decydowała się na opóźnienia w spłacanie zobowiązań zarówno wobec administracji jak i kupców, inni świadomie ukrywali liczebność swoich stad, często ukrywając zwierzęta u rodzin. Jak podaje Szirendew typowym przykładem oporu był ruch Duguilang (od słowa koło krąg)¹⁵⁵. Jego członkowie zbierali się na pustyni, siadali w kręgu i dyskutowali o trudnościach życia, problemach i polityce. Na podstawie tych spotkań i dyskusji spisywano

---

¹⁵⁵ Б. Ширендыб, *Академик ...Б.* 2, ро. cit., s. 78.

petycje do lokalnej władzy. Petycje te były podpisywane przez wszystkich zgromadzonych w formie koła (podpis ten miał taką formę by ukryć przywódców lokalnej ludności). Szirendew utrzymywał, że był to pokojowy ruch starający się uzyskać koncesje od lokalnej władzy.

Sytuacja ta wywoływała reakcję władców feudalnych. Dla lokalnych panów i arystokracji zła sytuacja ich podanych nie była wcale czymś pozytywnym. Szirendew sądzi, że w ich dobrze pojętym interesie leżało, żeby *araci* żyjący na zarządzanych przez nich terenach byli produktywni i spełniali swoje zobowiązania finansowe. Lokalni książęta zaczęli aktywnie poszukiwać rozwiązań tego problemu. Interweniowali w niektóre szczególnie bezwstydne działania kupców starając się zatrzymać bezprawne egzekucje mienia bądź zmusić samych kupców do bardziej sprawiedliwych warunków kredytowych. Jak pisze Szirendew, czasami bezpośrednio zwracano się do władz mandżurskich o umorzenie długów bądź redukcję opłat. Popularną metodą była próba przekonania władzy w Pekinie o możliwości przeniesie lub rozłożenia długów na inne lepiej radzące sobie obszary administracyjne. Często sami książęta brali również udział w procesie ukrywania lokalnego dobytku. Jak twierdzi Szirendew, podobny opór zaczął się też rodzić wśród lamów, też postrzegali ubożenie aratów jako zagrożenie dla swoich interesów. Biedne społeczeństwo nie było w stanie składać wystarczających datków na świątynie czy opłacać nauki dzieci w klasztorze. Dodatkowo, zdaniem Szirendewa, mnisi byli niezwykle konserwatywną grupą społeczną. Szczególnie wyżsi hierarchowie buddyjscy byli wrogo nastawieni do wszelkich zmian społecznych czy kulturowych. Dlatego często to właśnie mnisi, zdaniem Szirendewa, stawali się zarzewiem drastycznych działań antymandżurskich, prowokując i biorąc czynny udział w atakach na sklepy i kupców. Działania takie były brutalnie tłumione przez mandżurskie kontyngenty stacjonujące w kraju, a na lokalną władzę nałożono wysokie kary finansowe oraz kazano im zapłacić za straty kupców. Szirendew pisze, że koszty opłat narzuconych przez siły chińskie zostały przeniesione na mieszkańców tych rejonów, między innymi odebrano im żyzne ziemie, pastwiska i zwierzęta oraz zobligowano do dostarczania surowców naturalnych takich jak np. srebro. Wydarzenia te w opinii Szirendewa wywoływały też reakcje obcych mocarstw. Zaczęły one zwiększać swoją obecność w regionie z obawy o bezpieczeństwo własnych inwestycji, przez co stopniowo ugruntowywali swoje wpływy. Już w roku 1860, carat stworzył pierwszy konsulat w Ułan Bator, by pomóc kupcom przeprowadzać karawany przez kraj oraz monitorować lokalną sytuację¹⁵⁶.

---

¹⁵⁶ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 4*, po.cit., s. 31.

Szirendew uważa, że Mongołowie nie byli jedyną grupą stawiającą opór mandżurskiej dominacji. Pod koniec XIX doszło do szeregu rebelii chłopskich na terenie Chin. Wszystkie one były zdaniem Szirendewa próbą zrzucenia z siebie jarzma wyzysku feudalnego. Masowy opór aratów względem mandżurskiej administracji, chińskich osadników oraz obcych kupców dał mongolskiej elicie odwagę do coraz bardziej otwartej krytyki i sprzeciwiania się Pekinowi. Zdaniem Szirendewa mandżurski kolonializm za bardzo zagroził przywilejom oraz pozycji mongolskiej elit¹⁵⁷. Zawłaszczanie przez Mandżurów coraz większych obszarów ziemi miało grozić tym, że mongolscy książęta stanęli przed niebezpieczeństwem utraty swoich pozycji depozytariuszy ziem. Na tym - zdaniem Szirendewa - polegała właśnie główna różnica między motywacją klasy feudalnej a klasą *aracką*. Lokalni władcy chcieli wyzwolić się spod władzy administracji mandżurskiej, aby zyskać pełną swobodę rządzenia ziemią. *Araci* natomiast chcieli wolności zarówno dla kraju jak i wolności osobistej. Chcieli się uwolnić spod władzy Mandżurów, ale również od wyzysku feudalnego i długów. Głównym problemem aratów, zdaniem Szirendewa, był brak jedności. Nie posiadali oni ani struktury politycznej ani kontaktów z innymi ruchami wyzwolenческими czy organizacjami zrzeszającymi klasy społeczne walczące z wyzyskiem feudalnym i imperialnym. Sytuacja ta spowodowała, że kierownictwo ruchu rewolucyjnego przejęli przez elitę feudalną, kierującą się klasowym egoizmem. Szirendew uważa, że elitom udało się zamaskować przed aratami prawdziwe intencje i udawać obrońców oraz adwokatów sprawy mongolskiej. Pod presją aratów musieli oni rozpocząć działania (negocjacje czy też aktywną walkę z cesarzem i resztą administracji cesarskiej) w celu ograniczenia zobowiązań finansowych pasterzy, które groziły masowym bankructwem. Takie działania, jak twierdzi Szirendew, nienależne od tego czy przynosiły oczekiwane efekty czy też nie, przedstawiały ich jako dobrych panów walczących o lepsze jutro swoich poddanych. Sytuacją ta służyła tylko temu, żeby ukryć głęboką walkę klas jaka istniała między władcami i ich sługami. Lokalne elity nie chciały zmian relacji z poddanymi, chciały jedynie zająć w nich dominujące miejsce.

Bardzo ważną rolę w rodzącym się ruchu odgrywali również lamowie. Szirendew sądzi, że instytucje buddyjskie miały bardzo duży wpływ na lokalną populację. Ich wpływy wykraczały poza zwykłą kontrolę religijną. Klasztory często dysponowały dużymi ilościami pieniędzy i jedzenia, które rozdawały biednym zdobywając ich sympatię i zaufanie¹⁵⁸. W swoich pracach Szirendew podkreśla, że ze względu na słabą urbanizację kraju i brak centrów industrialnych, lamowie stanowili najlepiej rozwiniętą grupę społeczną w regionie.

---

¹⁵⁷ Б. Ширендыб, *Акацемич ... Б. 3*, op.cit., s. 19.

¹⁵⁸ Б. Ширендыб, *Акацемич...Б. 4*, op. cit., s. 77.

Była to również grupa o najwyższym poziomie edukacji. Mnisi nie tylko potrafili czytać i pisać, ale również posiadali znajomość prawa oraz dysponowali najbardziej aktualnymi informacjami o sytuacji politycznej. Dzięki znajomości obcych języków brali bezpośredni udział w procesie kontaktowania się z władzą pekińską pisząc do niej listy. Przynależność do szerszej struktury religijnej dała im - w opinii Szirendewa - również dostęp do informacji o sytuacji i nastrojach politycznych panujących w całym kraju. Kluczową rolę w ruchu wyzwolenicznym przyszło odegrać Bogdo Chanowi. Był on nie tylko głową hierarchii buddyjskiej w regionie, co dawało mu autorytet religijny, ale również dysponował olbrzymim majątkiem i lojalnością wszystkich klas społecznych, zarówno aratów jak i książąt feudalnych, a co najważniejsze - jak sądzi Szirendew - innych wysoko postawionych lamów.

3.6. Rewolucja Narodowa 1911-1921

rugim przełomowym momentem w narracji historycznej mongolskiego uczonego stała się rosyjska rewolucja 1905 roku¹⁵⁹. Szirendew argumentuje, że rosyjski zryw przeciwko tyranii carskiej, odbił się szerokim echem w Azji, dając silną motywację do działań przeciwko niesprawiedliwości społecznej. W odpowiedzi na wydarzenia w Rosji, w Chinach uformował się ruch demokratyczny pod wodzą Sun Jat Sena¹⁶⁰. Zintensyfikowało to też mongolski opór, choć Szirendew uważa, że *araci* i mongolska elita nie byli świadomi wagi wydarzeń w Rosji, ale widzieli za to osłabienie sił mandżurskich. Zaczął się masowy opór wobec regulowania długów, zarówno względem chińskich firm jak i państwa. Siły mandżurskie w ciągu następnych lat starały się desperacko odzyskać spłaty zaciągniętych kredytobiorców jak również obciążać lokalne władze feudalne karami finansowymi za zaniechania oraz próbując obalić licznych władców. W roku 1911, wraz z rewolucją demokratyczną w Chinach Mongołowie mieli postanowić przejąć inicjatywę¹⁶¹. Tajne zebranie mongolskie szlachty pod wodzą Bogdo-chana wyraziło zgodę na wysłanie misji do Petersburga w celu zdobycia rosyjskiej pomocy w uzyskaniu niepodległości. Szirendew pisze, że strona mongolska w zamian za uznanie niepodległości kraju oraz gwarancji ochrony w razie interwencji sił chińskich obiecała Rosji nie tylko intratne umowy handlowe, ale również pełną kooperację w budowie nitki kolei prowadzącej przez Mongolię do Chin, a

---

¹⁵⁹ Б. Ширендыб, *Академик...Б. 2*, op. cit., s. 29.

¹⁶⁰ Sun Jat Sena (1885-1925), chiński polityk, założyciel Kuomintangu. Twórca filozofii Sanmin, czyli trzech zasad, na których miało opierać się Państwo Chińskie: nacjonalizm, demokracja i socjalizm.

¹⁶¹ Б. Ширендыб, *Академик...Б. 4*, op. cit., s. 60.

także budowę systemu pocztowego. Szirendew sugeruje, że strona rosyjska podeszła dość zachowawczo do części mongolskich idei, ale ostatecznie nie tylko obiecała ochronę Mongolii w razie potencjalnej inwazji chińskiej, ale także zaproponowała mongolskiej misji dyplomatycznej dużą ilość broni oraz odesłała ją do Mongolii pod ochroną 200 Kozaków¹⁶². Wraz z zapewnieniem sobie wsparcia Moskwy Mongołowie przeszli do działania i zażądali opuszczenia kraju przez Chińczyków. Ogłosili także pokojowe odłączenie się od Chin. W tym samym okresie władzę w Chinach przejęły grupy burżuazyjne i nacjonalistyczne. Nowy rząd w Pekinie ogłosił ideę Chin jako państwa pięciu narodów: Chińczyków, Ujgurów, Mongołów, Tybetańczyków oraz Mandżurów. Państwo miało funkcjonować w granicach z czasów dynastii Qing. Dla Szirendewa oczywistym było, że chińska klasa burżuazyjna chciała chronić swoje interesy i nie miała zamiaru pozwolić na jakiegokolwiek przemiany narodowowyzwoleńczej w rejonie. Nowe władze w Pekinie starały się utrzymać pełną kontrolę nad obszarem dawnego imperium. Przy wsparciu imperialistów japońskich demokratyczne władze chińskie dążyły do ograniczenia ruchów wolnościowych na terenie Mongolii. W lutym roku 1912 władze chińskie pod wodzą Yuan Shikaia¹⁶³ jednoznacznie ogłosiły, że cała Mongolia jest integralną częścią terytorium Chin i nie może być w żadnej formie jej autonomii. Szirendew podkreśla, że władze w Pekinie szybko wprowadziły własne słowa w czyn wysyłając wojsko na pogranicze między Mongolią Wewnętrzną a Zewnętrzną. Przekazano również do Urgi szereg not dyplomatycznych żądających natychmiastowej spłaty zaciągniętych pożyczek oraz długów z ostatnich lat. Jednocześnie nowy rząd chiński podjął negocjacje z grupą władców mongolskich z Mongolii Wewnętrznej, starając się przekonać ich do współpracy. Szirendew sugeruje, że celu przekonania elit mongolskich do kolaboracji i zdrady idei niepodległościowej, władze chińskie obiecały oddać im pełnię władzy w regionie, i zachować wszystkie stare przywileje z czasów dynastii Qing. Ponadto Pekin obiecał spłatę mongolskiego zadłużenia względem firm rosyjskich. Szirendew wskazuje na fakt, że w republikańskich Chinach Mongolia nie miała być objęta żadnymi reformami, zachowując na swoim terenie stary feudalny ład. Szirendew interpretuje te działania jako próbę odcięcia Mongolii od globalnego rynku kapitalistycznego. W celu wprowadzenia w życie tych obietnic utworzono Stowarzyszenie Chińsko-Mongolskie pod kierownictwem Yantu Wanga, które miało zrzeszać lokalnych książąt mongolskich przyjaznych rządowi w Pekinie. Jak podkreśla Szirendew, działania władz chińskich od

---

¹⁶² Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 3*, op. cit., s. 89.

¹⁶³ Yuan Shikaia (1859-1916), chiński generał i polityk. Zdelegalizował Kuomintang. Prezydent Republiki Chińskiej w latach 1912-16. W roku 1915 ogłosił się cesarzem, ale na skutek niezadowolenia społecznego abdykował w roku 1916.

samego początku skierowane było jedynie ku elicie feudalnej oraz religijnej. Rząd chiński nie posiadał oferty dla aratów, a ci albo nie wiedzieli o ofertach współpracy z Chinami albo byli jej głęboko przeciwni. Działania Chin szczególnie związane z próbą umorzenia mongolskich długów spotkały się szybką odpowiedzią Moskwy zaniepokojonej bezpieczeństwem swoich inwestycji w tej części Azji Środkowej. Jak podaje Szirendew władze carskie rozpoczęły przekonywanie mongolskich książąt do konieczności oddzielenia się od Chin. Rosja zaczęła również naciekać na stronę chińską, aby rozpocząć negocjacje. Dla władz rosyjskich niepodległość Mongolii oznaczała możliwość odbudowania własnych wpływów na pograniczu chińsko-rosyjskim osłabionych przez przegraną wojnę japońsko-rosyjską. Reakcja Chin, powtórnie zaniepokoiła Rosję, która obawiała się o przyszłość swoich inwestycji w rejonie. W tym okresie trwały ciągle negocjacje między mongolską elitą w Urdze i władzami rosyjskimi. Strona mongolska - jak przekonuje Szirendew - walczyła o uznanie niepodległości dla wszystkich części Mongolii. Rosja od samego początku nie dawała gwarancji niepodległości całej Mongolii, namawiając do ogłoszenia niezależności Mongolii Zewnętrznej. Takie działanie miało uspokoić Chińczyków i Japończyków dzieląc kraj na dwie strefy wpływów. Strona mongolska używała nazwy Mongolia (bez rozróżnienia na Mongolię Wewnętrzną i Zewnętrzną) i zabiegała o utworzenie państwa obejmującego wszystkie ziemie mongolskie. Pomimo tych zawirowań w negocjacjach strona rosyjska zgodziła się na przyznanie Mongołom dalszych pożyczek oraz dostaw broni, jednocześnie relokując duże siły rosyjskie na pogranicze. Jak podkreśla Szirendew, Mongołowie od samego początku chcieli zachować przyjazne stosunki z obiema sąsiadami i unikać militarnych rozwiązań. Szirendew był przekonany, że pomimo pewnych incydentów związanych z działaniem ludzi takich jak Ja Lama¹⁶⁴ oraz początkowych potyczek z siłami chińskimi, władze mongolskie nadal liczyły na pokojowe rozwiązanie sprawy niepodległości.

Jak podaje Szirendew w roku 1913 rozpoczęły się trwające do 1914 roku trójstronne negocjacje rosyjsko-mongolsko-chińskie¹⁶⁵. Mongołowie dążyli w tym czasie do uzasadnienia pełnej niepodległości nie tylko dla Mongolii Zewnętrznej, ale i całego obszaru Mongolii Wewnętrznej. W czasie prowadzenia negocjacji strona mongolska chciała wysłać przedstawicieli do krajów zachodnich i utworzyć ambasadę w St. Petersburgu, z której można by prowadzić i nawiązywać stosunki z zachodnimi krajami oraz pozyskać dalsze poparcie dla swojej niepodległości. Szirendew twierdzi, że strona rosyjska nie wyraziła jednak zgody na

---

¹⁶⁴ Ja Lama (1862-1922) ojracki watażka i przywódca religijny, który w 1910 roku wszczął powstanie antymandzurskie i przejął kontrolę nad Zachodnią Mongolią (zob. O. Lattimore, Sh. Nachukdorji, *Nationalism and Revolution in Mongolia*, Leiden, Brill, s. 9-57.

¹⁶⁵ Ibidem, s. 363.

utworzenie stałej placówki dyplomatycznej, obawiając się, że Mongołowie mogą starać się włączyć do negocjacji inne państwa zachodnie. Zaowocowało to tym, że Mongołowie jedynie mogli rozesłać wiadomości do krajów Zachodu, jednak bez możliwości poparcia tych depeszy stałą obecnością dyplomatyczną nie odniosły one żadnego sukcesu¹⁶⁶. Kiedy Mongołowie brali udział w trójstronnych negocjacjach, Rosja carska prowadziła potajemnie rozmowy z imperialną Japonią, dzieląc między obie potęgi strefy wpływów na terenie dawnego imperium Qingów. Oba mocarstwa uznały, że oderwanie od Chin Mongolii Wewnętrznej jest niemożliwe i zgodziły się, że najlepiej dla obu stron będzie, jeśli Mongolia Zewnętrzna zostanie obszarem autonomicznym w obrębie Republiki Chińskiej. Japonia i Rosja podpisując tajne protokoły o podziale stref wpływów w regionie prowadziły jednocześnie swoje własne gry. Rosja uzyskała uznanie swojej strefy wpływów w Mongolii w zamian za uznanie praw Francji do Maroko. Japończycy rozpoczęli działalność w Mongolii Zewnętrznej bez wiedzy Moskwy, starając się przekonać lokalnych arystokratów do przejścia na ich stronę. Japońskie firmy zaangażowały się w poszukiwania surowców naturalnych i nawiązywały relacje handlowe. Japończycy powoli zwiększali swoją kontrolę nad Mandżurią i Mongolią Wewnętrzną wspierając lokalnych awanturników, władców feudalnych oraz przywódców religijnych. Japończycy starali się wykorzystać Mongołów do innych celów niż Rosjanie. Rosja zainteresowana była, jak argumentuje Szirendew, głównie bezpieczeństwem swoich inwestycji i zachowaniem kontroli nad lokalnym rynkiem, Japończycy natomiast chcieli wykorzystać Mongolię do wywarcia presji na władze chińskie. Japoński model imperializmu i kolonializmu zakładał zachowanie Chin jako państwa feudalnego, pod władzą mandżurskiego cesarza. Taka postawa wywoływała jednak opór demokratycznych władz chińskich, dlatego Japończycy zagrozili Chinom oderwaniem od Chin terenów Mongolii i przy współpracy lokalnych władców feudalnych powołaniem niezależnego państwa pod wodzą młodego cesarza Aisin-Gioro Puyi¹⁶⁷. Zadaniem Szirendewa sytuacja w Azji jest typowym przykładem podziału kolonialnych łupów między państwami kapitalistycznymi postrzegających małe kraje jako źródło surowców i przestrzeń wpływów. Szirendew uważa, że obu stronom zależało jedynie na tymczasowym odwróceniu uwagi przeciwnika, by móc uzyskać maksymalnie dużo współpracując jedynie do momentu, kiedy jest im to opłacalne. W ocenie Szirendewa Rosja pokazała swoje prawdziwe oblicze

---

¹⁶⁶ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 2*, op. cit., 63.

¹⁶⁷ Aisin-Gioro Puyi (1906-1967), Ostatni cesarz dynastii Qing. Abdykował w roku 1912, w latach 1934-35 cesarz Mandżukuo. Więziony przez Sowietów i Chińczyków. Po uwolnieniu został obywatelem ChRL. Pracował jak ogrodnik i później archiwista (Zob. M. Eliot, *The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China*, Stanford University Press, Stanford 2001, s. 390).

blokując szereg umów zawartych między Mongołami a prywatnymi firmami z Niemiec na dostarczenie broni. W roku 1914 za namową rządu rosyjskiego Mongołowie zasiedli do dziewięciomiesięcznych rozmów trójstronnych z Chinami i Rosją¹⁶⁸. Konferencja ta skończyła się nie tylko zmuszeniem Mongolii do odstąpienia od swoich żądań przyłączenia Mongolii Wewnętrznej, ale również zredukowaniem Mongolii do roli autonomii w obszarze Chin. Co prawda mongolska elita miałaby pełną władzę decydując o sprawach wewnętrznych kraju, ale nie mogłoby prowadzić żadnej polityki zagranicznej i nie miała prawa podpisywać umów międzynarodowych. Traktat ten jednocześnie zabezpieczył wszelkie inwestycje rosyjskie w rejonie rozszerzając wpływ Moskwy.

Choć zdaniem Szirendewa wyniki negocjacji zredukowały osiągnięcia ruchu narodowyzwoleńczego do autonomii, jednakże były niezwykle ważnym krokiem ku wolności Mongołów, przynajmniej częściowo redukując chiński wyzysk kolonialny. Utworzenie autonomii nigdy nie było gestem dobrej woli w stosunku do Mongołów, ale zostało uznane jedynie jako część podziału kolonialnych łupów między carską Rosją i imperialną Japonią. W opinii Szirendewa zostało to zrobione dlatego, by uspokoić Chiny, wobec których oba kraje miały dalsze plany kolonialne oraz odwrócić uwagę innych grup zachodnich imperiów, które mogłyby się wtrącać i ustanowić swoje wpływy w tej części Azji. Niezależne państwo mongolskie mogłoby się zwrócić o wsparcie do innych potęg redukując wpływy Rosji i Japonii, być może nawet stając się dla nich zagrożeniem. Było oczywistym dla Szirendew, że oba imperia chciały zabezpieczyć swoje własne interesy, pozostawiając wystarczająco dużo przestrzeni by w przyszłości rozszerzyć swoje roszczenia unikając bezpośredniego konfliktu między sobą. W ostatecznym rozrachunku jedynie czekały na chwilę słabości przeciwnika by wyrwać jego zdobycze przy najbliższej nadarzającej się okazji. Zdaniem Szirendewa sytuacja ta pokazuje jednoznacznie, że prawdziwa niepodległość nie może być uzyskana w warunkach kolonialnych i imperialnych. Imperia zawsze dążą tylko do rozszerzania swoich wpływów i interesów kosztem innych. By to osiągnąć mają one mniejsze państwa i ruchy wolnościowe obietnicami wolności i wsparcia finansowego. Szirendew twierdzi, że jeśli imperium nie dąży do dominacji, to chce wykorzystać daną grupę jako kartę przetargową w grze z innym krajem bądź z regionem, który chcą zdominować. Dla Szirendewa jest to naturalny proces, jeśli dane imperium nie zachowuje się w ten sposób, samo stanie się ofiarą takich działań ze strony swoich konkurentów. Niewykorzystanie takiej sytuacji wiąże się z oddaniem pola konkurentom,

---

¹⁶⁸ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 4*, op. cit., s. 43.

którzy dążą nie tylko do przejęcia kolonialnych wpływów w regionie danego imperium, ale i zredukowania go do pozycji strefy wpływów czy nawet wasala itp. W opinii Szirendewa taki los kiedyś spotkał samych Mongołów z rąk Mandżurów. Tak właśnie narodowy zryw mas mongolskich został zamieniony w nową formę zależności względem Imperium Rosyjskiego. Podejście nowych hegemonów do Mongolii najlepiej obrazowało żądanie odsunięcia od głównych stanowisk rządzących szeregu lamów. Zdaniem strony rosyjskiej ich religijny charakter wywoływał nieporozumienia kulturowe w komunikacji między władzą w Moskwie a Urgą¹⁶⁹. Był to zdaniem Szirendewa jedynie pretekst. Rosjanie dążyli do odsunięcia od wpływów najlepiej wyedukowanej prawnie i językowo grupy, która mogłaby podważać część decyzji i brać udział w skutecznej komunikacji nie tylko z Rosją, ale z Pekinem i innymi hierarchami buddyjskimi w Chinach. Dla imperiów kluczowym było odsunięcie od władzy grup, które aktywnie brały udział w rewolucji narodowej¹⁷⁰. Szirendew uważa, że zachwianie to było jawnym aktem łamania zobowiązań zawartych w czasie negocjacji trójstronnych, które dawały Mongołom pełną swobodę w zarządzaniu sprawami wewnętrznymi autonomii.

W tym samym okresie władze chińskie zaczęły brutalną pacyfikację ruchu niepodległościowego w Mongolii Wewnętrznej. Szirendew pisze, że szereg lokalnych władców, którzy stanęli po stronie niepodległości zostało po cichu zlikwidowanych. Władze w Pekinie podjęły pilnie działania w celu najpierw ograniczenia a w finalnie zniesienia autonomii Mongolii. Chiny i Rosja starały się maksymalnie ograniczyć dostęp do Mongolii innym potęgom. Zarówno Wielka Brytania, Niemcy, USA jak i Francja coraz bardziej były zainteresowane potencjałem mongolskiego rynku oraz do tej pory relatywnie nienaruszonymi surowcami naturalnymi kraju. Zdaniem Szirendewa żadna z tych grup nie chciała bądź nie mogła otwarcie działać w rejonie by nie wplątać się w konflikt z Japonią i Rosją. By unikać niepotrzebnych komplikacji państwa te wykorzystywały chińskich lichwiarzy do szerzenia swoich wpływów. Półkolonialna sytuacja Chin powodowała, że obszar ten mimo zakusów Japonii i Rosji pozostawał nadal bardzo podatny na wpływy innych sił.

W opinii Szirendewa paradoksalnie carska próba odsunięcia od władzy mnichów, którzy zostali przez Moskwę uznani za głównych prowodyrów oporu przeciwko obcej władzy, przyniosła odwrotne skutki. Lamowie byli najbardziej konserwatywną częścią

---

¹⁶⁹ Ibidem, s. 78.

¹⁷⁰ Б. Ширендыб, *Академич ...Б. 3*, op. cit., s. 83.

społeczeństwa, ograniczenie ich wpływu dopuściło do władzy bardziej liberalną część elity mongolskiej. Grupa ta szybko przystąpiła do działania i podjęła próbę usprawnienia funkcjonowania kraju. Jedną z pierwszych i najważniejszych prób był skierowanie do Bogdo Chana propozycji podzielenia mongolskiego churału na dwie izby: niższą i wyższą. Jak informuje Szirendew, churał wyższy byłby częścią zajmującą się legislacją i składałby się głównie ze strych elit, churał niższy pełniłby głównie rolę doradczą, ale dyskutowano by w nim największe problemy kraju oraz szykowano propozycje ustaw, które mogły być przedstawiane wyższemu churałowi. Dzięki temu, że ta struktura nie posiadała realnej władzy, brało w niej udział więcej urzędników niższego stopnia oraz jednostek o bardziej postępowych poglądach. Szirendew sądzi, że w ramach tej instrukcji mógł rozwijać się relatywnie wolny dialog o problemach i potrzebach społeczeństwa mongolskiego. System prawny kraju w tym okresie nadal opierał się na mandżurskich prawach, nieprzetłumaczonych na język mongolski. Obowiązywała też cała struktura administracyjna kraju ustalona jeszcze w czasach cesarskich. Starzy książęta nadal zachowywali pełnie przywileje oraz moc decyzyjną w tym możliwość powoływania i odwoływania lokalnych urzędników.

Jak podaje Szirendew, jedną z głównych reform rozpoczętych przez władze mongolskie była reforma armii. Już w roku 1912 do Mongolii, zgodnie w wcześniejszymi negocjacjami z Petersburgiem, przybyli rosyjscy instruktorzy, którzy w Urdze zaczęli tworzyć nowoczesną armię mongolską. Władze mongolskie otworzyły też pierwszą szkołę wojskową. By pokryć koszty reformy zapożyczono się w Rosji na kolejne 5 milionów rubli¹⁷¹. Kosztami utrzymania istniejącej już armii obłożono rejony administracyjne z których pochodzili żołnierze. Sama służba wojskowa - jak twierdzi Szirendew - ze względu na trudne warunki i niskie płace nie cieszyła się popularnością wśród Mongołów. Bogatsze rodziny wykupywały swoich synów ze służby, natomiast przedstawiciele niższych klas by jej uniknąć wstępowali do klasztorów. Procedur ten był według Szirendewa tak rozpowszechniony, że władze mongolskie zmuszone były wprowadzić kwoty na ilości lamów w okręgu administracyjnym. Zdaniem Szirendewa, choć służba była ciężka, a utrzymanie jej było formą wyzysku aratów, niosła ze sobą szereg pozytywnych zmian społecznych. Budowała ona wspólnotę aratów, zmuszając ich do komunikacji między sobą. Araci z różnych rejonów po raz pierwszy spotkali się na służbie w Urdze. Szirendew uważa, że dodatkowo próba

---

¹⁷¹ Б. Ширендыб, *Академич ...Б. 2*, op. cit., s. 317.

zablokowania odpływu potencjalnych poborowych do zakonu ograniczyła poważnie klasę religijną, zmuszając młodych aratów do szukania innych dróg ucieczki od biedy niż stan duchowny. Nowe wydatki i brak dawnego wsparcia infrastruktury ze strony Pekinu spowodowały, że kraj musiał przejść proces usprawnienia i uproszczenia systemu finansowego. Do tej pory lwią część budżetu kraju pożerała niezwykle liczna grupa urzędników, lamów i ksiąząt feudalnych będących na utrzymaniu państwa. Jedna czwarta całego budżetu państwa przeznaczona była na koszty utrzymania dworu Bogdo-chana. Wszystkie dochody kraju pochodzące z podatków, licencji na wydobycie surowców, wynajmu ziemi oraz stad państwowych, pochłanianie były przez zacofanie feudalnej administracji i nie przekładały się na polepszenie życia Mongołów czy też rozwój bazy industrialnej kraju. Zdaniem Szirendewa większe inwestycje finansowane były przez obcy kapitał i to ci inwestorzy czerpali z nich całe zyski. W latach 1911-14 budżet kraju znajdował się w ciągłym deficycie. Pieniądze z pożyczek w zdecydowanej większości szły na koszty utrzymania doradców carskich i zakup broni, ale nawet w tym przypadku 21% kosztów pochłaniało działanie ministerstwa spraw wewnętrznych i pensje urzędników państwowych. By utrzymać dalszą modernizację armii kraj zadłużył się na kolejne miliony w Moskwie. Jak podaje Szirendew, w celu rozwiązania tego problem władze mongolskie zwróciły się do Rosji o przysłanie doradców finansowych. Ich głównym celem miało być usprawnienie i uproszczeniem taryf dla kupców oraz metod pobierania rent za użytkowanie terenów rolnych oraz rozwijanie kopalń. Rosja chętnie udzieliła wsparcia władzom mongolskim, gdyż zmiany te były nie tylko bardzo ważne dla Mongołów, ale również dla rozwoju rosyjskich wpływów w kraju. Zdaniem Szirendewa reforma administracji mogą przyczynić się do rozwoju lokalnego rynku i dać większe przychody Rosji. Jednak by wprowadzić zmiany w życie potrzebna była nowa kadra biurokratyczna, posiadająca znajomość języków obcych. Już w 1911 roku wdrożono program edukacyjny przy szkole wojskowej¹⁷². Jego celem było nauczenie języka rosyjskiego przyszłych tłumaczy, którzy mieli pomagać rosyjskim doradcom wojskowym. Teraz podjęto decyzję o utworzeniu pierwszej szkoły państwowej. Była to zdaniem Szirendewa przełomowa decyzja dla rozwoju kraju. Do tej pory edukacja odbywała się w klasztorach, a mnisi posiadali monopol na znajomość języków obcych oraz pisma. Szkolnictwo państwowe było bardzo ważnym krokiem do przełamania teologicznego monopolu na edukację. Już istnienie szkoły wojskowej dało zadowalające rezultaty, akademię ukończyło szereg postaci, które miały potem odegrać kluczową rolę w rewolucji

---

¹⁷² Ibidem., s. 76.

komunistycznej. Dla Szirendewa powstanie cywilnego szkolnictwa było jeszcze większym osiągnięciem, otworzyło ono ścieżki do edukacji początkowo tylko dla elity, ale z czasem i reszty narodu mongolskiego. Celem nowej szkoły była głównie nauka języków rosyjskiego, niemieckiego oraz francuskiego, ale obejmowała również geografię, historię i kulturę mongolską.

Z czasem, wraz ze wzrostem zapotrzebowania na urzędników niższego szczebla otwarto szkoły podstawowe i szkoły drugiego stopnia dla zwykłych mieszkańców stolicy. Kraj mierzył się jednak z poważnymi problemami, brakowało kompetentnych nauczycieli. Szirendew w swoich pracach informuje, że aby rozwiązać ten problem podjęto decyzję o wysłaniu młodzieży na naukę w Rosji. Ludzie wyedukowani w europejskim systemie w późniejszej stworzą trzon kadr rewolucyjnych. W tym samym okresie w Ułan Bator pojawiła się pierwsza gazeta, Szin Toli (Шинэ толь/Nowe lustro), na łamach której podejmowano szereg prodemokratycznych dyskusji, poruszano również potrzebę modernizacji i industrializacji kraju. Jednak pomimo tak przełomowych idei, jak podaje Szirendew, poziom analfabetyzmu był na tyle wysoki, że idee te nie spotkały się z dużym zrozumieniem. Kraj był nadal zacofany i zdominowany przez lamów oraz związane z nim struktury, a najlepsi rzemieślnicy byli zajęci pracą nad budową nowych klasztorów i świątyń. Jak wynika z prac Szirendewa lamowie często świadomie blokowali inwestycje zarówno lokalne jak i zagraniczne. Czasami było to spowodowane konfliktami interesów, ale w większości po prostu ich konserwatywnymi poglądami. Przykładowo zablokowali bardzo dużą inicjatywę rosyjską na rzecz utworzenia ośrodka połowu ryb na jeziorze Chubsuguł, uznając lokalną ziemię za świętą. Lamowie zazwyczaj blokowali inne inicjatywy, takie jak pokazy filmów czy też stosowanie nowoczesnej weterynarii. Często nawet nie wywierali nacisków na lokalne władze, ale jedynie zrażali lokalną ludność oraz wprowadzali nieoficjalne zakazy. Aby rozwinąć agrokulturę, Mongołowie przeprowadzili pierwsze badania naukowe własnego kraju. Było to co prawda działanie inspirowane przez rosyjskie interesy kolonialne, ale stało się też narzędziem samopoznania regionu, jego potencjału oraz dawało możliwość nawiązania kontaktów z liberalnymi naukowcami rosyjskimi, którzy według Szirendewa oprócz wiedzy naukowej mieli przekazać Mongołom wiele prodemokratycznych i prospołecznych idei.

Szirendew twierdzi, że głównym bodźcem do wprowadzenia reformy w tym okresie nadal były interesy obcych mocarstwa. Zmiany miały być wprowadzane w taki sposób by jednocześnie nie podważyć za bardzo dobrobytu lokalnych władz feudalnych. Rewolucji

narodowej udało się jedynie zmienić ciemieżców, ale nie znieść opresji. Mongolia nadal pozostawała krajem feudalnym w półkolonialnym położeniu. Choć istniało szereg ograniczeń na handel chiński oraz zakaz handlu opium, to chińskie firmy jawnie ignorowały te restrykcje, często odmawiając nawet opłacenia lokalnego cła na rzecz Mongołów lub przekładając w nieskończoność ich opłatę. Szirendew uważa, że choć Rosja z roku na rok odgrywała coraz większą rolę na rynku mongolskim to jednak Chińczycy nadal pozostawali kluczowym graczem, będąc bezpośrednim ogniwem między Mongołami a rynkami zachodnimi. To oni dostarczali do Mongolii zachodnie towary i wywozili z niej nieprzetworzone materiały tak pożądane przez Zachód. Jak podaje Szirendew *araci* jednak nie zostali zwolnieni z zadłużenia przez Chińczyków, pomimo że było to główną przyczyną zrywu na początku wieku. Co gorsza, lokalni władcy nie nauczyli się niczego przez ostatnią dekadę, nadal zapożyczając się na potęgę u chińskich kupców. Z mongolskich danych archiwalnych które przywołuje Szirendew wynika, że w 1919 roku dług Mongołów wobec chińskich firm wynosił 15 milionów złotych rubli¹⁷³. W dług ten nie były wliczone pożyczki rządowe wobec Rosji carskiej. Narastające problemy finansowe sprawiły, że Mongołowie musieli rozpocząć intensywne poszukiwanie surowców naturalnych w kraju, szczególnie węgla, złota oraz metali ciężkich. Odkrycie złóż węgla w okolicach Urgi zaowocowało jedną z największych inwestycji w historii Mongolii¹⁷⁴. W Szanghaju zakupiono niezbędne urządzenia i generatory do zbudowania pierwszej w kraju elektrowni. Jak sugeruje Szirendew w tym okresie możemy zaobserwować wzmożony rozwój mongolskiego kapitalizmu. Choć początkowo dotyczyło to głównie mongolskiej elity, z czasem również niższe stany mongolskiego społeczeństwa zaczęły próbować prowadzić aktywną działalność handlową. Wysiłki te były jednak blokowane przez państwo pod wpływem lamów. W odpowiedzi na rodzący się rynek władzę w stolicy wprowadziły szereg regulacji i opłat. Szirendew nadmienia, że szczególnie dotyczyło to sprzedaży stad bydła, wynajmu pastwisk oraz handlu produktami pochodzenia zwierzęcego takimi jak mleko, mięso, wełna i skóry. Były to zdaniem Szirendewa poważne czynniki hamujące rozwój rynku i industrializacji. Zatrzymywały one kumulację kapitału i sprzyjały obcym kupcom, którzy dzięki wsparciu sił zewnętrznych mogli je otwarcie ignorować. Jednak pomimo takich ograniczeń Mongołowie starali się rozwijać swoje biznesy. Jednym z głównych płatników podatków byli organizatorzy karawan. Miejscowe populacje z czasem zaczęły tworzyć lokalne kolektywy handlowe, które ułatwiały im prowadzenie biznesów z kupcami. Zdaniem Szirendew

---

¹⁷³ Б. Ширендыб, *Академич...Б. 4*, op. cit., s. 82.

¹⁷⁴ Б. Ширэндэв, *Монголия...*, op. cit., s.75.

paradoksalnie lamowie okazali się z czasem największym wrogiem biznesu, jednakże niektórzy bardziej liberalni mnisi zarządzający większymi zakonami zaczęli prowadzić własne interesy wykorzystując nadwyżki jakie generowały dostępne im tereny. Jak pisze Szirendew, gdy zagraniczny bank odmówił udzielenia kredytu na potrzeby państwa, rząd mongolski zaczął organizować własną działalność pożyczkową. 24 listopada 1917 r. rząd przedłożył Bogdo Chanowi utworzenie rezerwy dla krajowej instytucji kredytowej. Zgodnie z rozporządzeniem kapitał tej instytucji miał powstać dzięki funduszom otrzymanym od książąt i lamów, a instytucja miała oficjalnie pożyczać państwu pieniądze. W opinii Szirendewa w rzeczywistości zebranie tych środków oznaczało nowy podatek dla obywateli mongolskich. Według raportu z 1918 nowa mongolska instytucja kredytowa miała kapitał stały w wysokości 4 milionów rubli. z czego 3 293 590 rubli zostało wydanych na pożyczki dla oficjalnych instytucji i osób prywatnych. W okresie autonomii niewątpliwie zintensyfikowały się stosunki towarowo-pieniężne. Eksport wyniósł 890 tys. sztuk bydła, 2/3 wełny owczej, 80 procent wełny wielbłądziej i włosia końskiego, prawie połowę skór. W Mongolii handel rozwijał się głównie między zagranicznymi kapitalistami i miejscową ludnością, za pośrednictwem kupców chińskich. Kraj nie bił własnej waluty, a jego ekonomia utrzymywała się dzięki różnym zagranicznym walutom, krążącym bez kontroli państwa na rynku¹⁷⁵. Szirendew podkreśla, że nierówne warunki wymiany były bardzo niekorzystne dla miejscowej ludności, powodując wielkie szkody przy handlu z konkurencją. W rozwoju handlu mongolskiego najważniejszą rolę odegrało pobieranie renty feudalnej w pieniądzu. Pomimo poważnego napływu kapitału zagranicznego do Mongolii, rozwoju gospodarki oraz rozwoju stosunków monetarnych, feudalna gospodarka naturalna nie została zastąpiona przez kapitalistyczną. W opinii Szirendew gospodarka kraju pozostała w zasadzie naturalna. Około 2/3 ze wszystkich spożywanych pokarmów w ciągu roku przez rodzinę mongolską została wytworzona przez własne gospodarstwo domowe i trochę więcej niż 1/3 - kupiona¹⁷⁶. Nie istniał przemysł narodowy. Niektóre idee reformistyczne zostały szybko przyjęte przez wielu postępowych panów feudalnych, częściowo pod wpływem kapitału zagranicznego. Przyjęcie tych idei było głównie podyktowane przez zapotrzebowanie na fundusze związane z wypłatą wynagrodzeń i zasiłków dla książąt, utrzymanie armii i aparatu państwowego. Panowie feudalni szukali nowych źródeł dochodów, aby nie zmniejszać swoich osobistych finansów, które pochodziły z cel i rekwizycji. Jednakże, większość tych przedsięwzięć nie została zrealizowana z powodu braku funduszy na tworzenie jakichkolwiek znaczących

---

¹⁷⁵ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 207.

¹⁷⁶ Ibidem, s. 86.

przedsiębiorstw. Zdaniem Szirendew wpłynął na to również brak doświadczonych specjalistów, negatywne nastawienie lamów ku innowacjom, a także chęci kapitału zagranicznego do osiągnięcia wysokich zysków niskim kosztem. W swoich pracach Szirendew podkreśla, że rzemiosło narodowe, które miało charakter lokalny, nie mogło dostatecznie szybko się rozwijać w warunkach systemu feudalnego, było mało konkurencyjne i zostało wyparte przez chińskie przedsiębiorstwa rzemieślnicze. W 1919 roku lokalne władze wyraziły zaniepokojenie degradacją rzemiosła narodowego Mongolii. Jak podaje Szirendew na podstawie mongolskich archiwów, w przedsiębiorstwach rzemieślniczych pracowało około 15 tys. chińscy rzemieślników. Chińskie warsztaty produkowały siodła, wózki, wiadra, zajmowały się produkcją biżuterii, galanterii skórzanej itp. To dosadnie charakteryzuje naturalny charakter gospodarki Mongołów. Z 20 milionów rubli, które składały się na roczne wydatki ludności mongolskiej na zakup towarów, tylko 1,2 miliona rubli przeznaczono na zakup lokalnie wytwarzanych produktów (drewniane części jurty, siodła, wózki, pudła, stoły itp.). Tak więc na osobę średnio produkty kupowano za jedyne 40 rubli rocznie, w tym miejscowych produkty za 2,4 rubla¹⁷⁷. Ze względu na brak własnego przemysłu, miasta nie rozwijały się, a także nie doprowadzono do rozwoju krajowego rzemiosła i handlu. Większość przedsiębiorstw rzemieślniczych, które miały duże znaczenie gospodarcze w pozyskiwaniu surowców, pozyskiwaniu minerałów i produkcji jakichkolwiek półproduktów, znajdowało się w rękach cudzoziemców. Należały do nich przedsiębiorstwa zajmujące się wydobywaniem złota, obróbką surowców i produkcją nieprzetworzonych materiałów – np. praniem wełny, wyprawianiem skór, obróbką jelit itp. w celu zmniejszenia kosztów ich transportu z Mongolii za granicę. Szirendew podkreśla, że ten sposób na osiągnięcie zysku bez inwestowania dużych kwot jest charakterystyczny dla jednosektorowej i zacofanej ekonomii kolonialnej. W tym przypadku ostrożność inwestorów kapitalistycznych na rynku mongolskim była częściowo spowodowana konfliktem interesów między imperializmem japońskim i rosyjskim, a także interesami innych sił imperialistycznych. Szirendew uznaje, że drugim elementem było słabe rozpoznanie zasobów naturalnych, trudności w transporcie i oddalenie kraju od światowych szlaków komunikacyjnych. Handel zagraniczny w Mongolii przystosował się do warunków przedkapitalistycznych i działał na zasadzie stosunków feudalnych. Na wsi miało to charakter wymiany towaru za nieprzetworzone materiały, także wśród samej ludności mongolskiej handel często miał charakter wymienny. Mongołowie wykorzystywali jako walutę handlową cegły, herbaty i owce. W opinii Szirendewa brak

---

¹⁷⁷ Ibidem, s. 86.

rynku wewnętrznego wynikał również z bardzo małej populacji miejskiej. Małym zakładom brakowało rąk do pracy, co skutkowało sprowadzaniem pracowników z Chin. Według materiałów archiwalnych przykładowo wśród górników Mongołowie stanowili tylko dwa procent zatrudnionych¹⁷⁸. Duża ilość obcych pracowników zdaniem Szirendewa niosła ze sobą pewne pozytywne zmiany. Dzięki ich obecności Mongołowie mogli uczyć się wyspecjalizowanego rzemiosła oraz nowoczesnych metod organizacji pracy, ich obecność budziła też mongolską świadomość klasową. Obcokrajowcy dzielili się nie tylko doświadczeniem zawodowym, ale również doświadczeniem życiowym, rozbudzając mongolską świadomość wspólnego doświadczania wyzysku, z którym muszą się borykać wszyscy członkowie klasy pracującej. Choć zdaniem Szirendewa w tym okresie nie doszło do pełnego uformowania się klasy pracującej w kraju, to jednak stało się to kluczowym nośnikiem idei demokratycznych oraz rewolucyjnych i miało w przyszłości odegrać ważną rolę podczas rewolucji komunistycznej. Szirendew uważa że, nie można odmówić progresywnych przemian jakie dokonały się w okresie autonomii w społeczeństwie mongolskie w kierunku powstania systemu państwowego, utworzenia armii narodowej i podjęcia różnych przedsięwzięć w zakresie gospodarki i kultury, w wyniku czego doszło do rozwoju struktur kapitalistycznych.

3.7. Rewolucja Październikowa i jej następstwa.

Zdaniem Szirendewa Rewolucja Październikowa w Rosji odbiła się szerokim echem na całym świecie. Była ona zupełnie inna w porównaniu z rewolucjami do których dochodziło do tej pory w historii ludzkości. Szirendew uznaje, to za pierwszy przypadek, kiedy po przewrocie udaje się dojść do władzy uciskanej większości i doprowadzić do wprowadzenia dyktatury proletariatu. Szirendew jest zdania, że stało się to zwieńczeniem długiego procesu kształtowania się rosyjskiego i światowego ruchu robotniczego, który nie tylko osiągnął wysoce zorganizowaną formę, ale również uzyskał pełną świadomość klasową. Od pewnego czasu rewolucja ta przyciągała uwagę i zaniepokojenie kapitalistycznych i imperialnych rządów. Jak argumentuje Szirendew, Rosja ze względu na swój wieloetniczny i

---

¹⁷⁸ Б. Ширендыб, *Академич Ор. Цит.*, s. 68. Mimo, że obecnie przemysł wydobywczy jest głównym motorem mongolskiej gospodarki, to tradycyjnie Mongołowie unikali kopania w ziemi ze względu na wierzenia. Polski badacz Witold Dynowski tak właśnie tłumaczył brak kopalń w presocjalistycznej Mongolii - zob. W. Dynowski, *Współczesna Mongolia*, Wrocław 1968: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, s. 78.

wielonarodowy charakter oraz położenie geograficzne stanowiła pomost ułatwiający dotarcie nastrojom rewolucyjnym do najdalszych rejonów Euroazji. Sukces rewolucji zainspirował przedstawicieli klas pracujących do bardziej zdecydowanych i zorganizowanych działań. Według Szirendewa Rewolucja Październikowa otworzyła erę rewolucji wyzwolenczej w koloniach i krajach zależnych. I tak od 4 maja 1919 roku w Chinach rozwinął się potężny ruch antyimperialistyczny, wyznaczając początek nowej rewolucji demokratycznej. Jak uważa Szirendew, w październiku 1918 r. w wyniku bezprecedensowego nasilenia walki rewolucyjnej ludów pod przywództwem klasy robotniczej upadła monarchia habsburska w Austro-Węgrzech. W Japonii ruch mas pracujących, znany jako „zamieszki ryżowe”¹⁷⁹, doprowadził do obalenia administracji Terauchi Masatake¹⁸⁰. W latach 1918-22. narody Indii prowadziły walkę wyzwolenczą przeciwko rządowi Brytyjczyków, a w marcu-kwietniu 1919 roku Koreańczycy powstali do walki przeciwko japońskim imperialistom panującemu w ich kraju. W tym samym roku naród afgański rozpoczął wojnę narodowo-wyzwolenczą przeciwko brytyjskim kolonialistom, w trakcie której uzyskał niepodległość państwową. W tych samych latach Turcy prowadzili upartą, twardą walkę z kolonializmem i uzyskali niepodległość. W wyniku dwóch powstań narodu egipskiego, które miały miejsce w roku 1918 i 1921 Anglia została zmuszona do formalnego uznania niepodległości Egiptu. Zdaniem Szirendewa ruch narodowowyzwolenczy w krajach kolonialnych i krajach podległych miał charakter antyimperialistyczny i antyfeudalny, gdyż panowanie imperialistów w koloniach znajdowało zwykle poparcie lokalnych władców feudalnych. Szirendew zaznacza, że w ruchu narodowym burżuazja była bardzo często siłą napędową rewolucji antykolonialnych. W Mongolii nawet niektórzy przedstawiciele klasy feudalnej brali udział w ruchu narodoworewolucyjnym, ale mimo to pasterze byli jego główną siłą napędową. W krajach, w których istniała narodowa klasa robotnicza, chłopci i drobnomieszczanie walczyli przeciwko imperializmowi pod jej przywództwem. W ciągu tych lat w poszczególnych krajach kolonialnych i zależnych powstawały komunistyczne partie robotnicze, które rosły i hartowały się wraz z umacnianiem się międzynarodowego ruchu robotniczego. Szirendew twierdzi, że sytuacja ta oczywiście nie pozostała niezauważona w Mongolii. Ludność w regionach przygranicznych utrzymywała bliskie kontakty handlowe z Rosjanami, wobec czego dowiedziała się o Rewolucji Październikowej z ust przybyszów i podróżników¹⁸¹. Jak

---

¹⁷⁹ Protesty związane z wywołanymi inflacją oraz interwencją syberyjską wysokimi cenami ryżu. Zdaniem części historyków wydarzenia te mogły być odpowiedzialne za dalszą agresywną ekspansję Japonii motywując ją potrzebą zdobycia nowych pól uprawnych.

¹⁸⁰ Terauchi Masatake (1852-1919), Premier Japonii w latach 1916-18, Marszałek Armii Cesarskiej.

¹⁸¹ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 2*, op. cit., s. 110.

podaje Szirendew, po kraju szybko zaczęły się rozchodzić pogłoski o upadku władzy carskiej, choć początkowo władze mongolskie starały się blokować te informacje. W efekcie szerzenia się pogłosek kraj zaczęła ogarniać panika związana z upadkiem rubla rosyjskiego. W tym okresie stanowił on jedną z głównych walut, w których Mongołowie rozliczali się z rynkami handlowymi i w których mieli pozaciągane pożyczki. Dla Szirendewa upadek rubla były jednoznaczny ze zniszczeniem mongolskiej gospodarki. W odpowiedzi na zaistniałą sytuację w Rosji lokalni przedstawiciele caratu kontynuowali swoje działania jako przedstawiciele starego systemu politycznego organizując lokalne siły rosyjskie do walki z bolszewikami oraz udzielając wsparcia rządowi Kołczaka¹⁸². Rosjanie namawiali Bogdo Chana do mobilizacji sił i uszczelnienia granic kraju przed potencjalną bolszewicką penetracją. Feudalna elita by zatrzymać rozpowszechnianie się antyfeudalnych idei wydała rozkaz powrót mongolskim studentom z Irkucka. Zdaniem Szirendewa już w roku 1918 rząd Republiki Radzieckiej chciał nawiązać stosunki dyplomatyczne z Mongolią prosząc o zachowanie neutralności w konflikcie i nieudzielanie wsparcia byłej carskiej administracji, to jednak na życzenie rosyjskich doradców prośba ta została odrzucona¹⁸³. Jak podaje Szirendew oferta została ponowiona w roku 1919. Rosja Radziecka ogłosiła, że nie tylko chce nawiązać kontakty z Mongolią, ale również uzna jej niepodległość oraz nie zaakceptuje już wcześniej istniejących umów z Japonią i Chinami oferując do tego anulowanie dawnych długów mongolskich względem Rosji. Oferta ta za radą doradców rosyjskich została również zignorowana. Szirendewa zwraca uwagę na fakt, że w oczach imperialistów ze względu na swoje położenie Mongolia była ważnym punktem strategicznym, który mógł być wykorzystany jako baza wypadowa przeciwko bolszewikom, jednocześnie stanowiąc barierą mogącą powstrzymać dalszą ekspansję rewolucji na terytorium Azji, które w ciągu ostatnich trzech dekad było centrum zapalnym ruchów rewolucyjnych. Zdaniem Szirendewa wrogie rewolucji siły dostrzegały zagrożenie jakie niesła ona ze sobą dla ich wpływów, jednak nie potrafiły pokonać własnych podziałów oraz zaprzestać gier o władzę. Zarówno Japonia jak i Chiny widząc sytuację w Rosji dostrzegły szansę na rozwijanie swoich interesów. Szirendew uważał, że Chiny uznawały, że obecna sytuacja umożliwi im odzyskanie kontroli nad terytoriami utraconymi na rzecz Rosji, z kolei Japonia widziała szansę na dalszą penetrację północy Chin. Sami biali Rosjaninie jeszcze nieświadomi swojej porażki w walce z rewolucją, desperacko starali się obronić swoje zdobycze w Azji, zarówno przed

---

¹⁸² Aleksandr Wasiljewicz Kołczak (1874-1920), Admirał rosyjskiej marynarki wojennej. W latach 1918-20 Wielkorządca Państwa Rosyjskiego z siedzibą w Omsku.

¹⁸³ Б. Ширендыб, Акацемиш ... Б. 2, op. cit., s. 113.

Chińczykami jak i Japończykami. Zdaniem mongolskiego historyka najbardziej drastycznym podziałem do jakiego doszło pośród imperialistów była zdrada Kozaka Siemionowa¹⁸⁴ względem rządu Kołczaka. Siemionow porozumiał się z Japończykami w sprawie utworzenia nowego pan-mongolskiego państwa składającego się z rejonów Mongolii Wewnętrznej, Zewnętrznej oraz Buriacji. Szirendew uważa, że utworzenie państwa pan-mongolskiego pozwoliłoby Japończykom na przejście kontroli nad terenami Chin, a także oberwałoby znaczne terytoria od Rosji. Szirendew twierdzi, że struktura pan-mongolskiego państwa pod protektoratem Japonii nie spotkała się z poparciem ludu Mongolii Zewnętrznej i podaje, że jako jedyni nie wzięli oni udziału w organizowanych przez Japończyków konferencjach pan-mongolskiej. Bogdo Chan obawiał się, że stworzenie takiego państwa może podważyć jego władzę, dlatego nie poparł tego ruchu. Ostatecznie powstanie państwa pan-mongolskiego pod protektoratem Japonii pogrążyła interwencja dyplomatyczna białych Rosjan wsparta przez Brytyjczyków i Amerykanów uznających to działanie za jawne naruszenie traktatu rosyjsko-japońskiego z roku 1907¹⁸⁵. Szirendew uważa, że konstrukcja nowego kraju spotkała się też z otwartym oporem chińskich imperialistów grożących interwencją zbrojną. Japonia pod presją obu sił wycofała się ze swoich działań, jednakże chińskie władze podjęły aktywne kroki i zorganizowały wyprawę zbrojną, która miałaby ostatecznie rozwiązać problem kontroli nad Mongolią. Zdaniem Szirendewa Chińczycy uznali, że ich działanie nie narusza dotychczasowych umów, gdyż prawnie Mongolia była jedynie autonomią, a biorąc pod uwagę poczynania Japończyków i Rosjan, mieli oni prawo zapewnić jej bezpieczeństwo. Choć Japonia oficjalnie wycofała się ze swojego projektu, nadal finansowała i militarnie wspierała siły atamana Siemionowa w przejściu władzy nad Mongolią Zewnętrzną oraz Buriacją.

Jak podaje Szirendew by zabezpieczyć Mongolię przed zagrożeniem zarówno bolszewickim jak i siemionowskim Chiny zdecydowały się wysłać do Urgi grupę 600 żołnierzy¹⁸⁶. Wraz z pojawieniem się tych sił w stolicy Chińczycy rozpoczęli negocjacje z Mongołami w sprawie dobrowolnego zniesienia bądź ograniczania autonomii. W swojej pracy Szirendew podaje, że zwieńczeniem tych negocjacji było podpisanie przez obie strony sześćdziesięcio czteropunktowego dokumentu *de facto* znoszącego niezależność Mongolii. Zgodnie z jego pierwszym punktem, Mongolia Zewnętrzna, „dobrowolnie” zrzekając się autonomii, stała się częścią Republiki Chińskiej, pod bezpośrednim zarządem władz w

---

¹⁸⁴ Grigorij Michajłowicz Siemionow (1890-1946), Kozak zabajkalski, uczestnik wojny domowej wspierany przez Japonię. Między rokiem 1918 a rokiem 1920 sprawował kontrolę nad Zabajkalem.

¹⁸⁵ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 1*, op. cit., s. 72.

¹⁸⁶ Б. Ширендыб, *Академич...Б. 4*, op. cit., s. 123.

Pekinie. Punkt trzeci zakładał, że cała ludność Mongolii Zewnętrznej będzie przestrzegać prawa Republiki Chińskiej. Chiński rząd natomiast będzie szanował Mongołów jako jeden z pięciu równoprawnych narodów państwowotwórczych (Chińczycy, Mandżurowie, Mongołowie, Chińscy Muzułmanie i Tybetańczycy)¹⁸⁷. Zgodnie z punktem piątym, cała mongolska administracja miała być zastąpiona przez administrację chińską reprezentowaną przez chińskich dygnitarzy w Urdze. Punkty 48 A i 49 uznały monopol rządu chińskiego na kolei i w górnictwie w Mongolii Zewnętrznej. Na mocy punktu 60 Umowa Trójstronna pomiędzy Chinami, Rosją i Mongolią została automatycznie anulowana. Jak podaje Szirendew, w samym porozumieniu znajdował się szereg podpunktów zapewniających pełnię przywilejów dla panów feudalnych, takie jak dziedziczenie tytułów, prawo zachowania broni, prawo książąt i wysokich lamów do własnych poddanych¹⁸⁸. W ten sposób mongolska elita chciała zachować swoje przywileje nawet w ramach republikańskiego systemu państwa chińskiego. Wszystkie te punkty zgadzały się z celami świeckich i duchowych panów feudalnych, którzy według Szirendewa przedkładali osobiste przywileje, wysokie dochody i tytuły nad interesami kraju.

Szirendew implikuje, że regulacje te pod wieloma względami przypominały normy prawa ustanowionego przez dynastię mandżurską, ale zawierały szereg nowych artykułów, które były szczególnie opłacalne dla mongolskich panów feudalnych. Chiński parlament miał powołać mongolskich feudałów na stanowiska głowy i zastępcy naczelnika Departamentu do spraw Mongolskich i Tybetańskich oraz ustanowić konfederację mongolskich panów feudalnych do spraw Mongolii. Zdaniem Szirendewa w ten sposób mongolska elita feudalna nie tylko zabezpieczyła swoje własne interesy, ale nawet rozszerzyła je starając się bezpośrednio włączyć w ramy chińskiej struktury państwowej, a jednocześnie zabezpieczając swoją pozycję przed jakimikolwiek próbami buntu społecznego bądź reformami. Działanie to zdaniem Szirendewa było po części wynikiem wewnętrznej rozgrywki między rosnącą w siłę biurokracją laicką a starym ładem religijnym. Laicy panowie feudalni postanowili wykorzystać napiętą sytuację i zagrożenie płynące ze strony bolszewików oraz Japonii, do umocnienia swojej pozycji. Negocjacje przeciągały się jednak z powodu oporu mongolskiej ludności, konfliktów między chińskim rządem a białymi Rosjanami oraz niebezpieczeństwem przyłączenia Mongolii Zewnętrznej do pan-mongolskiej ruchu kierowanego przez Japończyków.

---

¹⁸⁷ Б. Ширендыб, *Академич ... Б.* 2, s.124.

¹⁸⁸ Б. Ширендыб, *Академич...Б.* 4, op. cit., s.253.

W opinii Szirendewa nowe umowy z Pekinem nie zmieniły sytuacji aratów, podatki nie zostały zredukowane, długi nie zostały anulowane - wręcz przeciwnie, prawa książąt do pobierania podatków i ceł oraz prawa chińskich lichwiarzy do windykacji niespłaconych długów zostały skonsolidowane. Ucisk klasowy zwiększył się, a co za tym idzie przybierało na sile niezadowolenie szerokich mas aratów z powodu dominacji Chińczyków, kupców, militarystów i urzędników. Z powyższej sytuacji zdaniem Szirendewa jasno widać, że Chińczycy zdecydowali się, korzystając z upadku caratu, przejąć całkowitą kontrolę nad Mongolią Zewnętrzną. Ale i tutaj przeszkodą były zobowiązania podjęte przez Rosję i Chiny przed rządami USA, Wielkiej Brytanii, Francji i Japonii, aby nie uznawać władzy radzieckiej. Jak nadmieniam Szirendew z tego powodu Chiny były zmuszone liczyć się z Trójstronnym Porozumieniem zawartym w roku 1907¹⁸⁹. Rząd Kołczaka wielokrotnie dawał temu wyraz protestując przeciwko łamaniu Porozumienia Trójstronnego, zwłaszcza w 1919 r. w związku z wkroczeniem wojsk chińskich do Mongolii Zewnętrznej¹⁹⁰. Rząd pekiński wykorzystał inwazję Siemionowa próbującą dokończyć okupacji Mongolii Zewnętrznej pod pretekstem odparcia „zagrożenia bolszewickiego”. Jak podaje Szirendew, jednocześnie Chiny potajemnie starały się porozumieć z nowym rządem bolszewickim w celu przedyskutowania problemu dotyczącego uznania granic i zniesienia dawnych traktatów w zamian za akceptację nowego rządu w Moskwie.

Działanie to spotkało się z reakcją Cesarstwa Japońskiego. Szirendew uważa, że choć Japończycy tak jak i wszyscy inni gracze w rejonie postrzegali bolszewików jako zagrożenie dla imperialnego i kolonialnego ładu, żadna ze stron w tym konflikcie o wpływy, nie zgodziła się na dominację innego z graczy i nie zrezygnowała ze swoich krótkowzrocznych interesów i ambicji, aby wspólnie podjąć próbę zażegnania niebezpieczeństwa płynącego z północy. Zdaniem Szirendewa przejęcie przez Chińczyków realnej kontroli nad regionem wywołało rozłam w mongolskiej elicie. Część bardziej postępowych władców oraz lamów bojących się utraty wpływów na rzecz laickiej elity feudalnej podjęła rozmowy z bolszewikami, postrzegając ich jako przeciwwagę wobec sił chińskich. Szirendew pisze, że szczególnie niższa izba churału mongolskiego pragnęła zachowania statusu autonomii i dołączyła do oporu aratów przeciwko chińskiej okupacji. Szereg zbuntowanych Mongołów wycofało się w góry i na step daleko od Urgi, a miejscowa ludność odmówiła płacenia podatków oraz wspierania sił chińskich zaopatrzeniem oraz siłą roboczą. Zgodnie z narracją Szirendewa,

---

¹⁸⁹ Ibidem, s. 109.

¹⁹⁰ Ibidem, s. 110.

opór ten przybrał też bardziej zorganizowaną formę. Powstały pierwsze koła rewolucyjne, których członkami były tak kluczowe postacie jak Suche Bator i Czojbalsan. Ruchy te były od początku zainteresowane wyzwoleniem narodowym, a także wyzwoleniem ludu mongolskiego spod ucisku kolonialistów i struktur feudalnych. Już od samego początku araci, ruchy rewolucyjne i postępowi książęta zgodni byli, co do konieczności eliminacji z życia politycznego kolaborujących z Chińczykami elit politycznych. Rozwiązanie przez Chińczyków armii mongolskiej utrudniało jednak jakiegokolwiek działania siłowe. Dla Szirendewa akt ten był postrzegany jako niespotykane do tej pory upokorzenie narodu mongolskiego. Środowiska rewolucyjne miały postrzegać komunistów jako jedyne sensownego sojusznika, nie uczestniczącego w kolonialno-imperialnej rozgrywce pomiędzy Japończykami, Chińczykami i białymi Rosjanami. Poszukując kontaktu z bolszewikami, z Mongolii wyruszyła pierwsza misja dyplomatyczna częścią, której byli Czojbalsan i Cedenbał - późniejsi przywódcy ludowej Mongolii¹⁹¹. Jak sugeruje Szirendew, chcieli oni uzyskać poparcie władzy komunistycznej i na własne oczy zobaczyć nowy model władzy oraz organizacji społecznej, by wykorzystać go w antychińskim ruchu oporu. Widząc te działania Chińczycy wprowadzili terror przeciwko ludziom uznanym za rewolucjonistów, oferując wysokie nagrody za wydawanie i łapanie komunistów.

Japończycy też przyglądali się rejonowi Mongolii z zainteresowaniem. Szirendew twierdzi, że ze względu na umowy międzynarodowe zawarte z Rosją, których gwarantem były zachodnie potęgi, zmuszeni byli oni działać przez pośredników: kliki militarystów, ruchy separatystyczne oraz lokalnych watażków. Zdaniem Szirendewa Japończycy wytworzyli specyficzną, dualistyczną metodę działania, wspierając ruchy o wzajemnie wykluczających się celach. Ich zadaniem było osłabianie, manipulowanie i dzielenie lokalnych środowisk by potajemnie wzmacniać japońskie wpływy, dbając o to by nikt nie był w stanie stworzyć silnego frontu zdolnego radzić sobie bez ich wsparcia. Po porażce ruchu pan-mongolskiego w Mongolii Zewnętrznej, Japonia podjęła działania mające na celu wybadanie nastrojów w lokalnych środowiskach i skorumpowania wybranych przedstawicieli elity w celu pozyskania ich poparcie. Jednocześnie Japończycy zaczęli prowadzić rozmowy z elementami militarystycznymi w Chinach by pod pretekstem wspólnej walki z bolszewikami namówić je do otwartej agresji na Mongolię w celu wywarcia presji na mongolskie elity. Jak podaje Szirendew wykorzystując niezadowolenie mongolskich elit wywołane agresywnymi

---

¹⁹¹ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. I*, op. cit., s. 207.

działaniami Pekinu, Japończycy rozpoczęli w roku 1920 w Harbinie rozmowy z częścią mongolskich przedstawicieli, których chcieli przyciągnąć na stronę imperium. Zgodnie z materiałami archiwalnymi strona japońska zaproponowała mongolskim książętom pożyczkę w wysokości 6 000 000 jenów pod zastaw surowców naturalnych oraz lasów¹⁹². Pożyczka ta miała być spłacona w ciągu następnych 15 lat. Ponadto obiecano Mongolii dostarczenie dużych ilości broni, instruktorów wojskowych oraz wyszkolenie żołnierzy mongolskich. Wraz z bronią do Mongolii trafiłyby też siły japońskie, których zadaniem byłaby ochrona rejonów, pod zastaw których zaciągnięto pożyczki. W tym samym czasie Japonia podjęła rozmowy z Kołczakiem oraz Siemionowem, by użyć ich sił do przepędzenia Chińczyków bez bezpośredniego angażowania własnych jednostek w konflikt, co mogłoby narazić Tokio na reakcje innych krajów zaniepokojonych rosnącymi wpływami japońskimi. Szirendew nadmienia w swoich pracach, że wybór Japończyków ostatecznie padł na postać barona Ungerna, który swego czasu pod wodzą Siemionowa walczył przeciwko Japonii w wojnie 1905 roku. Miał on „wyzwolić, Mongolię, zmieniając ją w ostoję dla sił wycofujących się z Syberii i wykorzystać do prowadzenia konfliktu z Chińczykami oraz komunistami”. Już wkrótce Ungern wraz z 800 żołnierzami wkroczył do Mongolii¹⁹³. Szirendew przyjmuje, że jego ostatecznym celem była restauracja monarchii w Mongolii i Mandżurii, co było zgodne ze wcześniejszymi planami Japończyków. Siły Ungerna zaczęły podjazdową wojnę z siłami chińskimi głównie skoncentrowanymi w stolicy kraju. Zdaniem Szirendewa Ungern od samego początku dążył do nawiązania kontaktów z Bogdo-chanem oraz przedstawicielami mongolskich lamów niezadowolonych z osłabienia ich pozycji w ramach nowego chińskiego ładu. Siły chińskie początkowo wykorzystały jego ataki, by umocnić swoją pozycję twierdząc, że jest on częścią sił bolszewickich starających się spenetrować Mongolię. Szirendew podaje, że siły chińskie aresztowały Bogdo-chana i jego najbliższych współpracowników. Paradoksalnie sytuacja ta była Ungernowi na rękę, gdyż wyzwolenie Bogdo-chana czyniło z niego bohatera. Zdaniem Szirendewa operacja ta umożliwiła mu ogłoszenie się obrońcą buddyzmu i wielkiego nauczyciela, dając legitymizację w oczach części społeczeństwa mongolskiego.

Bogdo-chan również wykorzystał sytuację by odbudować zaufanie lokalnych władców utracone przez podpisanie porozumień z Chińczykami. Ogłosił się zbawcą

---

¹⁹² Б. Ширендыб, *Академич ...Б. 4*, op. cit., s. 149.

¹⁹³ Б. Ширендыб, *Академич ...Б. 2*, op. cit., s. 157.

autonomii kraju oraz nadał Ungernowi tytuł chana¹⁹⁴. Szirendew uważa, że nowy autonomiczny rząd Bogdo-chana stał się narzędziem Ungerna do umocnienia i wsparcia jego własnych sił w walce z bolszewikami. Co ciekawe Ungern dążył również do pozyskania bardziej liberalnej części społeczeństwa mongolskiego, nawet lokalnych demokratów. Aby zdobyć zaufanie - jak informuje Szirendew - Ungern podjął szereg działań: przyjął obywatelstwo mongolskie, twierdził, że jest buddystą, a nawet nosił mongolską szatę. W opinii Szirendewa Ungern i Siemionow, z pomocą Japonii, chcieli przekształcić Mongolię w antysowieckie zaplecze do wzmocnienia swojej pozycji na Syberii. Ungern widział swój główny cel w odbudowie Rosji. Aby zrealizować te plany, biali Rosjanie, na czele z Siemionowem, powinni wykorzystać aspiracje japońskiego imperializmu w stosunku do Mongolii Zewnętrznej i północnych Chin w celu przeprowadzenia kontrrewolucji w Rosji. Japonia, wspierając watażków Siemionowa i Ungerna w ich antysowieckich działaniach, dążyła przede wszystkim do wzmocnienia swojej pozycji w północnych Chinach, Mongolii, na Syberii i Dalekim Wschodzie, zachęcała białogwardzistów do tworzenia zjednoczonego państwa pan-mongolskiego i przywrócenia Dynastii Qing w Mandżurii. Zgodnie z opinią Szirendewa działanie samego Ungerna w Mongolii miało na celu przejęcie kontroli nad surowcami kraju, zarówno złożami jak i produkcją rolną, aby wykorzystać je do wyposażenia swoich wojsk przeciwko sowietom. Dzięki pomocy Bogdo-chana szybko uchwalono szereg praw i poleceń przekazujących kontrolę nad gospodarką kraju w ręce Ungerna i jego ludzi. Szirendew zaznacza jednak, że decyzje te wywołały opór lokalnych władców oraz samych aratów kontynuujących formowanie ruchu oporu przeciwko wszystkim obcym siłom w kraju. Ich działania poza sferą organizacyjną miały ograniczony skutek. Według źródeł historycznych planowali oni przejąć magazyny z chińską bronią, ale ze względu na przewagę liczebną zarówno Chińczyków jak i Ungerna plan ten nie doszedł do skutku. Jednocześnie Ungern i jego ludzie rozpoczęli pobór Mongołów do nowych sił wojskowych, co poważnie osłabiło środowiska rewolucyjne¹⁹⁵. Szirendew twierdzi, że same grupy były w tym okresie mocno podzielone pod względem ideologicznym. Większość ich członków zgadzała się na współpracę z bolszewikami, ale część z nich chciała wykorzystać ich do obrony Bogdo-chana i zachowania starego ładu. Inni działacze domagali się zmian demokratycznych i powołania nowego systemu, ale nie w formie rewolucji ludowej, lecz demokracji burżuazyjnej.

---

¹⁹⁴ Б. Ширендыб, *Академич...Б. 4*, op. cit., s. 216.

¹⁹⁵ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 1*, op. cit., s. 217.

Jak pisze Szirendew, chiński rząd głęboko zaniepokojony sytuacją w Mongolii na początku kwietnia 1921 roku uznał za konieczne rozwiązanie kwestii mongolskiej drogą pokojową, uciekając się do przekupstwa i szerokiej gamy obietnic. Pekin zwrócił się do władz w Urdze z propozycją przyznania Mongolii autonomii w sprawach wewnętrznych, zastrzegając sobie prawo do mianowania chińskiego gubernatora jako swojego przedstawiciela w rejonie. Zdaniem Szirendewa rząd pekiński przyznał się do błędów, jakie zostały popełnione podczas administrowania Mongolią przez Hsu Seu-Chenga¹⁹⁶, który zmienił Mongolię w prowincję Chin. Jak pisze Szirendew, w związku z tymi obietnicami frakcja mongolskich feudałów, niezadowolona z działań Ungerna, rozpoczęła rozmowy z Bogdo-chanem w celu ponownego nawiązywania relacji z Pekinem i odtworzenia autonomii opartej na Republice Chińskiej. W opinii Szirendewa propozycja ta nie spotkała się z pozytywnym odzewem Bogdo-chana, który obawiał się utracenia swoich wpływów religijnych w kraju na rzecz Dalajlamy¹⁹⁷. W tym samym okresie mongolskim grupom rewolucyjnym udało się uzyskać zapewnienie z Moskwy o wsparciu ich pokojowych negocjacji z Chinami oraz jednoznaczną obietnicę anulowania dawnych traktatów zawartych między Chinami i carską Rosją. Szirendew podaje, że dodatkowo strona radziecka obiecała pomoc w walce z Ungernem, umorzenie wszelkich mongolskich długów względem Rosji i pomoc w odzyskaniu pieniędzy zrabowanych przez Chińczyków. Siły chińskie ze względu na rosnące konflikty między różnymi grupami dążącymi do zdobycia władzy w Pekinie oraz z rosnącym ruchem rewolucyjnym w Chinach nie podjęły zdecydowanych działań na rzecz odzyskania kontroli nad Mongolią. Stacjonujące w Mongolii siły chińskie na własną rękę rozpoczęły zbieranie niezbędnych zapasów do dalszych działań zbrojnych grabiąc ludność mongolską, co zdecydowanie pogorszyło sytuację aratów a nawet lokalnych książąt. Zdaniem Szirendewa konflikt spotęgował fakt, że siły Ungerna podjęły takie same działania. Obie strony zaczęły polować na wrogów i kolaborantów, wprowadzając terror, często przybierający formę zwykłego rabunku jak i morderstw na podporządkowanych mieszkańcach regionu. Jak podają źródła historyczne zarówno Ungern jak i Chińczycy stosowali bezwzględne kary wobec własnych żołnierzy szczególnie tych, zwerbowanych w lokalnych społecznościach. Terror miał pomóc utrzymać dyscyplinę oraz powstrzymać rozkradanie zgromadzonych na rzecz wojska zapasów.

---

¹⁹⁶ Hsu Seu-Chenga (1880-1925), Członek klikki Anhui, pod jego dowództwem Armia Obrony Północno-Zachodniej Granicy przywróciła tymczasowo kontrolę nad Mongolią Zewnętrzną w roku 1919.

¹⁹⁷ Б. Ширендыб, *Академич...Б.* 4, op. cit., s. 63.

3.8. Rewolucja Demokratyczna 1921

Zgodnie z tym, co pisze Szirendew, wygnanie przez Ungerna Chińczyków z Urgi, wielu przedstawicieli mongolskiej elity uznał za ocalenie autonomii Mongolii. Choć sytuacja była nadal trudna, a duża część kraju ciągle pozostawała pod kontrolą oddziałów chińskich, ten nastrój udzielił się sporej części społeczeństwa. W opinii Szirendewa stanowiło to ogromne zagrożenie dla ruchu narodowowyzwoleńczego. W celu rozwiązania tego problemu ruch rewolucyjny musiał przejść szybką reorganizację i ustalić dalszy plan walki z obecnymi jeszcze w kraju Chińczykami i wyzwolenia stolicy z rąk Ungerna. Zgodnie z materiałami archiwalnymi, na które powołuje się Szirendew, mongolscy rewolucjoniści rozpoczęli w tym okresie budowę silnych struktur partyzanckich, aby ostatecznie usunąć Chińczyków z kraju. Część społeczeństwa zaczęła się szybko orientować, że względy spokoju jest jedynie iluzją. Sytuacja była nadal niezwykle niestabilna, a Ungern i niedobitki Chińczyków cały czas stosowały terror wobec ludności mongolskiej. W opinii Szirendewa jedyną nadzieją dla mongolskich rewolucjonistów była współpraca z radziecką Rosją. Na początku marca 1921 mongolscy rewolucjoniści zwołali pierwszy kongres partyjny¹⁹⁸. Zdaniem Szirendewa był to kluczowy moment w historii Mongolii, w którym zrodziła się mongolska rewolucja komunistyczna. Szirendew przyjął, że moment ten nastąpił, gdyż w kraju zaistniał szereg czynników sprzyjających rewolucji takich jak:

- 1) Kryzys systemu feudalnego. Produkcja feudalna z mało efektywnym pasterstwem oraz słabo rozwiniętym rolnictwem i rzemiosłem ograniczała inicjatywę gospodarczą aratów. Wygórowane cła feudalne i niespłacone długi wobec zagranicznych firm osłabiły gospodarkę kraju i zrujnowały aratów. Trudna sytuacja aratów pogorszyła się jeszcze bardziej wraz z nastaniem reżimu okupantów chińskich i ludzi Ungerna. Panowie feudalni, bojąc się wpływu Rewolucji Październikowej na aratów, zdradzili interesy kraju najpierw uzależniając się do caratu, potem do Chińczyków, a następnie od sił Ungerna. W wyniku tych działań kraj doszczętnie zbankrutował.
- 2) Wzrost aktywności politycznej mas aratów został wywołany trudną sytuacją w kraju. Aratci, żądający eliminacji feudalnych stosunków produkcji, sprzeciwiali się klasie panów feudalnych, lichwiarzom, obcym kupcom oraz uzbrojonym agentom imperializmu-militarystów i ungerowcom. Dążyli oni do wyzwolenia społecznego i narodowego oraz osiągnięcia wolności politycznej i gospodarczej. Były to

---

¹⁹⁸ Б. Ширендыб, *Академик ...Б. 2*, op. cit., s. 193.

obiektywne przyczyny społeczno-ekonomiczne wybuchu Rewolucji Ludowej, która szybko dojrzewała pod wpływem “wielkiej Socjalistycznej Rewolucji Październikowej”.

- 3) Istnienie rewolucyjnej organizacji, która dzięki wpływom międzynarodowej klasy robotniczej, odzwierciedlała fundamentalne interesy aratów.
- 4) Istnienie potężnego międzynarodowego ruchu klasy robotniczej na granicy, który mógłby udzielić wsparcia mongolskiej organizacji rewolucyjnej.
- 5) Powstanie ruchów narodowyzwolenicznych w koloniach i 173 krajów zależnych, w tym w sąsiednich Chinach.
- 6) Zaostrzenie konfliktów między kolonijnymi potęgami zabiegającymi o wpływy na Dalekim Wschodzie, przede wszystkim w samej Mongolii. Chińscy militaryści i Ungern, którzy zajęli Mongolię, osłabili się wzajemnym konfliktem¹⁹⁹.

Zgodnie z zapiskami Szirendewa, w czasie kongresu w dniach od 1 do 3 marca rodząca się władza rewolucyjna uznała, że Bogdo-chan będący zakładnikiem Ungerna i jego ludzi nie jest w stanie pełnić roli przywódcy kraju, ani walczyć o wolność Mongolii²⁰⁰. W odpowiedzi na kryzys władzy kongres ogłosił powstanie Tymczasowego Ludowego Rządu Mongolskiego oraz wezwał do wypędzenia najeźdźców poza granice Mongolii Zewnętrznej. Nowe władze zapowiedziały zwołanie Wielkiego Churału Przedstawicieli Ludu Mongolii w celu utworzenia stałego rządu ludowego i opracowania konstytucji.

Rząd tymczasowy wydał manifest, w którym unieważniono wszystkie prawa wprowadzone przez Chińczyków oraz żądania Pekinu względem terytorium mongolskiego. Szirendew podaje, że Manifest potępiał działanie chińskich sił ekspedycyjnych, ludzi Ungerna i jego wizję „wyzwolenia” Mongolii, zaznaczał potrzebę odróżnienia zwykłych chińskich obywateli, pokojowo nastawionych Rosjan i innych obcokrajowców od chińskich okupantów oraz bandy Ungerna. Szirendew podkreśla, że w manifeście wskazywano także zdrajców interesów narodowych - mongolskich panów feudalnych, którzy ze względu na prywatne interesy, zdradzili lud mongolski. Według Szirendewa Manifest wzywał ludzi do walki z kolaborantami i okupantami. Po wydaniu manifestu Tymczasowy Rząd Ludowy pod przywództwem Stronnictwa Ludowego przygotowywał się do ludowego powstania zbrojnego przeciwko obcym najeźdźcom. Mały ośrodek ruchu rewolucyjnego na północy kraju stopniowo przekształcił się w stale rozwijającą się bazę rewolucji ludowej, kierowaną przez Partię Ludową w obecności Rządu Tymczasowego i armii partyzantów. Zwiększająca się tym

---

¹⁹⁹ Б. Ширендыб, *Академич...Б. 4*, op. cit., s.174.

²⁰⁰ Б. Ширендыб, *Академич ...Б. 2*, op. cit., s. 236.

czasie koncentracja wojsk chińskich w regionie Kobdo oraz pojawienie się jednostek Białej Gwardii na granicy radziecko-mongolskiej doprowadziły w opinii Szirendewa do mobilizacji mongolskich komunistów i nawiązania kontaktu z bolszewikami w celu skoordynowania ataków na siły Ungerna. Jak podają źródła cytowane przez Szirendewa, nawiązano kontakt z Chińską Partią Komunistyczną. Starano się również nawiązać pokojowe kontakty z władzami Republiki Chińskiej. Szirendew zaznacza, że choć początkowe zmiany w rządzie chińskim rodziły nadzieję na pokojowe rozwiązanie impasu, to niestabilna sytuacja w Pekinie i częste zmiany rządów zniweczyły postępy w rozmowach pokojowych. Ungern, zdaniem Szirendewa, chciał zgromadzić kapitał polityczny kreując się na wyzwoliciela kraju i przedstawiciela rządu Bogdo-chana²⁰¹. Rządy te cieszyły się uznaniem międzynarodowym ze względu na umowę trójstronną. Problem ten po części rozwiązał atak barona Ungerna na tereny znajdujące się pod bolszewicką kontrolą. Ungern chciał się połączyć z Siemionowem w celu opanowania syberyjskich miast na trasie kolei transsyberyjskiej. Szirendew uważa, że agresja ta dawała prawne podstawy do interwencji w Mongolii oraz pozostawiała stolicę kraju relatywnie słabo bronioną. Rozpoczęło to wspólną operację zbrojną mongolskich partyzantów przy współpracy z Armią Czerwoną. Partyzanci podjęli zorganizowane działania zbrojenie, które wywołały zdecydowaną reakcję ze stron sił Ungerna. Jednak terror i okrucieństwo sił Ungerna, zgodnie z interpretacją Szirendewa, wzbudziły opór do tej pory niezaangażowanych grup społecznych oraz osłabiało autorytet Ungerna jako wyzwoliciela Mongolii. Pod nieobecność głównych sił Ungerna Mongolska Armia Ludowa wyzwoliła Urgę. Szirendew sądzi, że było to tymczasowe zwycięstwo, ponieważ Ungern nadal dysponował dużymi siłami zbrojnymi na północy kraju. Bez wsparcia Armii Czerwonej istniało spore zagrożenie, że będzie on w stanie powrócić i zniszczyć nowy rząd mongolski. Wspólnie z siłami Armii Czerwonej mongolskie siły rozpoczęły otwartą walkę z głównymi siłami Ungerna. W długiej serii krwawych potyczek na północy kraju siły koalicji sowiecko-mongolskiej zdołały zadać siłom Ungerna szereg poważnych strat. Jak pisze Szirendew, przełom nastąpił 22.08.1921 kiedy siłom mongolskim udało się pojmać barona Ungerna²⁰². Upadek barona nie był jednak końcem operacji zbrojnej, na terenie całego kraju pozostawały jeszcze liczne siły białych Rosjan i choć utraciły one swojego przywódcę, to nadal stanowiły poważne zagrożenie dla lokalnej ludności. Wciąż istniało niebezpieczeństwo, że wycofają się na kontrolowane przez Japończyków terytoria, przegrupują się i powrócą, by odzyskać kontrolę nad krajem. Szirendew twierdzi, że siły Armii Czerwonej musiały pomóc

---

²⁰¹ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 1*, op. cit., s. 219.

²⁰² Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 233.

Mongołom w ustabilizowaniu kraju i w jego zabezpieczeniu przed potencjalną agresją japońską oraz potencjalną ekspedycją chińską. W rejonach, które udało się wyzwolić spod władz bandytów, rozpoczęto tworzenie nowej ludowej administracji.

Zdaniem Szirendewa był to kluczowy moment dla Mongolii i dla losów całego Dalekiego Wschodu, ukazujący splecenie historii lokalnej rewolucji mongolskiej z globalną rewolucją komunistyczną²⁰³. Choć na Mongolię oddziaływały już globalne mechanizmy przemian i kraj ten znajdował się na lokalnej i naturalnej ścieżce rozwoju wczesnych form kapitalizmu, to względem świata zachodniego był zacofany. W opinii Szirendewa rewolucja w Rosji była jedynie początkiem globalnego procesu, lokalnym zwycięstwem wyższego systemu socjoekonomicznego. Z prac Szirendewa rodzi się obraz Ungern-Sternberga jako Awatara globalnej rewolucji. Jego wkroczenie do Mongolii powodowało, że system komunistyczny wkroczył na ścieżkę ogólnoswiatowej ekspansji. Czując zagrożenie płynące z nadejścia nowego systemu, elity starego świata podjęły walkę z komunizmem. To wymusiło z jednej strony reakcję bolszewików, a z drugiej zwiększało ucisk i wyzysk Mongołów ze strony kapitalistów desperacko zbierających siły do walki z komunizmem. Krótkie, ale brutalne rządy Ungerna miały na celu przywrócenie mongolskiej monarchii i wykorzystanie jej wsparcia do restytucji starego porządku w Rosji. Były one zdaniem dialektyka Szirendewa kluczem do sukcesu mongolskiej rewolucji. Pomimo pewnych tendencji rewolucyjnych istniejących w mongolskim społeczeństwie, to okres białego terroru doprowadził ostatecznie do rozprzestrzenienia się prorewolucyjnej postawy w szerokich kręgach społecznych. Współpraca z białymi Rosjanami oraz Chińczykami ostatecznie pogrzyżyła lokalne elity feudalne i religijne, pokazując jednoznacznie ludowi mongolskiemu, że nie były one w stanie skutecznie przedłożyć dobra ogółu ponad swoje interesy klasowe.

W opinii Szirendewa to wszystko czyni barona Ungerna jednym z najbardziej skutecznych i ważnych agentów przemian społecznych w historii Mongolii. Choć baron kierował się obroną interesów światowego imperializmu, a jego postawa była jednoznacznie antyrewolucyjna, to przyczynił się do rozwoju rewolucji komunistycznej. Biały terror nie tylko doprowadził do współpracy narodu mongolskiego i sowieckiego, ale również jednoznacznie wykazał konieczność współpracy klasy pracującej w krajach komunistycznych i wszystkich wyzyskiwanych oraz uciskanych grup w zacofanych i będących ofiarą modelu

---

²⁰³ B. Shirendev, *By-Passing ...*, op. cit., s. 20.

kolonialnego krajach. Zgodnie z tym co pisze Szirendew przypadek ten pokazał, że siły światowego imperializmu będą wspierać bandytów i lokalnych watażków w zacofanych krajach, w celu hamowania i potencjalnie obalania rewolucji. Wydarzenia 1921 roku pokazały ponadto, że kraje zacofane i kolonialne nie mogły pozwolić sobie na kompromisy w drodze do niepodległości i musiały dążyć do rewolucji socjalistycznej, ponieważ lokalne elity, nawet jeśli kierowały się szlachetnymi pobudkami, to nie tylko nie były w stanie i nie chciały skutecznie zwalczać wyzysku ze strony światowego imperializmu i kolonializmu. Mogły jedynie zmieniać jego źródło²⁰⁴. W narracji historycznej Szirendewa walka z siłami barona rozpoczęła w Mongolii kluczowy okres rewolucji ludowej. Tylko poprzez odsunięcie od władzy feudalnych elit oraz współpracę z bolszewikami możliwe było zbudowanie silnego i niezależnego państwa mongolskiego. Szirendew jest zdania, że początkowo konieczne należało uwolnić kraj z rąk bandytów, imperialistów i zdrajców, a dopiero następnie można było budować państwo z rządem reprezentującym interesy większości społecznej przy jednoczesnej modernizacji wszystkich struktur społecznych i gospodarczych. Kluczowa dla niego była również współpraca z komórkami komunistycznymi w sąsiednich państwach w celu rozszerzenia rewolucji i walki z imperializmem oraz kolonializmem.

3.9. Znaczenie rewolucji i droga do rewolucji socjalistycznej

Dla Szirendewa rewolucja mongolska była pierwszym przypadkiem zderzenia rewolucji komunistycznej z niezależnym państwem znajdującym się na innym poziomie rozwoju. Jak twierdzi był to moment, w którym doszło do uświadomienia konieczności wspierania walki wyzwolenczej innych narodów, nie tylko ze względów moralnych, ale dlatego że mogą być one wykorzystane (a konkretniej ich elity) do próby powstrzymania rewolucji przez imperialistyczne i kapitalistyczne kręgi. W swoich pracach podkreśla, że był to moment, kiedy niezwykle ważnym elementem rewolucji światowej stała się solidarność regionów, w których zapanował już socjalizm z regionami, które walczyły dopiero o swoje wyzwolenie nie tylko z rąk kapitalistów, ale i feudałów, kolonialistów i imperialistów. Dzięki temu rewolucja mogła przyspieszyć i objąć również słabo rozwinięte regiony.

---

²⁰⁴ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 262.

Jak wynika z materiałów cytowanych przez Szirendewa, w Moskwie w 1921 podpisano traktat o przyjaźni mongolsko-radzieckiej²⁰⁵. W ramach tego traktatu Moskwa uznała rząd ludowy jako jedynego reprezentanta narodu mongolskiego. Wyzwolenie Mongolii i jej nowe relacje z radziecką Rosją, wywołały gwałtowną reakcję Chin. Zarówno siły demokratyczne jak i ugrupowania militarystów w Pekinie zapowiedziały konieczność zorganizowania operacji zbrojnej w celu odzyskania kontroli nad zbuntowaną prowincją mongolską. Deklaracje te miały zyskać poparcie brytyjskie i japońskie. Zdaniem Szirendewa do operacji inwazyjnej nie doszło ze względu na następujący szereg wydarzeń, które pokrzyżowały chiński plany:

- 1) Poparcie Rosji Radzieckiej dla niepodległości narodu mongolskiego oraz jej pomoc wojskowa, dyplomatyczna, gospodarcza, kulturalna i polityczna.
- 2) Wzrost działalności ruchu rewolucyjnego w samych Chinach.
- 3) Wzrost konfliktów między frakcjami wojskowymi w Chinach, przede wszystkim między projapońską kliką Zhang Zuolin²⁰⁶ i kliką Wu Peifu²⁰⁷.
- 4) Rozwój ruchu rewolucyjnego w Japonii i wielu innych krajach azjatyckich, co miało również ogromne znaczenie dla wzmocnienia pozycji międzynarodowej na Dalekim Wschodzie na korzyść RFSRR i Mongolii²⁰⁸.

Zgodnie materiałami cytowanymi przez Szirendewa, w 1921 r. partia skupiła swoją uwagę na kontynuowaniu wyzwolenie kraju od ungerowców, konsolidacji władzy ludowej i stopniowym ograniczaniu legalnych pozycji ekonomicznych klas feudalnych, aby złagodzić sytuację aratów i wzmocnić demokrację. Te zadania zostały opublikowane w październiku 1921 roku w ramach dokumentu *Zadania Partii i Rządu na Okres Natychmiastowy*²⁰⁹.

Dokument ten stwierdzał, że Komitet Centralny Partii Ludowej, po omówieniu bieżącej sytuacji wewnętrznej Mongolii, polecił rządowi ludowemu podjęcie następujących środków:

- 1) Równouprawnienie wszystkich Mongołów niezależnie od urodzenia.
- 2) Obowiązkową służbę wojskową dla wszystkich mężczyzn z wyjątkiem lamów.

---

²⁰⁵ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 1*, op. cit., s. 165.

²⁰⁶ Zhang Zuolin (1875-1928), chiński militarysta początkowo wspierany przez Japończyków, między rokiem 1927 i 1928 był przewodniczącym rządu w Pekinie. Zabity w japońskim zamachu bombowym po próbie przejściu nas stronę Kuomintangu.

²⁰⁷ Wu Peifu (1874-1939), Jedna z najbardziej wpływowych i zdolnych dowódców ery militarystów, kontrolował północne Chiny, pokonany ostatecznie przez Czang Kaj-szeka podczas ekspedycji północnej. Po porażce w roku 1927 został mnichem buddyjskim.

²⁰⁸ Б. Ширендыб, *Академик...Б. 4*, op. cit., s. 302.

²⁰⁹ Ibidem, s. 246.

- 3) W celu usprawnienia obowiązków należy opracować wytyczne pobierania podatków od wszystkich obywateli, niezależnie od urodzenia.
- 4) Ograniczyć pobór podatków na rzecz klasztorów i duchownych oraz opodatkować same dobra klasztorne.
- 5) Uwolnić lud od pańszczyzny i ogłosić aratów wolnymi obywatelami kraju.
- 6) Przyspieszyć zwołanie Tymczasowego Churału - organu doradczego złożonego głównie z przedstawicieli aratów.
- 7) Przyspieszyć publikację rozporządzenia w sprawie demokratycznej transformacji struktury administracyjnej kraju.
- 8) Natychmiast usunąć urzędników, którzy nie przestrzegają lub sabotują rozporządzenia rządu.

Jaka podaje Szirendew, rząd zaczął usuwać z armii arystokratów i powoływać na ich miejsce aratów, żeby zdemokratyzować instytucje militarne. Podjęto także decyzję o ograniczeniu praw Bogdo Chana. Prawa miały być ustanawiane przez Churał, a Bogdo Chan miał być tylko o nich powiadamiany. Wszelka komunikacja z chanem odbywać się miała za pośrednictwem rządu. Chan utracił możliwość wypowiedzenia wojny i zawierania sojuszy. Prerogatywy te zostały przejęte przez rząd tymczasowy. Zdaniem Szirendewa rząd zdawał sobie sprawę z konieczności zniesienia istniejących w kraju instytucji feudalnych i zastąpienia ich administracją demokratyczną. Proces ten jednak był długotrwały i zbyt skomplikowany by przeprowadzić go momentalnie. Państwo było ciągle niestabilne, a komunikacja między jego jednostkami administracyjnymi trwała długo i była utrudniona. Szirendew zaznacza również, że wśród aratów brakowało wyspecjalizowanego personelu, a stopień analfabetyzmu był bardzo wysoki. Co więcej wielu urzędników znajdowało się w dalszym ciągu pod ideologicznym wpływem lamów. Wszystko to miało powodować obstrukcję realizacji decyzji podejmowanych przez władzę. Nowym władzom udało się usunąć najbardziej antyrewolucyjnych urzędników, ale braki kadrowe spowodowały konieczność wykorzystania lamów i starszej inteligencji feudalnej. Mongołowie musieli podjąć się tworzenia nowych demokratycznych elit. Wdrożenie programu edukacji wśród aratów pozwoliło przystąpić do powolnej wymiany kadr państwowych²¹⁰. W celu zwiększenia kontroli nad dawnymi obszarami administracji cywilnej wprowadzono formę zmiany władzy na stanowiskach administracyjnych w ajmakach, z dziedzicznej na elekcyjną.

---

²¹⁰ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 1*, op. cit., s. 187.

Postanowiono chwilowo zachować książęta na głównych stanowiskach, ale z chwilą ich śmierci następcy mieli już być wybierani w demokratycznych wyborach.

Szirendew podaje, że postanowiono, iż władza książętom zostanie odebrana automatycznie, jeśli zaczną działać przeciwko interesowi ludu mongolskiego. Rozwiązanie to szybko zostało wykorzystywane w praktyce, ponieważ wielu spośród lokalnych książąt zostało odwołanych ze względu na skargi ludu mongolskiego. By dalej osłabić klasę feudalną rząd zniósł szereg tytułów i stanowisk honorowych wprowadzonych przez Mandżurów. W swojej pracy Szirendew opisuje decyzję o powołaniu nowego, demokratycznego zgromadzenia ustawodawczego. Jego reprezentanci mieli być wybierani z kandydatów zgłoszonych z terenów wszystkich ajmaków. System ten, zdaniem Szirendewa, próbowano jednak sabotować. Część starej elity pomogła wygrać w wyborach swoim przedstawicielom. Ujawnienie takiego proceduru oznaczało konieczność odwołania ich ze stanowisk i przesunięcia wyborów w czasie do momentu znalezienia godnych kandydatów²¹¹. Władza rozpoczęła przygotowania do zwołania nowego Churału, w ramach którego miano stworzyć konstytucję. Szirendew ocenia, że ze względu na wysoce niestabilną sytuację w kraju, podjęto decyzję o zwołaniu tymczasowego Małego Churału. Zgodnie z materiałami archiwalnymi by zapewnić jego demokratyczność, ustalono metodę głosowania, w ramach której każdy ajmak mógł wybrać pięciu aratów, jednego szlachcica i jednego lamę oraz przedstawicieli armii. Wskutek nowych zasad głosowania udało się uzyskać 92% reprezentację aratów²¹².

26 października 1921 zwołano pierwszy Mały Churał, w czasie którego podjęto szereg przełomowych decyzji²¹³. Zatwierdzono pensję dla książąt co w opinii Szirendew pozwoliło na zatrzymanie poboru podatków przez feudałów od aratów, powołano do życia ministerstwo sprawiedliwości, zniesiono karę śmierci i wprowadzono zakaz stosowania tortur. Ważnym działaniem dla Szirendew było unieważnienie szeregu praw i przywilejów szlacheckich czyniąc ich prawnie równymi wobec aratów. Wprowadzono również resocjalizację przez pracę. Decyzje te wywołały opór wśród dawnej elity. Dotychczas dawne elity polityczne postępowały dość zachowawczo w stosunku do nowego rządu, teraz jednak w mniemaniu Szirendewa, po zaczynały się go obawiać. Feudałowie częściej jawnie ignorowali część poleceń rządowych, starając się nadal zbierać daniny, domagać się

---

²¹¹ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 2*, op. cit., s. 313.

²¹² Ibidem, s. 295.

²¹³ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 1*, op. cit., s. 172.

spłacania swoich długów; rozpowszechniali również plotki antyrewolucyjne. W związku z tym, że zaczęli oni tworzyć grupy oporu wokół Bogdo-chana podjęto decyzję, że raporty i wszystkie kontakty Churału z chanem mogą się odbywać tylko za pośrednictwem rządu. Szirendew również podaje, że dodatkowo usunięto szereg dowódców straży granicznej i wojska podejrzewanych o udział w formowaniu się kliky przy tronie Bogdo-chana. Decyzja ta oraz odwołanie szeregu lamów i szlachty odmawiających wykonywania swoich obowiązków wywołała pierwszy poważny konflikt pomiędzy nowym rządem a tronem. Bogdo Chan wydał dekret przywracający szereg osób odwołanych przez nowy rząd na ich poprzednie stanowiska. Według Szirendewa poparł on skargi części lamów twierdząc, że rząd ingeruje w sprawy religijne. W odpowiedzi na ten dekret nowy rząd mongolski podjął jednoznaczną decyzję o natychmiastowym ograniczeniu praw chana. Prawa takie były już wcześniej ustanowione, ale miały wejść w życie dopiero po powołaniu Churału.

W swoich pracach Szirendew podkreśla, że *araci* zostali zrujnowani przez zadłużenie oraz koszty trwającego w kraju konfliktu a przez aktywność wrogich armii, znacznie spadło również pogłowie bydła. Zarówno siły Ungerna jak i armia chińska bezwzględnie wykorzystywały lokalną ludność bez przejmowania się długoterminowymi skutkami swoich działań. Zdaniem Szirendewa, aby poprawić sytuację pasterzy władze kraju musiały rozpocząć szereg antyfeudalnych działań zgodnych z duchem nowego ładu. Podjęto decyzje o nacjonalizacji zakładów przemysłowych oraz szeregu firm zagranicznych. Szirendew podaje, że ustanowiono również przepisy ograniczające przywileje feudałów czyniąc ich równymi prawnie z aratami. Pierwszą decyzją było (gdzie to możliwe) zredukowanie lub zniesienie szeregu zobowiązań aratów szczególnie wobec narodowego systemu transportu, który był jednym z podstawowych obciążeń podatkowych²¹⁴. Jak podają źródła archiwalne na które powołuje się Szirendew, zniesiono prawo arystokratów do korzystania z domów aratów za darmo, a rząd przejął koszty utrzymania koni. Zredukowano również prawa lamów, urzędników i chana do korzystania z koni w ramach systemu rządowego. 13 września podjęto decyzję o włączeniu koni należących do zakonów w system transportu, co miało odciążyć *aratów* i odebrać lamom możliwość swobodnego poruszania się po kraju w celu zbierania

---

²¹⁴ Wiązało się to z zapewnieniem przez pasterzy koni, wielbłądów, usług przewodników i utrzymanie punktów noclegowych rozmieszczonych w odstępach wzdłuż wszystkich główne szlaków komunikacyjnych w kraju. Usługi musiały być dostępne dla urzędników państwowych, lamów i arystokracji, a często nawet dla kupców. Szacuje się, że obowiązek ten wynosił około 30 procent całkowitego obciążenia podatkowego ludności w tym okresie. System ten sięgał swoją historią początków Imperium Mongolskiego.

podatków bez kontroli rządu. Kontrolę nad narodowym systemem transportu²¹⁵ przekazano ministrowi spraw wewnętrznych oraz odwołano prawo lokalnych władców do korzystania z koni by mogli brać udział w obowiązkowych obchodach Nowego Roku organizowanych przez Bogdo-chana. Szirendew pisze, że podjęto decyzje o zniesieniu dotychczasowych zobowiązań finansowych aratów względem panów feudalnych. Ani posiadacze ziemscy ani inne elity nie miały prawa pobierać podatków. Zniesiono również finansowanie pogrzebów przez państwo oraz zawieszono pobór podatków od aratów.

Szirendew twierdzi, że reformy poważnie osłabiły pozycję lamów, ponieważ rząd zlikwidował obowiązek ofiary na klasztory oraz podatek pogłówny²¹⁶. Dla mongolskiego historyka ważnym było, że władza podjęła również szereg decyzji w sprawie własności ziemi, przejmując kontrolę nad pobieraniem renty za jej wynajem przez obcokrajowców. Zawieszono pobór długów na rzecz obcych firm oraz wprowadzono nowe pozwolenia na działalność obcego biznesu. Podjęto również ocenę strat poniesionych przez aratów i firm zagranicznych w wyniku działalności Chińczyków i Urgena. Skradzione stada zwrócono ich właścicielom²¹⁷. Rozpoczęła się nacjonalizacja obcych i przedrewolucyjnych firm. Państwo np. przejęło kluczową dla działania kraju elektrownię w Urdze²¹⁸. Powstawały liczne kooperatywy, co dla Szirendewa było kluczową decyzją, ponieważ miały one być przeciwwagą dla obcego kapitału. W Urdze powołano urząd do spraw poczty i telegrafu, staraniami którego podpisano z Chinami umowę o przywróceniu komunikacji telefonicznej i telegraficznej, która została zniszczona w czasie działań wojennych. Zarówno Chiny jak i Mongolia miały pokryć koszty odbudowy linii telefonicznych do granic własnych krajów. Dla Szirendewa ważnym było, że nowo otwarte kooperacje spotkały się z szeroką odpowiedzią społeczeństwa. *Araci* zaczęli w nich sprzedawać swoje surowce, a rząd udzielać pożyczek wspierających produkcję oraz handel. Szirendew rozumiał, że ustalenie oficjalnego kurs wymiany walut i wprowadzenie podatku dla wszystkich nieznacjonalizowanych firm będzie podstawą do dalszego rozwoju kraju. Poważnym problemem jednak okazał się brak waluty mongolskiej, tylko Urga dysonowała swoją własną walutą wprowadzoną przez barona Ungerna.

---

²¹⁵ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s.260

²¹⁶ Podatkami tymi byli obłożeni wszyscy dorośli mężczyźni w Mongolii, wynosił on 2 lany (Jednostka monetarna dynastii Qing) rocznie.

²¹⁷ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 206.

²¹⁸ Б. Ширендыб, *Академик...Б. 2*, op. cit., s 331.

Podsumowując trzy lata reform Szirendew podkreśla, że doprowadziły one do zniesienia pańszczyzny, anulowania długów i obligacji feudalnych, ograniczenia obcego kapitału na rzecz rodzimych inicjatyw gospodarczych. Wraz z poprawą sytuacji rozpoczęto opodatkowanie klasztorów, klasę władców a w końcowym rozrachunku również bogatszych aratów. Wydano polecenie obliczenia stad należących do arystokracji i ich opodatkowanie. Opracowano ustawę podatku progresywnego, gospodarstwa liczące do stu sztuk żywego inwentarza zwolnione z podatku, opodatkowano te, które miały od 100 do 500 głów w wysokości 5%, od 500 do tysiąca głów 15% i ponad tysiąc sztuk w wysokości 20 %²¹⁹. Wraz z podatkami rozpoczęto reorganizację administracyjną państwa. Mongolska administracja zaczęła odbierać zagranicznym firmom prawo zarządzania ziemią i zniesiono system dziedziczenia dostępu do pastwisk. Szirendew podaje, że ustalono nowe podziały pastwisk tworząc przestrzeń pod farmy państwowe. Rozpisano nowe metody wynajmu ziemi obcokrajowcom. Co ważne dla Szirendewa, ziemie wynajmowane obcokrajowcom miały być całkowicie przeznaczone pod agrokulturę. Zdecydowano o wprowadzeniu zwolnienia z opłat za ziemię dla tych Mongołów, którzy zgodzą się na uprawę roli. Otrzymywali oni prawo uprawy ziemi, pod warunkiem, że to ministerstwo finansów podejmie decyzję, gdzie dana uprawa będzie się znajdować, by odpowiedzieć na zapotrzebowanie społeczne.

Ministerstwo Rolnictwa ponadto sprawowało kontrolę nad pastwiskami. Było ono władne rozstrzygać spory o pastwiska oraz przydzielać je danym aratom. Szirendew uważa, że to ostatecznie zniszczyło instytucję książąt, bo taka władza dotychczas znajdowała się w ich rękach. Wydano przepis zabraniający lamom swobodnego przemieszczania swoich stad, zrównując ich prawa z prawami *aratów*. Choć w tym czasie ekonomia kraju była głównie skierowana na obronność i tworzenie armii, to nawet w takich warunkach, zaobserwowano wzrost przychodów z handlu dzięki czemu zlikwidowano deficyt finansowy państwa. W celu dalszej poprawy sytuacji zmodyfikowano system wypłat urzędniczych by ukrócić nadużycia jakich dopuściło się paru lokalnych urzędników oraz podjęto próbę wybitcia własnej monety. Początkowo próbowano tego dokonać przy pomocy USA i niemieckich firm, dopiero jednak z pomocą ZSRR udało się utworzyć bank centralny, który zaczął udzielać pożyczek aratom i przedsiębiorstwom.

---

²¹⁹ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 264.

Szirendew podkreśla, że władze mongolskie kładły coraz większy nacisk na rozwój kultury jako nośnika nowych idei ludowych. Dotyczyło to również rozwoju edukacji w kraju. Otwierano nowe szkoły w wielu rejonach kraju chcąc doprowadzić do wyeliminowania powszechnego analfabetyzmu wśród aratów i wykształcenia nowej grupy urzędniczej²²⁰. Upowszechniano sztuki teatralne zwłaszcza te, promujące nowy ład ludowy, śpiewano pieśni, zaczęto wydawać nowe gazety. Wszystko to miało na celu propagowanie idei komunistycznych i budowanie nowego społeczeństwa.

Na początku 1923 roku - według Szirendewa - pojawiła się konieczność korekty systemu demokratycznego. Władza ludowa zauważyła, że na wiele stanowisk administracyjnych wybrano przedstawicieli starej elity²²¹. Stanowiło to bezpośrednie zagrożenie zwiększenia wpływu feudałów na resztę społeczeństwa. Churał podjął więc decyzję o reelekcji na stanowiska urzędnicze przy jednoczesnym ograniczeniu czynnych praw wyborczych szlachty i osób bogatych. Jak argumentuje Szirendew takie działanie było niezbędne, aby ostatecznie ograniczyć wpływ klasy feudalnej na masy ludowe. Zmiany w kraju już do samego początku budziły niepokój feudałów. Szirendew stawia tezę, że widząc skuteczną walkę z Ungrenem przez wojsko mongolskie i Armię Czerwoną, będąc osłabionymi przez transfer władzy w ręce ludu elity feudalne potrzebowały czasu, aby przygotować reakcję polityczną.

Szirendew zwraca uwagę na fakt, że im szybciej kraj rozwiązywał problemy ekonomiczne i administracyjne tym bardziej nasilała się walka klas. Dawna elita zaczęła się coraz bardziej opierać władzy ludowej sabotując jej działania, szerząc plotki i starając się odbudować swoją pozycję w nowej administracji. Już w 1921 roku grupa lamów za wiedzą Bogdo-chana i przy wsparciu części urzędników podjęła próbę zamachu na rząd. Spisek ten jednak został udaremniony a jego uczestnicy aresztowani. Ograniczenie praw Bogdo-chana doprowadziło w opinii Szirendewa do powstania wokół chana małej grupy konspiracyjnej, która postawiła sobie za zadanie powstrzymanie nowego ładu. Lamowie i księżęta postrzegali chana jako ostatnią szansę na przywrócenie starego porządku. Jego autorytet i status międzynarodowy dawały nadzieję, że może uda się powstrzymać rewolucję. Księżęta planowali zwrócić się do Japonii oraz niedobitków Urgena o pomoc. Inne grupy zaczęły szukać pomocy w Chinach. Spiskowcy jednak zostali pojmani, a siły mongolskie rozbiły

---

²²⁰ Б. Ширендыб, *Академик ... Б.* 2, op. cit., s. 117.

²²¹ *Ibidem*, s. 307.

resztkę bandytów na pograniczu. Szirendew zwraca uwagę, że w związku z rozwojem ekonomicznym Mongolia znalazła się w obszarze interesów amerykańskich i brytyjskich przedsiębiorców, których głównie interesował dostęp do surowców naturalnych. Rozpoczęli oni wymianę z kupcami mongolskimi, która zgodnie z prawami dialektyki wzmocniła rewolucję. Chociaż zagraniczni kontrahenci sympatyzowali z panami feudalnymi to jednak reformy administracyjne oraz inwestycje państwowe ułatwiały im handel. Szirendew twierdzi, że znaleźli oni również sojuszników w narodowej burżuazji, która brała udział w rewolucji. Archiwa podają, że w roku 1924 zagraniczne firmy nadal kontrolowały 86% rynku mongolskiego²²². Głównym sojusznikiem kapitalistów był Dandzan²²³²²⁴ i jego stronnicy wspierający amerykańskie firmy górnicze i brytyjskie firmy transportowe. To on podjął decyzję o spłacie części umorzonych długów Chińczykom i wpuszczeniu na rynek przedsiębiorstw, których działalność - zdaniem Szirendewa - osłabiała skuteczność kooperatyw. Decyzje te nie tylko podważały, ale pogarszały również relacje ze Związkiem Radzieckim. Dlatego na II i III kongresie podjęto decyzje o oczyszczeniu kadr partyjnych z elementu burżuazyjno-nacjonalistycznego.

Na III zjeździe władze mongolskie doszły do wniosku, że likwidacja systemu feudalnego niesie za sobą zwiększenie wpływów kapitalistów oraz formowanie się systemu wolnorynkowego. Szirendew twierdzi, że oznaczało to, iż kraj znalazł się na rozdrożu. Mógł podążać drogą naturalnego rozwoju zastępując elity i system feudalny systemem kapitalistycznym. Ta droga - jak uważał Szirendew - niosła ze sobą olbrzymie niebezpieczeństwo. Rewolucja przyczyniła się do ogromnego wzrostu poziomu życia artów, ratując ich od wyzysku i dając w ich ręce pełnię władzy. Szirendew sugeruje, że kapitalizm zniósłby te osiągnięcia czyniąc ich zakładnikami wolnego rynku. Obcy kapitał wkraczając do kraju dysponował ogromną przewagą nad ekonomia mongolską. Był w stanie sprowadzić relacje z Mongołami do stanu kolonialnego wyzysku, uzależniając kraj od wrogich sił kapitalistycznych. Pomimo obietnic imperialistyczne potęgi zainteresowane były tym rejonem tylko i wyłącznie, aby realizować własne interesy, a nie gwarantować niepodległość kraju. Choć z czasem kapitalizm i tak doprowadziłby Mongolię do socjalizmu, by

---

²²² Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 2*, op. cit., s.177.

²²³ Solijn Dandzan (1983-1924), mongolski polityk, rewolucjonista, przewodniczący Komitetu Centralnego. Był przeciwny konfiskacie własności prywatnej oraz optował za uniezależniam od ZSRR. W roku 1924 skazany na śmierć.

²²⁴ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 3*, op. cit., s. 335.

zaoszczędzić ludowi mongolskiemu cierpienia, podjęto decyzję o wkroczeniu na nową drogę, którą Szirendew nazywa omijaniem kapitalizmu.

Moment ten według Szirendewa to początek rewolucji socjalistycznej w kraju. W tym celu należało pozbawić praw wyborczych feudałów, aby w pełni oczyścić aparat państwa z elementu feudalnego i burżuazyjnego²²⁵. Niezbędnym stał się rozwój przedsiębiorstw państwowych i kooperatyw w oparciu o pomoc specjalistów radzieckich. Ponadto Szirendew uważa, że to państwo musiało podjąć intensywne działania polegające na usunięciu resztek systemu feudalnego oraz zabezpieczyć się przed penetracją ze strony obcego kapitału. Koniecznym stało się wspieranie wzrostu klasy pracującej oraz propagowanie nowej kultury. Głównym elementem nowej drogi była bliska współpraca z ZSRR, ponieważ kraj ten osiągnął już warunki dyktatury proletariatu tworząc strukturę bezklasową i dlatego mógł być wzorem gospodarki socjalistycznej.

Aby zabezpieczyć państwo, przy pomocy Armii Czerwonej zaczęto tworzyć nowoczesną i silną armię mongolską. Szirendew uważa, że przy pomocy ZSRR Mongolia nawiązała przyjazne relacje z Komunistyczną Partią Chin, jednakże władze w Chinach były wrogo nastawione do uzyskania przez Mongolię niepodległości. Doprowadziło to do tego, że Mongolia i ZSRR podpisały traktat o obronie granic. Do roku 1933, jak podają źródła, większość zachodnich potęg nawiązało relacje dyplomatyczne z ZSRR a w Chinach doszło do intensyfikowania się ruchu rewolucyjnego. Wszystkie te wydarzenia spowodowały zdaniem Szirendewa, że Chiny zmuszone zostały do odnowienia oficjalnych relacji z ZSRR. Zaowocowało to podpisaniem nowego traktatu pomiędzy tymi państwami znoszącego uzgodnienia wynikające z umów podpisywanych przez Chiny z carską Rosją. Szirendew zwraca co prawda uwagę na fakt, że umowa ta uznawała chińskie prawo do zarządzania Mongolią, jednak nie przyczyniło się to do zmiany statusu państwa. Szirendew sądził, że było to konieczne, aby zapobiec atakowi Chin na Mongolię i ZSRR. W jego opinii przyczyniło się to do zapewnienia bezpieczeństwa kraju i eliminowało zagrożenie interwencji imperialistów. Podważyło to również argumenty niedobitków białych i otwierało drogę do negocjacji. Dzięki temu Chińska Partia Komunistyczna mogła uznać niepodległą Mongolię na kongresie w 1934 roku. W swoich pracach Szirendew podkreśla, że władze Kuomintagu zostały do tego zmuszone w 1946 roku w wyniku referendum niepodległościowego w Mongolii Zewnętrznej.

---

²²⁵ B. Shirendev, *By-Passing...*, op. cit., s. 52.

Zdaniem Szirendew działania władz w Mongolii w latach 1927-1924 wzmocniły kraj i stworzyły niezbędne warunki do powstania Ludowej Republiki Mongolskiej. Szirendew zgadza się z tym, że choć partia na początku musiała walczyć z przeciwnościami i opozycją, to jednak do roku 1924 była w stanie stworzyć demokratyczne struktury, które w momencie śmierci Bogdo Chana mogły przejąć władzę. Dla Szirendewa wydarzeniem o kluczowym znaczeniu było proklamowanie 3 czerwca 1924 roku republiki przez partię i przyjęcie następujących założeń²²⁶:

- 1) Przeniesienie pieczęci Bogdo-chana do budynku rządu.
- 2) Proklamowanie republiki bez stanowiska prezydenta, rolę tę miał pełnić Churał wybrany przez lud, który z kolei wybierał rząd.
- 3) Powołanie Święta Powstania Republiki na 6 dzień 6 księżycy każdego roku.
- 4) Instrukcja dla Ministerstwa Spraw Wewnętrznych zobowiązująca ministerstwo do przekazania tych postanowień wszystkim organom państwa.

Wraz z wprowadzeniem tych decyzji w życie rozpoczęto przygotowania do I Churału. Został on zwołany na dzień 8 października 1924 roku. Jak podają źródła, z których korzystał Szirendew, spośród 77 delegatów 71 było przedstawicielami aratów, 6 natomiast reprezentowało arystokrację²²⁷. Churał dla Szirendewa był zwieńczeniem wieloletniej walki aratów o niepodległość oraz wyzwolenie społeczne, dlatego też rozpoczęli oni swoją działalność od wręczenia kluczowych postulatów ekonomicznych. Churał podjął decyzje o napisaniu konstytucji, która miała wyznaczyć ramy prawne przejścia kraju od fazy feudalizmu do socjalizmu z pominięciem kapitalizmu. W tym celu koniecznym wydawało się wprowadzenie rewolucji demokratycznej z dyktaturą klasy pracującej. Poprzez nacjonalizację ziemi i surowców naturalnych miano zmienić kraj z instytucji wyzysku ludu w państwo emancypacji klasy pracującej. Konstytucja w opinii Szirendewa miała wykazać, że Mongolia to państwo nowego typu - niefeudalne, antykolonialne, tworzące warunki do niekapitalistycznej drogi rozwoju.

W swoich pracach Szirendew bardzo mocno podkreślał, że kluczowymi instrumentami rozwoju niekapitalistycznej drogi rozwoju były:

---

²²⁶ Б. Ширендыб, *Академич... Б. 3*, op. cit., s. 159.

²²⁷ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 2*, op. cit., s. 350.

3.9.1. Industrializacja

Ze względu na odziedziczenie nieefektywnego modelu ekonomicznego opartego na koczowniczym pasterstwie, konieczna była budowa nowego modelu ekonomicznego opartego na industrializacji. Industrializacja umożliwiła zbudowanie ekonomicznej i politycznej niezależności kraju względem rynków kapitalistycznych. Doprowadzić ma do stworzenia wywodzącej się z rzemieślników, pasterzy i ubogich lamów klasy pracującej. W odróżnieniu od reszty świata nie będą oni częścią klasy pracującej ze względu na zubożenie wywołane migracją do miast wywołaną upadkiem wspólnoty wiejskiej, tylko dzięki podniesieniu poziomu warunków życia i wprowadzeniu nowych technologii, które wznosiły kulturę na nowe wyżyny rozwoju. W industrializacji kluczowa była pomoc ZSRR, przekazywała ono nie tylko środki i technologie, ale również specjalistów, którzy dzielili się doświadczeniem, a także tradycjami rewolucyjnymi. Świadomość społeczna formowała się przez budowę systemu socjalistycznego, a mongolskie zakłady pracy były jednocześnie szkołą socjalizmu. Klasa pracująca była mongolska a nie jak w ZSRR internacjonalistyczna. Proces industrializacji tworzył klasę robotniczą, a klasa robotnicza napędzała industrializację. Dopiero po roku 1948 w Mongolii możliwe było przejście z planowania rocznego na długoterminowe (plany 5 letnie). Przemysł spożywczy stał się kluczem dla rozwoju społeczeństwa, zwiększyła się rola klasy pracującej. Rozwój industrializacji pociągnął za sobą rozwój społeczny i kulturowy. Konieczna była budowa sieci połączeń telekomunikacyjnych i transportowych. To wszystko doprowadziło do transformacji Mongolii z kraju agrarnego w agrarno-industrialny i ostatecznie industrialno-agrarny. Industrializacja była jednocześnie przyczyną i skutkiem nie-kapitalistycznego rozwoju²²⁸.

3.9.2 Socjalistyczna kooperacja agrokulturowa

Kluczem do budowy agrokultury było upaństwowienie terenów rolnych. Nie był to trudny proces. Ze względu na charakter ekonomii pasterskiej w Mongolii znajdowało się dużo żyznych obszarów należących do małego grona ludzi, w związku z tym konfiskata nie wywołała niezadowolonych społecznych²²⁹. Następnym krokiem było wyrównanie szans społecznych przez dotacje dla biednych aratów, zwalczanie elementów kapitalistycznych i

---

²²⁸ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. I*, op. cit., s. 117.

²²⁹ Autor bagatelizuje tu krwawo stłumione antykollektywistyczne bunty i powstania, w których uczestniczyły tysiące pasterzy- por. Baabar, *op cit* s. 304-309.

budowę farm kolektywnych. Początkowo popełniono szereg błędów ze względu na zbyt literalne podejście części członków partii, zbyt szybką kolektywizację i kiepską organizację, co wywołało spadek produkcji i poziomu życia. Jednak problemy te szybko zostały skorygowane dzięki pomocy z ZSRR. Rozpoczęła się budowa nowych farm w oparciu o naukę i technikę oraz uczciwy podział wynagrodzeń przy jednoczesnym ograniczeniu elementów kapitalistycznych prawami i regulacjami. Nowe farmy miały olbrzymi wpływ na kształtowanie się świadomości klasowej i edukacji oraz doprowadziły do przejścia z nomadyzmu do sedentaryzacji. Udało się podnieść poziom życia i znieść wyzysk. Kraj przeszedł z feudalizmu bezpośrednio do socjalizmu.

3.9.3. Tworzenie kultury

Szkolnictwo było podstawą formowania się świadomości klasowej (otwarto dwa rodzaje szkół: dla dzieci i wieczorowe dla dorosłych). Pojawił się szereg problemów z brakiem budownictwa i rodzinami, które zatrzymywały dzieci w domu by pracowały zamiast uczęszczać do szkoły. Wykorzystano istniejące kadry głównie posiadające umiejętność czytania do edukowania innych co tworzyło poczucie wspólnoty klasowej. Konstrukcja kulturowa stała się kluczem do eliminacji analfabetyzmu, a koniec analfabetyzmu kluczem do konstrukcji kultury. Reforma alfabetu, masowe wydawanie dzieł kultury, nauki historii itp., przyjęcie alfabetu rosyjskiego miało ułatwić naukę masom mongolskim. Młodzież wykorzystywano w czasie wakacji do edukacji dorosłych, co jednocześnie znosiło bariery pokoleniowe. Przejęcie władzy przez klasę pracującą pozwalało na upowszechnienie dostępu do wiedzy. Wcześniej edukacja zarezerwowana była tylko dla elit, a sam proces edukacji zdominowany był przez lamów. Teraz masowo tłumaczono zachodnie teksty naukowe i historyczne w czym pomocni byli specjaliści z ZSRR. Utworzono akademię nauk z oddziałami zajmującymi się nadzorowaniem różnych dziedzin naukowych, nawiązano współpracę z zagranicznymi naukowcami²³⁰. Ważną rolę w budowaniu państwa komunistycznego mieli odegrać naukowcy, którzy nie tylko mieli kształtować kraj, ale również brać udział w światowej rewolucji. Priorytetem okazało się stworzenie nowej literatury promującej to, co najlepsze w lokalnej i światowej kulturze. Problem intelektualistów było z jednej strony odrzucenie postępowych elementów kultury lokalnej, a z drugiej idealizacja przeszłości. Koniecznym okazało się naukowe podejście do oceny

---

²³⁰ B. Shirendev, *By-Passing...*, op. cit., s. 108.

przeszłości. Kultura narodowa może i nawet musiała istnieć w oparciu o progresywne elementy lokalnej tradycji i najlepsze elementy kultury światowej. Kultura od samego początku była rewolucyjna, miały na nią wpływ plakaty propagandowe i pieśni rewolucyjne (rola sztuki). W literaturze dominował socjalistyczny realizm rozliczający się z feudalizmem, pełniący jednocześnie rolę edukacyjną.

3.9.4. Podniesienie standardów materialnych i kulturowych ludu

Emancypacja ludu doprowadziła do usunięcia szeregu ograniczeń i wyzysku, pozwalała rozwijać się ludziom i dostrzec prawdziwy charakter ich stanu klasowego oraz rolę jaką przyszło im odegrać w historii.

3.9.5. Zrzucenie kolonializmu i zacofania oraz modernizacja

Zwiększenie roli aratów w polityce i budowa lokalnej infrastruktury władz doprowadziła do zastąpienia starych struktur władzy i dawnych autorytetów nowymi. Ważnym elementem stało się ograniczanie roli lamów i feudałów poprzez wprowadzenie nowoczesnych praw i tworzenie nowych struktur. Położono również duży nacisk na emancypowanie i wciąganie (zachęcanie) aratów do władz lokalnych. Tworzono młodzieżowe organizacje komunistyczne licząc na to, że młodzież odpowiednio indoktrynowana szybciej opowie się za nowym ładem²³¹. Szirendew uważa, że w wczesnych fazach rewolucji pojawił się również problem z zagranicznymi firmami starającymi się zdobyć wpływy w Mongolii. Oferowały one co prawda możliwość wymiany i rozwoju, ale oferty musiały to być odrzucone, bo uderzały w lokalnych, drobnych producentów i przyjaźń z ZSRR. Szirendew podkreśla, że kapitalizm bowiem nie został uznany za jedyną drogę ku wolności. Istnienia elementu antykomunistycznego i możliwość potencjalnej rebelii wymagały pełnej likwidacji elementów starego systemu. Wpływ starej elity lamów i lokalnych dostojników zagrażał interesom i istnieniu Mongolii poprzez interesy z kapitalistami i imperialistami zwłaszcza zachodnimi oraz japońskimi i chińskimi. Szirendew zwracał uwagę, że Mongolia miała dążyć do jedności ze światem komunistycznym, ale jednocześnie być niezależną jednostką w jego ramach. Równocześnie podkreślał, że nie można było zatrzymać rewolucji w pół drogi. Tylko parcie do przodu mogło przynieść

---

²³¹ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 1*, op. cit., s. 189.

sukces, inaczej feudałowie przyjęliby rewolucje tak jak przejęli wcześniejsze zrywy i sprzedaliby ludzi za cenę własnych wpływów nowym kolonizatorom. Zdaniem Szirendewa dawne elity nie miały świadomości interesów narodowych i działały pod wpływem krótkowzrocznych impulsów. Mongołowie uznali, że władze Chin zdradziły lud, bowiem nacjonalizm bez socjalizmu nie pomaga ludziom, tylko umożliwia elitom zaspokoić swoje dążenia. Kosztem pozostania na naturalnej ścieżce rozwoju historycznego byłby wyzysk powodujący cierpienie pokoleń Mongołów oraz dostanie się kraju pod wpływ kolonialnych potęg, być może nawet i utracenie niepodległości. Szirendew wyraźnie podkreślał historyczną wagę państwa, ponieważ jego zdaniem Mongolia była w centrum zainteresowaniami wielu sił zewnętrznych, głównie Japończyków i Brytyjczyków, którzy postrzegali Mongolię jako region niezbędny dla ich własnych interesów. Jednocześnie Mongolia zdaniem Szirendewa stanowiła klucz do wciągnięcia tej części Azji w obszar gospodarki kapitalistycznej.

Reasumując, dla Szirendewa rewolucja to stopniowy proces dochodzenia do władzy jednostek, które dążą do wyzwolenia się z wyzysku. Początkowo są to feudałowie dążący do uzyskania pełnej i niezależnej kontroli nad swoimi ziemiami, potem kapitaliści i burżuazja pragnąc wyzwolić się od ograniczeń systemu feudalnego, aby w pełni prowadzić działalność finansową. Proces wyzwolenia narodowego zamykają masy robotnicze chcące uwolnić siebie jak i swój kraj od wyzysku kapitalistycznego oraz kolonialnego. Socjalizm jest dla Szirendewa adaptacją szeregu rozwiązań biurokratycznych, technologicznych, naukowych oraz etosu pracy, które można przy wsparciu edukacji przekazać i zastosować w dowolnych warunkach rozwoju społecznego w dowolnym kraju. Samoświadomość klasowa i społeczna rodząca się w czasie rewolucji jest pewną formą wiedzy, która nie tylko może być nabyta na drodze doświadczeń życiowych, ale również dzięki edukacji. Wprowadzanie socjalizmu nie różni się wiele od pomocy w procesie modernizacji oferowanej przez państwa zachodu. One też oferują pewną technologię oraz instrukcje jak ją poprawnie wprowadzać i stosować. Zasadnicza różnica polega na tym, że w przypadku pomocy kapitalistycznej oferta ma ukryte koszty w postaci uwikłania kraju w relacje kolonialne bądź drenaż finansowy. Rewolucja nie jest metaforą czy też metafizycznym bytem, jest to aplikowana wiedza społeczna, ekonomiczna i naukowa.

W Rosji wiedza ta zdobywana była w procesie praktycznym, ale w Mongolii jest ona pozyskiwana na drodze edukacji, doradztwa i transferu technologii z ZSRR. Jest to proces budowania nowych racjonalnych i skutecznych instytucji społecznych. W momencie, kiedy

wiedza o tym jak rewolucja powinna się odbywać i jakich instytucji potrzebuje do działania, zostanie nabyta, może być powtórzona w dowolnych warunkach.

Dla Szirendewa rewolucja mongolska jest w pełni namacalnym procesem dążenia państwa do samostanowienia i niezależności. Mongołowie przechodzili wszystkie stopnie naturalnego procesu zrzucania z siebie ucisku, ale na wskutek położenia geograficznego, lokalne wydarzenia w kraju zostały włączone w szerszy proces rosyjskiej wojny domowej oraz światowej rewolucji komunistycznej. Bolszewicy pomogli Mongołom pokonać wrogie siły starają się wykorzystać sytuację polityczną w Mongolii do własnych celów, co stanowiło zagrożenie dla samych bolszewików. W procesie tym udało się przekazać władzę w ręce ludu mongolskiego i ograniczyć wpływy dawnej elity rządzącej. Teraz dzięki pomocy ZSRR dało się unikać potencjalnych niebezpieczeństw kapitalizmu i zachować władzę. Dzięki współpracy z ZSRR wprowadzono w Mongolii sowieckie doświadczenia wynikające z rewolucji co zaowocowało wprowadzenia socjalizmu. Stało się to jednocześnie dowodem na to, że sowiecki model oparty na założeniach marksistowsko-leninowskich jest poprawny, ponieważ jest możliwy do powielania przez inne kraje.

Z punktu widzenia historiograficznego idea rewolucji w myśli Szirendewa jest narracją umożliwiającą wyjaśnienie, uporządkowanie oraz racjonalizację historii Mongolii ze szczególnym naciskiem na niezwykle burzliwy okres przełomu XIX i XX w., wyjaśniając Mongołom przyczyny często chaotycznego zachowania mongolskich elit w drodze do niepodległości. Szirendew próbuje także wyjaśnić czemu niepodległości została z przyczyn historycznych osiągnięta w ramach takiego, a nie innego systemu organizacji społecznej. W publikacjach dla niemongolskich odbiorców, Szirendew dąży do pokazania Mongolii jako kraju, który nie jest zbuntowaną prowincją Chin czy też grupą dzikich barbarzyńców ucywilizowanych przez komunizm, ale kraju i ludu o długich tradycjach państwowych, który od stuleci dążył do odzyskania własnej państwowości, utraconej w procesie niefortunnych wydarzeń historycznych. Mongolia na początku XX wieku prowadziła szereg niezależnych działań niepodległościowych, aby w końcu przy pomocy ZSRR, uzyskać nie tylko międzynarodową akceptację tego procesu, ale również zbudować silną i niezależną strukturę państwową opartą na zdobyczach nowoczesnej techniki. Idea rewolucji komunistycznej służy Szirendewowi do pokazania, że Mongołowie mają dokładnie takie same prawa do własnego państwa jak i szereg innych narodowości, które odzyskały lub odzyskują niepodległość na całym świecie na początku XX wieku w procesie rozpadu dawnych imperiów i dekolonizacji. Mongolia nie różni się niczym w tym aspekcie od Polski, Czechosłowacji, Indii, Egiptu, Kuby albo i nawet samych Chin.

Rozdział 4. Sprawa Mongolii Wewnętrznej

Rysunek 4 Pomnik Czyngis-chana i jego dworu przed sklepem z tradycyjnymi produktami mongolskimi w mieście Manzhouli Mongolia Wewnętrzna. Źródło: fotografia autora.

Wstęp

Choć ruch niepodległościowy rozpoczął się w Mongolii Zewnętrznej, to zdaniem Szirendewa miał również znaczący wpływ na życie Mongołów w Mongolii Wewnętrznej. Już w 1912, jak pisze, wybuchło powstanie w Hailarze. Powstańcy przejęli kontrolę nad regionem Hulunbuir a następnie wysłali delegację do Urgi, deklarując chęć dołączania do niezależnego Państwa Mongolskiego. Podobne delegacje wyruszyły również z okręgu Czachar i Ordos²³².

W tym samym okresie doszło do przewrotu w Chinach. Nowo władza doprowadziła do stworzenia Republiki Chińskiej skupiając pod jednym rządem lud Han, Mandżurów, Mongołów, Ujgurów oraz Tybetańczyków. W swoich pracach Szirendew wskazuje na uznanie przez republikę potrzeby stworzenia wielonarodowego kraju i zagwarantowanie

²³² Б. Ширендыб, М.И. Сладковский. *Автономный район Внутренняя Монголия Китайской Народной Республики*, Издательство Наука, Москва 1980, s 25.

równości pięciu narodom oraz potrzebę zachowania zjednoczonych Chin w ramach granic dynastii Qing²³³. Władze republiki, jak pisze Szirendew, szybko podjęły dialog z mongolskimi książętami, lamami oraz chanami. Dla zyskania ich lojalności przyznały im szereg koncesji. Zadbano o zachowanie starych przywilejów oraz o przyznanie nowych. Zwiększono pensje przeznaczone dla feudałów, a najbardziej lojalni z nich mogli liczyć na dodatkowe nagrody finansowe. By ostatecznie kontrolować rejon, Chińczycy wysłali wojska, jednak te zostały odparte przez siły wysłane z Urgii. Sytuację w Mongolii - zdaniem Szirendewa - dodatkowo komplikowały tajne umowy zawarte między Rosją i Japonią, które w sekrecie podzieliły już terytorium Chin na strefy wpływów. Formalnie obie strony dążyły do zachowania *terytorialnej integralności Chin*, jednak Rosja wspierała formowanie niezależnego państwa mongolskiego. Kiedy ruch zaczął osiągać pan-mongolski charakter, imperia starała się temu sprzeciwić, czując, że może to stanowić zagrożenie dla ich interesów. I tak w roku 1911, w opinii Szirendewa, doszło do rozłamu ruchu narodowowyzwoleńczego. Ogłoszono niepodległość Mongolii Zewnętrznej w monecie, kiedy kształtowała się jeszcze idea stworzenia państwa wolnych Mongołów na wszystkich zamieszkałych przez nich terytoriach. By zabezpieczyć swoje interesy Chin, Japonia i Rosja rozpoczęły negocjacje. Chiny zabiegając o zachowanie terytoriów pozwoliły na przyznanie Mongolii Zewnętrznej autonomii pod warunkiem, że siły mongolskie wycofają się z Mongolii Wewnętrznej. Jednocześnie kontynuowano dalsze rozmowy. Każda ze stron miała swoją wersję. Mongołowie - w opinii Szirendewa - chcieli budowy wolnego państwa narodowego w rejonach zamieszkałych przez Mongołów, natomiast Chińczycy sprowadzić niepodległość Mongolii do poziomu prowincji w ramach Państwa Chińskiego. Rosja wspierała istnienie niezależnej Mongolii Zewnętrznej przy jednoczesnej nienaruszonej integralności Chin, pomijając przy tym kwestię Mongolii Wewnętrznej. Zdaniem Szirendewa Mongołom jednak nie udało się przeforsować swojej opcji połączenia obu Mongolii. Zmuszono ich do uznania opcji rosyjskiej, czyli utworzenie wolnego państwa feudalno-teokratycznego na terenie Mongolii Zewnętrznej. Mongolia Wewnętrzna nie uzyskała autonomii. Szirendew uważa, że chińskie władze starały się wykorzystać tę sytuację do pacyfikacji Mongołów. Jak podają materiały archiwalne wykorzystane przez Szirendewa, szybko podjęto szereg zmian administracyjnych mających na celu podzielenie etnicznych Mongołów na 3 terytoria: Rehe, Czachar i Suiyuan. W 1920, obszar Hulunbuir został wcielony do prowincji Heilongjiang, Mongołów z prawej chorągwi Alxa oraz chorągwi Ejin przydzielono do prowincji Gansu a

---

²³³ Б. Ширендыб, *Академик ... Б. 4*, op. cit., s. 124.

Mongołów z Tienszan do prowincji Sinciang. Z mapy zniknęła nazwa Mongolii Wewnętrznej.

4.1. Zmiana sytuacji światowej

RFSRR zerwała dawne niesprawiedliwe umowy i traktowała Mongołów jak równych, wspierając ich walkę. Komunistyczna Rosja - jak podaje Szirendew - entuzjastycznie ogłosiła wolę współpracy z mongolskim narodem jednocześnie podkreślając, że żaden kraj nie ma prawa ingerować w decyzje państwa mongolskiego. Rodząca się współpraca między Moskwą a Mongolią wzbudziła zaniepokojenie Chińczyków, którzy zwrócili się o pomoc do Japonii. Już w roku 1918 Chiny i Japonia zawarły porozumienie, którego celem była wspólna walka zbrojna przeciw armii bolszewickiej, najpierw w Mongolii Wewnętrznej, potem na terytorium samej Rosji²³⁴. W opinii Szirendewa przestraszeni antyfeudalną i rewolucyjną postawą mongolskiego społeczeństwa lokalni władcy feudalni, chcąc obronić swoje interesy, zwrócili się do władz w Pekinie by podpisać serię porozumień zapewniających im władzę w zamian za współpracę z Chinami. Chińskie siły wkroczyły do Urgi, a przedstawiciele Chin chcieli przekonać lokalnych władców feudalnych do zlikwidowania autonomii i powrotu w obręb terytorium Chin. Szirendew wspomina w swoich pracach, że pomimo oporu lokalnych elit w końcu dało się zmusić ich do rezygnacji z autonomii. Wydarzenie to jednak w opinii Szirendewa okazało się na rękę Japończykom, którzy postanowili wykorzystać nacjonalistyczne postawy lokalnych elit do własnych planów ekspansji. Jak pisze Szirendew, żeby wesprzeć swoją ingerencję w rejonie Japończycy ogłosili chęć utworzenia tak zwanego wielkomongolskiego narodu obejmującego terytorium Mongolii Wewnętrznej i Zewnętrznej. Stworzony przez Japończyków organizm protopaństwowy posiadał swój własny rząd, nie miał on jednak, zdaniem Szirendewa, poparcia wśród ludności mongolskiej i był rządem czysto marionetkowym. Gdy ten plan nie odniósł zamierzonego skutku, siły japońskie postanowiły wykorzystać pozostałości rosyjskiej białej gwardii. W roku 1920 Urga została zdobyta przez wspieranych przez Japonię białych Rosjan pod wodzą barona Ungerna, który wprowadził tam nowy system oparty na terrorze i przemocy. Rządy barona nie trwały jednak długo, został wkrótce pokonany przez Mongołów wspieranych przez Armię Czerwoną.

Szirendew wyraźnie podkreśla w swoich pracach, że sukces Mongołów w Mongolii Zewnętrznej zainspirował również Mongołów w Mongolii Wewnętrznej. Pierwszy program Mongolskiej Partii Ludowej akcentował, że partia wierzy, iż lud Mongolii zdobędzie prawo

---

²³⁴ Ibidem, s. 15.

do samostanowienia narodowego i własnej państwowości, a partia *postawiła sobie za cel zjednoczenie wszystkich plemion mongolskich*. Szirendew był przekonany, że chęć wspierania Mongołów oraz walki o wyzwolenie ludów eksploatowanych spotkała się z silnym odzewem w Mongolii Wewnętrznej. Wkrótce członkowie rodzących się organizacji niepodległościowych zaczęli nawiązywać kontakt z Urgą i ZSRR.

Powołując się na źródła archiwalne Szirendew podaje, że na przełomie lat 1922 i 1923, po powrocie z Urgi, rewolucjoniści z Hulun Buir zorganizowali Partię Młodzieży Mongolskiej, która 15 stycznia 1925 roku została przemianowana na Rewolucyjną Partię Ludową Terytorium Wschodniego. Jednocześnie zintensyfikowała się również aktywność dużych kręgów w Ordos. Ruch Wyzwolenia Narodowego Mongolii Wewnętrznej stawał się coraz bardziej zorganizowany²³⁵. Szirendew przyjmował, że głównym założeniem wspomnianych ruchów było połączenie Mongolii Wewnętrznej z Zewnętrzną. Ruchy niepodległościowe szybko zaczęły niepokoić Chińczyków czego owocem było wysłanie wojsk do Mongolii Wewnętrznej. Okres ten był również uznany za kluczowy, ponieważ doprowadził do przebudzenia się świadomości antyimperialistycznej narodu chińskiego. W roku 1921 powstała Chińska Partia Komunistyczna. Partia rozumiała, że sukces rewolucji w Chinach w dużym stopniu zależy od wypracowania poprawnego systemu zgodnego z założeniami marksistowsko-leninowskimi dotyczącego regulacji spraw narodowościowych w obrębie państwa.

Dlatego też w trakcie Drugiego Kongresu Chińskiej Partii Komunistycznej, który zwołany został w 1922 roku, uwagę poświęcono problemom narodowościowym opowiadając się za utworzeniem Chińskiej Republiki Federalnej. Szirendew w swoich opracowaniach podkreśla, iż Mongolia miałaby przystąpić do federacji na zasadzie pełnej dobrowolności i równości. Partia przyjęła, że jednym z kluczowych zadań rewolucji w Chinach będzie stworzenie wspólnego frontu z Kuomintangiem, którego integralną część stanowić miało zjednoczenie wszystkich sił rewolucyjnych w Chinach. Na początku 1924 roku odbył się Pierwszy Kongres Kuomintangu, który zakończył się organizacyjnym utworzeniem pierwszego Zjednoczonego Frontu Wyzwolenia Narodowego. Na kongresie wybrano również Komitet Wykonawczy Kuomintangu, w skład którego weszli przedstawiciele mniejszości narodowych. Ważnym osiągnięciem kongresu, zdaniem Szirendewa, było przyjęcie deklaracji proklamującej równość wszystkich narodowości i prawo ludów nie-Han do samostanowienia. W opinii Szirendewa działania partii spotkały się z pozytywną odpowiedzią

---

²³⁵ Ibidem, s. 26.

sporej części Mongołów w Chinach. Na początku 1920 roku, w Mongolii Wewnętrznej utworzono dwie partie co zdaniem Szirendewa było efektem założeń kongresu. Obie Twierdziły, że przewodzą ruchowi narodowyzwoleńczym, jedna z nich, Rewolucyjna Partia Ludowa Terytorium Wschodniego, opowiadała się połączeniem z Mongolią Zewnętrzną, natomiast druga, Kuomintang Mongolii Wewnętrznej - opowiadała się za rozwiązaniem kwestii narodowej w oparciu o zasady przedstawione na pierwszym zjeździe Kuomintangu. Szirendew twierdzi, że sytuacja ta uległa jednak radykalnej zmianie wraz dojściem do władzy Czang Kaj-szeka²³⁶, i unifikowaniem przez niego państwa pod wodzą rządu narodowego. Nie tylko zerwał on współpracę z partią komunistyczną, ale wycofał się też z obietnic Kuomintangu względem Mongołów dążąc do zachowanie starych relacji. Doprowadziło to w opinii Szirendewa do tego, że niezadowolenie Mongołów zaowocowało serią powstań i buntów społecznych skierowanych przeciwko nowej władzy w Chinach. Powstania te zostały szybko zdławione latach 1929-1931. Dalsze działania Chińczyków zostało jednak zatrzymane przez wkroczenie Imperium Japońskiego²³⁷. Owocem tej agresji było stworzenie Mandżukuo na terenie Mandżurii i części Mongolii Wewnętrznej. Szirendew zauważa, że część decyzji Japończyków była korzystna dla Mongołów, szczególnie ta, która dotyczyła nowego podziału administracyjnego. Japończycy odsunęli elity feudalne od władzy i zastąpili ich Mongołami wyszkolonymi przez siły japońskie. Szirendew uznaje, że działania te miały jedynie odwrócić uwagę Mongołów od realnej sytuacji wyzysku kolonialnego i przekonać ich do tego, że Japończycy są gwarantem narodowego interesu mongolskiego, skłaniając tym samym Mongołów do wspierania ich dalszej ekspansji na zachód Mongolii. Promowani byli tylko projapońscy Mongołowie i choć otrzymywali oni tytuły, realna władza znajdował się w rękach ich japońskich doradców. Działanie to w opinii Szirendewa jednak odniosło sukces przekonując do poparcia Japończyków szereg mongolskich intelektualistów i lojalnych przywódców feudalnych. Choć odwoływali się oni do prawa samostanowienia mongolskiego narodu, nie wiązali tego z koniecznością zmian i reform społecznych jednoznacznie uważając, że tego rodzaju dyskusje są bezsensowne przed zdobyciem niepodległości całego narodu mongolskiego. Szirendew uważa, że początkowo mieszkańcy zachodniej części Mongolii Wewnętrznej nie byli przekonani do współpracy z Japończykami i samodzielnie rozpoczęli proces wyzwolenia z rąk Japończyków, jednak nowa władza chińska i jej atak na mongolskie dążenia do niepodległości pchnęły ich w ręce Japończyków. Dla

---

²³⁶ Czang Kaj-szek (1887-1975), Chiński polityk i dowódca wojskowy. Przejął władzę nad Kuomintangiem po śmierci Sun Jat-sena, po przegranej wojnie domowej przeniósł rządy Republiki Chińskiej do Tajpej.

²³⁷ B. Shirendev, *By-Passing...*, op. cit., s. 66.

Japończyków jednym z głównych celów nowego kraju mongolskiego miała być walka z komunizmem jak i ustalenie nowego ładu w Azji Środkowej przy wsparciu i pod opieką Japonii. Oczywistym było, że Mongolia pod wodzą Japonii miała się stać narzędziem do walki z ZSRR, Mongolią Zewnętrzną i Chińską Partią Komunistyczną²³⁸. Obszar ten miał być źródłem żywności i surowców oraz zasobów ludzkich do dalszej ekspansji w regionie. Choć Japończycy rozpoczęli szereg inwestycji, zdaniem Szirendewa, były one przeprowadzane po to, aby zrealizować japońskie cele i zabezpieczyć przyszłą kolonizację, tak naprawdę nie przynoszącą Mongołom korzyści. Szirendew w swoich pracach pisze, że pomimo rozpoczęcia procesu osiedlania swojej ludności Japończycy nadal mieli problem z ilością dostępnego personelu. Aby to rozwiązać i jednocześnie umocnić władzę na lokalną ludność rozpoczęli program edukacji i budowy szkół, co Szirendew uznaje za pozytywny wkład Japończyków w rozwój społeczeństwa mongolskiego. Ci, którzy brali udział w tym programie mieli szansę zostać lokalnymi urzędnikami, a nawet kontynuować edukację w Japonii, natomiast ci, którzy nie zdołali przejść egzaminów zostali wcielani do armii bądź wysyłani do pracy fizycznej na rzecz kolonizatora²³⁹. Akcje kolonizatora nie przekonały całego społeczeństwa mongolskiego. Szybko podjęto opór partyzancki przeciwko japońskiemu imperializmowi oraz lokalnym kolaborantom. W opinii Szirendewa działania te były sabotowane przez chińskie władze, które nie tylko nie wspomagały Mongołów w walce z wrogiem, ale aktywnie pacyfikowały zarówno lokalnych powstańców, jak i ludność cywilną udzielającą im wsparcia. Dlatego też ruch oporu był niespójny i brakowało mu jednolitego przywództwa. W odpowiedzi na taką sytuację mongolska i chińska partia komunistyczna wydały wspólny komunikat wspierający walkę Mongołów. Republika Ludowa przyjęła “Apel do ludów Mongolii Wewnętrznej”. W szczególności napisano:

Uznajemy, że ludność Mongolii Wewnętrznej ma pełne prawo do rozstrzygnięcia swoich spraw wewnętrznych w dowolny sposób. Nikt nie ma prawa ingerować siłą w sprawy gospodarcze, zwyczaje i obyczaje, sprawy kulturalne, edukacyjne i religijne ludności Mongolii Wewnętrznej. Jednocześnie ludność Mongolii Wewnętrznej ma prawo, zgodnie ze swoją wolą i aspiracjami, na podstawie prawa do samostanowienia, organizować system gospodarczy i

---

²³⁸ Б. Ширэндэв, *Монголия ...*, op. cit., s. 148.

²³⁹ Б. Ширендыб, *Акацемич ... Б. 4*, op. cit., s. 34.

*ustanawiać rząd oraz może ustanawiać federalne stosunków z innymi państwami lub ogłosić się niepodległym państwem*²⁴⁰

By wesprzeć Mongołów w walce z Japończykami Chińska Partia Komunistyczna rozpoczęła wspieranie działalności antyjapońskiej. Szirendew informuje, że KPCh i mongolscy partyzanci utworzyli sieć baz wojskowych oraz zaczęli powoływać lokalną ludność do armii. Działania te nabrały szczególnego tempa w latach 1939-40, gdy na skutek agresji sił japońskich na Mongolię Zewnętrzną (i po części brak sukces) spora część żołnierzy z Mongolii Wewnętrznej niezadowolona z ataku podała się siłom komunistycznym. Zdobyte na Japończykach wyposażenie zostało przekazane lokalnym siłom, które z różnym powodzeniem kontynuowały opór w obszarach granicznych. Zdaniem Szirendewa opór ten nie miał jedynie charakteru walki zbrojnej i nie dotyczył tylko partyzantki, ale również wielu zwykłych mieszkańców regionu. W opinii Szirendewa mongolska młodzież wysłana do Japonii szybko zaczęła tworzyć niezależne grupy, w których dyskutowano o przyszłości kraju oraz snuto plany wyzwolenia narodowego obracając edukację japońską przeciwko kolonizatorowi. Mongolski opór, jak pisze Szirendew, był kluczową częścią szerszego zjawiska oporu antyimperialnego wszystkich ludów regionu. Kulminacją było wypowiedzenie w roku 1945 przez ZSRR otwartej wojny Japonii. Rozpoczęło to mongolsko-sowiecką ofensywę na terenie Mongolii Wewnętrznej. Akcja ta - jak podkreśla Szirendew - została entuzjastycznie przyjęta przez lokalną ludność oraz wojska Mandżukuo, które szybko zaczęło poddawać się bez walki. Walce zbrojnej towarzyszyła akcja propagandowa na szeroką skalę. Samoloty rozpoczęły zrzut ulotek zagrzewających do oporu antyjapońskiego, w oswobodzonych miastach rozpoczęto druk gazet wspierających wolność Mongolii. Po wyzwoleniu Mongolii Wewnętrznej, jak twierdzi Szirendew, siły mongolsko-sowieckie dołożyły wszelkich starań do pokojowego i sprawnego działania wyzwolonego rejonu zarówno pod względem ekonomicznym jak i socjalnym. W międzyczasie siły sowieckie kontynuowały wyzwolenie Mandżurii, Korei Północnej oraz wysp północnych aż do kapitulacji Japonii w 1945²⁴¹. W opinii Szirendewa sytuacja ta dała niezwykle szansę na spełnienie się wizji wolnej Mongolii. Walka z imperialistami nie tylko spowodowała przebudzenie klasowe wśród Mongołów, ale również dała im wiarę w słuszności i skuteczność działań mongolskiej partii komunistycznej. Lokalni przywódcy rozpoczęli

---

²⁴⁰ Б. Ширендыб, М.И. Сладковский, *Автономный ...*, op. cit., s. 35.

²⁴¹ B. Shirendev, *By-Passing...*, op. cit., s. 68.

dyskusję na temat przyszłego kształtu państwa mongolskiego, jednakże nie osiągnęli oni jednoznacznego porozumienia dzieląc się na trzy obozy: zwolenników autonomii pod egidą Chin, zwolenników utworzenia w pełni niezależnego państwa i zwolenników unifikacji z Mongolską Republiką Ludową. Dwie ostatnie grupy były liczniejsze. Pomimo oczywistych różnic powołano Regionalny Churał Przedstawicieli do spraw wyzwolenia narodowego. Churał ten zwrócił się do Chin, ZSRR i Mongolii komunistycznej prosząc o uznanie niezależnego państwa mongolskiego.

4.2. Opinia chińskich komunistów i Mao Zedong

Choć początkowo Mao obiecał Mongołom prawo do samostanowienia i wyboru pomiędzy dołączeniem do Federalnej Republiki Chińskiej bądź unifikacją z Mongolią, to wraz z upadkiem Japonii wycofał się z tych obietnic. Szirendew stwierdza, że nowe podejście Mao uznawało mongolskie dążenie do samostanowienia jedynie jako dążenie do utworzenia lokalnej władzy w obrębie państwa chińskiego. Jego myśl szybko przełożyła się na drastyczne działania względem powstających niezależnych mongolskich władz. Niewygodni lokalni przywódcy zostali aresztowani, a także powołano nową, kontrolowaną przez Pekin, radę reprezentującą Mongołów. Chińczycy natychmiast rozpoczęli kampanię propagandową przekonywującą lokalną społeczność, że poprzedzenie władze zdradziły ich interes narodowy. Jednocześnie rozpoczęto serię aresztowań niewygodnych działaczy niepodległościowych, a utworzony przez nich rząd rozwiązano. Część z nich została wezwana na posiedzenie nowej władzy, gdzie ich zabito.

W tym samym czasie nowy kongres pod kontrolą Chin zapowiedział konieczność budowania mongolskiej niezależności w ramach dobrowolnego członkostwa w powstającym, nowym demokratycznym państwie chińskim. Według Szirendewa takie działania miały ograniczyć mongolski ruch narodowyzwoleniczy do autonomii w obrębie szerszego systemu narodowościowego tworzonego przez Chiny.

Szirendew podkreśla, że transformacja ekonomiczna Mongolii oraz walka narodowyzwolenicza Mongołów w latach 1945-49 odbywała się w warunkach wojny domowej, co miało wielki wpływ na jej przebieg. Jeszcze przed kapitulacją sił japońskich

wojska Czang Kaj-szeka podjęły pierwsze próby wykorzystania lokalnych ruchów narodowowyzwoleńczych do własnych celów, czyli walki z komunistami. Jak pisze Szirendew, w zamian za pomoc w walce siły narodowe obiecywały autonomię, a nawet potencjalną niepodległość po wygranej wojnie. Niestety zdaniem Szirendewa obietnice znalazły posłuch wśród wielu przedstawicieli mongolskiej elity, którzy pomimo niepodległościowej narracji tak naprawdę zainteresowani byli zachowaniem własnych przywilejów i praw. Elity mogły liczyć na szereg lukratywnych stanowisk zarówno w lokalnej administracji jak i w wojsku. Kuomintang ogłosił szereg rezolucji, które miały na celu pozyskać poparcie lokalnych mieszkańców dla działań militarnych skierowanych przeciwko komunistom. Powołano do życia Unię Wszechmongolską kierowaną przez książąt i feudalne elity. Zdaniem Szirendewa wszystko to było jednak tylko tymczasową grą polityczną, której jednoznacznym celem było wykorzystanie Mongołów dla potrzeb władz chińskich i rozbięcie ich ruchu wyzwolenczego. Już w roku 1946 Szirendew podaje, że w ramach kongresu Rady Narodowej zwołanego przez Czang Kaj-szeka, prawa Mongolii zostały zredukowane do bardzo ogólnych obietnic dotyczących lokalnych struktur samorządowych. Rok później siły nacjonalistów przejęły kontrolę nad prowincjami Suiyuan, Czachar and Rehe²⁴². Nacjonałiści rozwiązyali demokratycznie wybrane władze lokalne oraz, - jak podaje Szirendew - rozpoczęli represje względem Mongołów biorących udział w ruchu narodowowyzwoleńczym. Stało się jasnym, że Czang Kaj-szek jedynie pragnie wykorzystać Mongolię Wewnętrzną jako zaplecze do operacji przeciwko rejonom kontrolowanym przez komunistów. Na ludność mongolską nałożono niezwykle wysokie podatki oraz rozpoczęto przymusowy pobór do wojska narodowego. Polityka nowych władz szybko zaczęła wywoływać opór lokalnej społeczności, co według Szirendewa zaowocowało masowym wsparciem ofensywy chińskich komunistów w roku 1947, w ramach której niezwykle ważną rolę odegrała mongolska kawaleria wchodząca w skład Mongolskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej w ramach Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej. Kampania ta, jak pisze Szirendew, spotkała się z szerokim odzewem wśród ludności lokalnej, która nie tylko poparła materialnie komunistów, ale również dołączyła do walki z wrogiem. Mongolscy żołnierze odegrali niezwykle ważną rolę w wyzwoleniu Mongolii Wewnętrznej zadając wrogom znaczne straty. Zdaniem Szirendewa mongolskie masy ludowe jednoznacznie stanęły po stronie reform demokratycznych oraz zwycięstwa rewolucji komunistycznej w Chinach. W przekonaniu Szirendewa ten oddolny ruch musiał się jednak zmierzyć z mongolskimi elitami wspierającymi Kuomintang. W roku

---

²⁴² Б. Ширендыб, М.И. Сладковский, *Автономный...*, op. cit., s 47.

1949 po wkroczeniu do Pekinu Chińskiej Armia Ludowo-Wyzwoleńczej, mongolskie elity współpracujące z Czang Kaj-szekiem uciekły do Związku Alxy. Powołano tam komitet, którego celem było utworzenie autonomii mongolskiej. Wysłano swoją delegację do przedstawicieli Kuomintangu by wynegocjować warunki jej utworzenia, ale w tym momencie władze nacjonalistyczne nie miały już żadnej mocy sprawczej. Pomimo tego w sierpniu utworzono tak zwany Kongres Reprezentantów Mongolii Wewnętrznej. Kongres nawoływał do walki po stronie rządu centralnego w celu utworzenia autonomii mongolskiej, jednocześnie jednak odrzucając propozycję negocjacji, która skierowana została przez autonomiczny rząd Mongolii Wewnętrznej. Odrzucenie negocjacji zakończyło się operacją zbrojną Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej w Mongolii Wewnętrznej. Jednak rząd Serengdongruba²⁴³ ze względu na brak poparcia społecznego nie był w stanie prowadzić skutecznego oporu, a jego członkowie uciekli w rejony kontrolowane przez nacjonalistów na terytorium Ihezhou i Ulanhab. Zwycięstwo to dla Szirendewa oznaczało, że Mongolia Wewnętrzna została ostatecznie oczyszczona z sił Kuomintangu i kontrrewolucjonistów. W swojej narracji Szirendew szczególnie podkreśla, że Mongolska Armia Narodowowyzwoleńcza, nie tylko osiągnęła bardzo wiele w skali lokalnej, ale również zdecydowanie przyczyniła się do odniesienia sukcesu rewolucji komunistycznej w Chinach.

Zdaniem Szirendewa utworzenie autonomicznego obszaru Mongolii Wewnętrznej było jednak dalekie od zaspokojenia dążeń narodowościowych narodu mongolskiego. By uspokoić Mongołów Mao Zedong i jego poplecznicy przedstawiali obecną sytuację jako pierwszą fazę ruchu narodowowyzwoleńczego. Zapewniali oni Mongołów, że jest to tylko etap, który potrwa do pełnego wyzwolenia Chin i jednoznacznego zwycięstwa komunizmu w Chinach. Wtedy Mongołowie będą mogli podjąć decyzje o swoim ostatecznym losie.

W swoich pracach Szirendew podaje, że Chiny przeszły do eliminowania i podważania wielu lokalnych autorytetów zaangażowanych w działania ruchu wyzwoleńczego jak tylko zakończono działania wojenne. Chińscy komuniści zwrócili się przeciwko ludziom, którzy jeszcze niedawno byli ich bliskimi sojusznikami w walce nie tylko z Japończykami, ale i również Kuomintangiem. Uznano - jak mówi Szirendew - że ich motywacją nie było dobro ludzi, ale własne egoistyczne cele takie jak sława i bogactwo, a ich stosunek do partii chińskiej wynikał z oportunistów. Celem ataku stał się również sam ruch narodowowyzwoleńczy, który starano się zdegradować do roli lokalnej narodowej demokracji

---

²⁴³ Serengdongrub (1894-1980), polityk i działacz z Mongolii Wewnętrznej. W latach 1948-49 szef Komisja ds. Mongolii i Tybetu. Członek Kuomintangu, uciekł na Tajwan, gdzie zmarł w roku 1980.

mającej znaczenie jedynie w obszarze autonomii mongolskiej, przy czym sama autonomia miała mieć charakter przejściowy. Zdaniem Szirendewa, dla Chińczyków to, co zaszło w Mongolii nie było rewolucją wyzwolenczą, ale narodowodemokratyczną. Po obalaniu lokalnych elit feudalnych Mongolia wkroczyła na ścieżkę nowej demokracji, czyli ładu komunistycznego z pominięciem starej demokracji. W ramach tej demokracji pasterze i chłopcy zdecydowali o dołączaniu do nowego chińskiego państwa. Dlatego dla Chińczyków kongres z roku 1947 stał się spełnieniem pierwszego kroku do narodowego wyzwolenia Mongołów. Stworzono Obszar Autonomiczny Mongolii Wewnętrznej, powołano do życia struktury władzy oraz wyznaczono założenia rozwoju ekonomicznego i kulturowego. W odpowiedzi na to czemu Mongolia Wewnętrzna nie otrzymała praw niepodległego państwa Chińczycy ogłosili swoją interpretację rewolucji. Jak pisze Szirendew, dla władz chińskich rewolucja w Mongolii miała trzy kluczowe fazy²⁴⁴:

- Pierwszy etap to droga do autonomii, w tym aspekcie najważniejsze jest stworzenie lokalnych władz autonomii.
- Drugi etap to stworzenie rządów autonomicznych, w którym robotnicy uszykują pełną władzę nad autonomią.
- Trzeci etap tworzenia przyszłego państwa Chińskiego, w którym członkostwo jest dobrowolne.

Szirendew podkreśla, że zdaniem Chińczyków Mongolia znajdowała się na drugim etapie, choć utworzono rządy autonomiczne nie wszyscy mieszkańcy autonomii byli jeszcze wyzwoleni spod władzy Czang Kaj-szeka. Konieczne było ich pełen wyzwolenie i przejście do następnego etapu. Szirendew nadmienia w swojej pracy, że plan ten dotyczył również innych mniejszości na terenie Chin, które miały mieć prawo do autonomii oraz późniejszego dobrowolnego dołączania do państwa federalnego. Obietnice te zdaniem Szirendewa szybko zostały złamane, ponieważ Mao już w tym okresie pokazał, że dąży do stworzenia nowego spójnego państwa chińskiego, w którym ludność nie będąca częścią ludności Han może liczyć jedynie na lokalną autonomię.

4.3. Transformacja demokratyczna

Po konferencji z 1947 roku i utworzeniu autonomii głównym celem stało się stworzenie lokalnych struktur zdolnych przeprowadzić rewolucję demokratyczną. W tym

---

²⁴⁴ Б. Ширендыб, *Академик ... Б.* 5, s. 158.

monecie doszło jednak do radykalnej zmiany sytuacji politycznej w regionie względem tego, co działo się w Mongolii Zewnętrznej. Zaczęto tworzyć struktury komunistycznej partii chińskiej. Jak uznali Chińczycy rejony Mongolii Wewnętrzna były już zindustrializowane. Proletariat istniał już w chińskim kolejnictwie, kompaniach węgla oraz fabrykach tekstylnych, ale sektory te nie zatrudniały Mongołów, którzy w większości zajmowali się nadal pasterstwem. Zasięg KPCh musiał rozszerzyć się również na nich, ponieważ mieszkańcy kraju nie mogli pozostać poza wpływami partii. Zdaniem Szirendewa na tym polegał problem, Mongolia Wewnętrzna miała bardzo małą bazę klasy pracującej (poniżej 1%) i nie wywierała ona znaczącego wpływu na życie mieszkańców rejonu, dodatkowo była nieproporcjonalnie zdominowana przez ludność Han. Działalność partii i jej próby wprowadzenia reform z tego powodu spotykały się z szeregiem problemów. Szirendew podkreślał, że główne struktury powstawały nieorganicznie, były tworzone przez decyzje odgórne w większości podejmowane przez Chińczyków, a ich charakter wymierzony był często w maksymalne ograniczanie ruchu wyzwolenczego. KPCh nie tylko rozwiązała lokalne struktury Ludowej Partii Rewolucyjnej, co więcej zdaniem Szirendewa, w wielu przypadkach rozpoczęła celowe działania mające na celu oczerniania i eliminację członków mongolskich ugrupowań będących filarem mongolskiego ruchu demokratycznego. Antymongolskie decyzje szybko zaowocowały powstaniem grup oporu względem polityki KPCh i jej lokalnych struktur. Szirendew podaje, że działania te oczywiście spotkały się z dalszymi represjami ze strony partii, kulminacją czego było wysłanie do tych rejonów specjalnej chińskiej komisji. Komisja rozpoczęła przywracanie porządku. Skutkiem jej działania, jak pisze Szirendew, był nowy administracyjny podział Mongolii Wewnętrznej na pięć ajmaków Hulunbuir, Chingan, Szilin Gol, Czachar. Pod koniec 1949 roku dołączyło do tego część prowincji Liaobei²⁴⁵. Szirendew był przekonany, że działanie to miało za zadanie zmianę równowagi społecznej w Mongolii dając większość Chińczykom. Za reformami administracyjnymi podążała reorganizacja wszystkich struktur lokalnych począwszy od władz czy wojska aż po organizacje kobiece i dziecięce. W ramach tych reform lokalne organizacje zostały, jak pisze Szirendew, przekształcone i włączone w struktury ich chińskich odpowiedników²⁴⁶. Choć szereg organizacji było utworzony oddolnie i spontanicznie przez Mongołów, zostały one błyskawicznie przejęte i stały się narzędziami w pełni podległymi Pekinowi.

---

²⁴⁵ Ibidem, s.160.

²⁴⁶ Б. Ширендыб, М.И. Сладковский, *op. cit.*, s. 58.

Zdaniem Szirendewa zwycięstwo rewolucji komunistycznej w 1919 roku w Chinach dało Mongołom, Chińczykom i innym ludom szansę na lepszą przyszłość. Jednak Chińska Partia Komunistyczna w czasie kongresu w wrześniu 1949 roku zupełnie pominęła kwestię prawa mniejszości do samostanowienia. Komuniści uznali, że system autonomii w ramach Chińskiej Republiki Ludowej rozwiązywał wszystkie kwestie narodowościowe. Obszary autonomii zostały na poziomie prawa uznane za integralną część Chin. Zapis ten znalazł się w konstytucji z roku 1954. W opinii Szirendewa był to radykalny zwrot w polityce Chińczyków, jednocześnie stanowiący złamanie podstawowego założenia marksizmu-leninizmu o prawie do samostanowienia narodów²⁴⁷. Chińczycy także wycofali się z obietnic *fazowości* rewolucji, które jeszcze niedawno głosili, kiedy potrzebowali pomocy w walce. Chińscy komuniści podjęli szereg działań wymierzonych w Mongołów by upewnić się, że Mongołowie nie będą chcieli niczego więcej poza czysto administracyjną autonomią. Początkowo stworzono szereg mniejszych obszarów autonomicznych na terenie Mongolii Wewnętrznej, by z czasem włączyć je ostatecznie do Chin pod pretekstem unifikacji i stworzenia reprezentatywnej autonomii. W jej obszar włączono większy rejon niż pierwotnie zakładano. Celem tego było - według Szirendewa - przypisanie do niego dużych rejonów miejskich zamieszkałych przez ludność Han, co miało spowodować, że Mongołowie w obrębie własnej autonomii nie byli większością narodową. Wraz z tymi decyzjami podjęto szereg kroków, aby wzmocnić lokalne struktury partii komunistycznej, która w większości kierowała swoją ofertę do Chińczyków. Ustalenia te, jak podawali Chińczycy, były motywowane chęcią walki o dobro mniejszości i ich interesami. Przejmowanie nowych terytoriów pociągnęło za sobą zmiany administracyjne przenoszące centra administracyjne do bardziej *logicznych* miejsc, które grupowały więcej ludności, jednocześnie przesuując je do rejonów bardziej zdominowanych przez nie Mongołów²⁴⁸. Jak podaje Szirendew w oparciu o materiały źródłowe, w regionach tych na 1,4 milionów Mongołów przypadało już 8,4 Chińczyków²⁴⁹, a także szereg innych mniejszości takich jak Koreańczycy czy Mandżurowie itp.

By usprawiedliwić przed Mongołami zmiany struktury administracyjnej, ekonomicznej oraz socjalnej kraju, Chińczycy przekonywali, że zmiany te są wprowadzane w interesie samych Mongołów, bo nie tylko dają szansę na nowe perspektywy rozwoju społecznego i ekonomicznego, ale również pozwalają stworzyć sprawniejsze struktury

---

²⁴⁷ Ibidem, s. 83.

²⁴⁸ Ibidem, s. 105.

²⁴⁹ Ibidem, s. 75.

demokratyczne umożliwiające Mongołom wysoki poziom zaangażowania społecznego i wpływ na kierunek rozwoju państwa. Zdaniem Szirendewa były to puste obietnice, a rola autonomii zdegradowana została do roli kolejnej prowincji w ramach Chin. W początkowych okresach istnienia autonomii mongolskie władze przeprowadziły szereg reform w hodowli zwierząt, w lokalnych wspólnotach, organizacjach i edukacji. Budowanie kolektywów oraz reformy dodatkowo przyczyniły się do wzrostu ilości zwierząt, a także produkcji. Brano pod uwagę specyfikę regionu i decyzje polityczne dostosowywano do istniejących warunków społecznych i geograficznych. W oparciu o archiwa Szirendew twierdzi, że sytuacja ta jednak zaczęła się zmieniać wraz z napływem ludności niemongolskiej co było związane nie tylko ze zmianami administracyjnymi, ale i ograniczaniem osadnictwa chińskiego. Wraz z pojawieniem się większych grup ludności Han, nie tylko zaczęto przesuwac nacisk na agrokulturę, ale również ignorować lokalne uwarunkowania i rozwiązania społeczne. Zdaniem Szirendewa skutkowało to spadkiem produkcji oraz udziału pasterzy w tworzeniu dobrobytu. Doszło do wzrostu cen oraz konieczności importu wielu produktów, które do tej pory mogły być wytwarzane przez lokalne kolektywy. Choć Mongołom rolnictwo nie było w pełni obce ze względu na to, że rejon Mongolii Wewnętrznej w przeciwieństwie do Zewnętrznej posiadał zdecydowanie bardziej przyjazne warunki geograficzne, to jednak stanowiło to drugorzędny względem pasterstwa rodzaj działalności ekonomicznej, wymagający porzucenia lub chociaż zepchnięcia na dalszy tor klasycznej kultury i tożsamości Mongołów. W opinii Szirendewa wywoływało to szereg napięć społecznych nie tylko względem niemongolskich grup, ale również i między samymi Mongołami. Reforma rolna została zakończona w roku 1952. Wtedy rozpoczęto ostatecznie tworzyć lokalne kooperatywy i upaństwowiać dochód jak i własność. Zdaniem Szirendewa w procesie tym zupełnie zignorowano lokalne możliwości rozwoju wyrównując wszystko do standardów ogólnochińskich, przy okazji niszcząc de facto unikalną szansę na rozwój regionu. Choć początkowo kooperatywy te koncentrowały się głównie na zbożu, w dalszych planach jak twierdzi Szirendew było rozszerzenie ich o hodowlę zwierząt w celu dywersyfikacji lokalnej ekonomii. Nie udało się tego jednak osiągnąć, ponieważ w tym okresie Mao i jego sprzymierzeńcy postanowili pchnąć kraj w nowym kierunku, wprowadzając idee “wielkiego skoku” oraz “rewolucji kulturalnej”.

4.4. Industrializacja

Zdaniem Szirendewa przemysł w Mongolii w latach 40 XX wieku miał znikome znaczenie, choć w czasie wojny domowej Mogołowie włożyli dużo wysiłku w zwiększenie swojej produktywności. W oparciu o źródła archiwalne Szirendew podaje, że w Mongolii było bardzo mało obiektów industrialnych takich jak fabryki czy elektrownie, a te które istniały były w większości prostymi warsztatami rzemieślniczymi. Nawet tak trudna sytuacja nie powstrzymała Mongołów przed dążeniem do rozwoju regionu. Już w roku 1949 podjęto pierwsze próby industrializacji. Rozpoczęto na szeroką skalę wykorzystywać zasoby leśne w celu wsparcia dalszych przekształceń. Zdaniem Szirendewa już w 1948 roku udało się Mongołom zaspokoić potrzeby gospodarki industrialnej, co znalazło swoje odbicie w dynamicznym rozwoju kraju. W latach pięćdziesiątych dzięki wsparciu specjalistów z ZSRR udało się wprowadzić w życie szeroko zakrojony projekt restrukturyzacji dróg oraz kolei²⁵⁰. Jak pisze Szirendew elementy te powstały jako część logistyki japońskiej maszyny wojennej. Teraz istniała konieczność ich odbudowy i dostosowania tak aby zaspokoić potrzeby rozwoju lokalnego handlu i przemysłu. By jeszcze bardziej stymulować rozwój tych dziedzin podjęto decyzje o stworzeniu transportu rzeczno-ekspedycyjnego opartego na Żółtej Rzece, co pozwalało na zwiększenie ilości dostarczanych produktów na południe do Chin. W opinii Szirendewa okres ten stał się również momentem narodzin lokalnego lotnictwa cywilnego, w największych miastach kraju powstały lotniska. Partia, na co kładzie nacisk Szirendew, przykładła również wielką wagę do rozwoju sektora finansowego oraz handlowego, uznając je za kluczowe dla rozwoju regionu. W 1948 roku by wesprzeć przemiany ekonomiczne stworzono bank ludowy. Miał on zapewnić stabilność monetarną oraz zwiększyć przejrzystość ekonomiczną. Wkrótce po powołaniu do życia tej instytucji przeprowadzono reformę monetarną, której celem według Szirendewa było wprowadzenie w życie nowych banknotów mongolskich wymiernych na banknoty chińskie. Mongolska władza przykładła również dużą uwagę do zapewnienia stabilnych i sprawiedliwych cen za surowce nieprzerobione oraz produkowanych dóbr materialnych. Choć początkowo sektor handlowy zdominowany był przez sektor prywatny, by ustabilizować ceny utworzono kontrolowane przez państwo przedsiębiorstwa handlowe. By dalej wspierać ten proces powołano do życia sieć kooperatyw handlowych i choć pomimo tego, że wszystkie te inicjatywy odniosły spory sukces władze nadal udzielały pewnego poziomu wsparcia dla inicjatyw handlowych. Dzięki przemianom demokratycznym w latach

---

²⁵⁰ Ibidem, s. 60.

1946-52 i socjalistycznych 1953-67 ekonomia Mongolii Wewnętrznej przeszła olbrzymie przemiany. Lokalne władze odniosły wielki sukces przemieniając rejon z prywatnej gospodarki o małej skali na kontrolowany przez państwowy kapitalizm oraz kooperatywy państwowo-prywatne²⁵¹. Szirendew bardzo mocno podkreśla, że podczas socjalistycznej transformacji regionu władze autonomii pozostawały w pełni lojalne zasadom marksizmu i leninizmu wcielając w życie partyjną linię ideologiczną opracowaną w roku 1952. Szirendew przyjmuje, iż takie postępowanie było jedynym sposobem rozwiązania skomplikowanych problemów społeczno-ekonomicznych regionu oraz jedyną drogą ustanowienia socjalistycznej ścieżki rozwoju. Przez pierwsze dziesięć lat istnienia Republiki Mongolskiej specjalna droga rozwoju proponowana przez Mao nie była w stanie zdominować kraju co pozwalało Mongołom na relatywnie nieskrępowany rozwój kultury i społeczeństwa²⁵². Sytuacja na co wskazuje Szirendew, zmieniła się dopiero później, kiedy Chińska Republika Ludowa przeszła radykalne przemiany inicjowane KPCh. Nowe warunki stawały się wyjątkowo trudne dla dalszego rozwoju kultury i zagrażały już istniejącym osiągnięciom. Pierwsze lata istnienia Chińskiej Republiki Ludowej były, zdaniem Szirendewa kresem dynamicznego rozwoju Mongolii Wewnętrznej. Szirendew uważa, że rejon ten rozwinął się pod względem politycznym, społecznym, kulturalnym jak i ekonomicznym. Przeprowadzono reformę rolną, budowano perspektywy dalszej industrializacji, podjęto walkę z analfabetyzmem. Dużą wagę przykładano zdaniem Szirendewa także do rozwoju rodzimej kultury. Jednakże już w tym okresie zaczęły pojawiać się negatywne aspekty nowej polityki Chińskiej Republiki względem Mongolii. W trakcie powstawania Chin Ludowych, Mongolii odmówiono prawa do samostanowienia oferując tylko autonomię. Szirendew podaje, że z czasem i to zaczęło być redukowane do poziomu prowincjonalnej niezależności. Rozpoczęto przesiedlanie dużej ilości ludności Han, ignorowano interesy ludności lokalnej, zwłaszcza pasterzy. Wprowadzono szybkie i przymusowe metody budowy kooperatyw. Te wszystkie poczynania były konsekwencją przejmowania kontroli nad strukturami partyjnymi przez grupy związane z Mao. Szirendew podkreśla, że Mao i jego poplecznicy aktywnie dążyli do narzucenia partii własnej idei narodowej.

W ramach Chińskiej Partii Ludowej i w strukturach administracyjnych istniała silna grupa internacjonalistyczna. Wywołało to brutalną reakcję Mao, który pod przykrywką walki z ruchami nierewolucyjnymi rozpoczął oczyszczanie szeregów partyjnych. Jak pisze

---

²⁵¹ Ibidem, s. 50.

²⁵² Ibidem, s. 60.

Szirendew postanowiono zlikwidować część niewygodnych lokalnych członków partii. Pekin skierował swoją uwagę na Mongolię rozpoczynając walkę z tamtejszym konserwatyżmem. Nastąpił proces korekty kursu i linii partii. Skutkiem tego działania w Mongolii zawieszono ponad 50% kadry administracyjnej i partyjnej²⁵³. Dokonano radykalnych cięć wydatków na rozwój regionu, a zwolnieni urzędnicy zostali skierowani do pracy w polu. Proces ten został sfinalizowany przed końcem 1957 roku. Jednak dla maoistów był to dopiero początek działań. Zgodnie z nową polityką, każdy członek partii musiał być poddany ocenie personalnej przed komisją partyjną. Jeśli komisja zauważyłaby jakieś nieprawidłowości lub błędy dana osoba miała być poddana resocjalizacji. Szirendew uważał, że była to głównie wymówka mająca na celu eliminację Mongołów z konkretnych struktur. To właśnie oni zdaniem Szirendewa stanowili większość zwalnianych ze stanowisk administracyjnych. W samej Mongolii zwołano szereg otwartych zgromadzeń partyjnych, na których oceniano lokalne kadry, a społeczeństwo miało wygłaszać własne opinie o kierunku rozwoju kraju. Działania te połączone były zakrojoną na szeroką skalę kampanią promującą myśli Mao. Namawiano społeczeństwo do otwartej i szczerzej krytyki obecnej sytuacji. Jak pisze Szirendew głównym problemem zgłaszanym przez lud był chiński szowinizm objawiający się nie tylko w przestrzeni socjo-ekonomicznej, ale i personalnej. Dodatkowo społeczeństwo krytykowało niskie zaangażowanie Mongołów w istniejące struktury partyjne (już po reedukacji). Mongołowie po procesie zwolnień stanowili niewielką grupę urzędników.

W odpowiedzi na zgłoszone problemy KPCh rozpoczęła proces reedukacji klasy pracującej i chłopstwa. Podjęto szereg działań ekonomicznych i politycznych oraz administracyjnych, w celu pacyfikacji oporu społecznego w regionie. Rozpoczęto proces represyjnej “reedukacji” kadr mongolskiego pochodzenia, jednocześnie ograniczając Mongołom dostęp do prawdziwej edukacji. Szirendew podkreśla, że język mongolski był eliminowany z instytucji partyjnych i administracyjnych do tego stopnia, że zastąpiono pisownię imion mongolskich chińską. Szkoły i przedszkola zostały zdominowane przez chińskich nauczycieli, co oznaczało, że nowe pokolenia praktycznie straciły zdolność do posługiwania się językiem mongolskim.

Postępujący proces sinizacji regionu wraz z wprowadzeniem nowej linii partii poważnie zaniepokoił miejscowych przywódców. Jak pisze Szirendew, starając się

---

²⁵³ Ibidem, s. 95.

ograniczyć skutki działalności Chińczyków lokalni przywódcy wyszli z propozycją nowego podziału autonomii na trzy rodzaje obszarów:

1. Mongolski, zamieszkały głównie przez Mongołów.
2. Mieszany, zamieszkały przez ludność mongolsko-chińską,
3. Chiński, zamieszkały głównie przez Chińczyków.

Chociaż oznaczałoby to utratę części terenów autonomii, to plan był postrzegany przez Szirendewa jako jedyna możliwość ochrony interesów, tożsamości, kultury, języka i specyfiki socjalizmu mongolskiego²⁵⁴. Strefy zamieszkałe przez Chińczyków oddane miały być pod bezpośrednią kontrolę chińską, a niewielkie grupy Mongołów tam mieszkające przesiedlone na obszary autonomii. Chińska ignorancja dotycząca pasterstwa i redukcja pastwisk na rzecz uprawy roli - zdaniem Szirendewa - prowadziła do zmniejszenia liczby pastwisk, co mogło przyczynić się do niedługiego zaniku gospodarczych i kulturowych podstaw autonomii. Zdaniem Mongolskich intelektualistów i działaczy partyjnych myśl Mao była poważnym zagrożeniem dla socjalizmu w regionie oraz budowy pozytywnych relacji mongolsko-chińskich. Protesty wywołały reakcję władz w Pekinie. Pod koniec 1957 roku władze chińskie rozpoczęły kampanię przeciwko prawicowej burżuazji. Chociaż miała ona pewne podstawy to jednak, jak wskazuje Szirendew, szybko zmieniła się w bezpośredni atak na lokalnych przedsiębiorców, którzy we wczesnym etapie rozwoju autonomii za namową Chin podjęli dialog z Mongolią Zewnętrzną w sprawie współpracy ekonomicznej i handlowej. Pod zarzutem nacjonalizmu pan-mongolskiego i podejściem kontrrewolucyjnym najlepsze kadry mongolskie zostały przymusowo wysłane do pracy reedukacyjnej. Pekin szczególnie prześladował tych, którzy utrzymywali kontakty z Mongolią i ZSRR. Z zapisów historycznych wynika, że w tym okresie autonomia straciła ponad 32 tysiące najlepiej wyedukowanych urzędników i działaczy społecznych. By sfinalizować te działania Pekin rozpoczął nową kampanię edukacji mas pracujących Mongolii. Celem jej było zastąpienie myśli Marksa i Lenina myślami Mao²⁵⁵.

4.5. Rewolucja kulturalna a Mongolia

Na VIII zjeździe Komunistycznej Partii Chin Mao przedstawił plan wielkiego skoku. Ta nierealistyczna idea zakładała wykorzystanie frontu rewolucyjnego oraz przekazanie

---

²⁵⁴ Б. Ширендыб, *Академик ...* Б. 5, op. cit., s. 208.

²⁵⁵ Б. Ширендыб, М.И. Сладковский, *Автономный...*, op. cit., s. 121.

kontroli nad fabrykami władzom regionalnym w celu drastycznego zwiększenia produkcji przez optymalne wykorzystanie surowców. Ambitne plany Pekinu nie brały pod uwagę realnego poziomu środków produkcji ani dostępu do kadr. Głównym celem Pekinu było doganianie rozwoju państw rozwiniętych, w szczególności ZSRR. W opinii Szirendewa plan ten zakładał wykorzystanie lokalnych rzemieślników oraz partyzantów i innych niekwalifikowanych mas, głównie robotników, do wielkiego zrywu ekonomicznego. Proces ten obejmował Mongolię Wewnętrzną. Zgodnie z danymi statystycznymi cytowanymi przez Szirendewa, w samym tylko roku 1958 planowano wybudowanie 8 kopalni rudy żelaza, 24 zakładów przetwórstwa wełny, 5 elektrowni, 2 kopalni złota, 3 kopalni węgla i szereg innych zakładów przemysłowych - łącznie 613 obiektów. W Hohhocie w 1958 r. rozpoczęto budowę 19 dużych przedsiębiorstw, ponadto planowano budowę ponad 70 100 małych zakładów przemysłowych²⁵⁶. Jednym z głównych założeń Mao było zwiększenie produkcji stali. Dotyczyło to całego kraju, w tym autonomii. Wszędzie rozpoczęto przetapianie żelaza nadzorowane w niektórych miejscach przez specjalistów z ZSRR. Zwracali oni uwagę na błędy w procesie produkcji i niską jakość wyprodukowanej stali, jednakże często ich opinie były ignorowane. Szirendew zwraca uwagę, że produkcja w większości była chałupnicza, a pod pretekstem przetwarzania złomu rekwirowano społeczeństwu wszystkie produkty metalowe, m. in. garnki. Działania te były nieudolne, a ich efektem była stal, która nie nadawała się do użytku. Jak twierdzi Szirendew zmarnowano ogromne ilości zasobów i siły ludzkiej. Choć w innych dziedzinach gospodarki sytuacja była nieco lepsza, to jednak efekty zrywu były bardzo nikłe. Szirendewa uważa, że Mao ignorował industrializację i edukację koncentrując się na czystej sile ludzkiej i entuzjazmie społecznym. Nie brał również pod uwagę specyfiki gospodarki kraju. W Mongolii Wewnętrznej przemiany odbywały się kosztem znaczących gałęzi ekonomii bowiem wielu pasterzy i rolników zmuszonych zostało do pozbycia się swoich stad i podjęcia pracy w zakładach produkcyjnych, w wyniku czego formowała się niekwalifikowana siła robocza pozbawiona potrzebnego zaplecza. W roku 1958 podjęto się wprowadzenia w Mongolii Wewnętrznej komun ludowych²⁵⁷. Miały one łączyć industrializację, agrokulturę i rzemiosło z nowymi zmilitaryzowanymi warunkami produkcji. Szirendew pisze, że nowy system eliminował kooperatywy, ale również i system wymieniany. Członkowie nowych komun mieli zrzec się części swoich ziem i stad oraz wszystkich narzędzi przez nich posiadanych na rzecz komuny. System ten zlikwidował opłaty za wyżywienie, jednakże to darmowe było bardzo skromne. Członkowie komun, zgodnie z

---

²⁵⁶ Ibidem, s. 101.

²⁵⁷ Ibidem, s. 102.

tym co pisze Szirendew, nie mieli prawa posiadania żadnych dóbr prywatnych. Wraz z rokiem 1959 w Mongolii rozpoczęto proces rejestracji cennych przedmiotów takich jak noże, pierścionki czy siodła, aby wszystko to upaństwowić w roku następnym. W 1958 roku utworzono 682 komuny ludowe. W danych cytowanych przez Szirendewa proces ten dotknął 90% społeczeństwa Mongolii Wewnętrznej, 80% bydła przekazano pod zarząd państwa²⁵⁸. Przekazanie terenów i pastwisk na organizację komun doprowadziło do zniszczenia tradycyjnych form łowiectwa.

Pekin ogłosił utworzenie komun ludowych jako wielki sukces polityki Mao, jak uważa jednak Szirendew rzeczywistości jednak odbiło się to negatywnie na statusie życia Mongołów i prowadziło do uwstecznienia się większości działów gospodarki. Za problemy z organizowaniem magazynowania żywności, które przyczyniły się do braku podstawowych produktów żywnościowych, Szirendew obwinia chińskich urzędników. Pekin uznał komuny za jedyną słuszną drogę rozwoju zacofanej mongolskiej gospodarki. By osłabić opór Mongołów wprowadzono wyjątkowo brutalną militaryzację społeczeństwa mongolskiego, co doprowadziło do zaprzepaszczenia wielu osiągnięć Mongolii z lat poprzednich. Jak twierdzi Szirendew, zmiany administracyjne poważnie ograniczyły wprowadzanie nowego alfabetu - cyrylicy. Proces blokowania nowego alfabetu wychodził naprzeciw polityce Pekinu bojącego się zbliżenia między Mongolią Zewnętrzną i Wewnętrzną, do którego mogło dojść wraz upowszechnieniem się nowej formy zapisu. Ostatecznie sytuacja ta doprowadziła do tego, że reforma pisma została całkowicie zablokowana. Początek roku 1960 przyniósł ze sobą kolejny, duży napływ ludności chińskiej. Na tym obszarze wielkość populacji wzrosła o jeden milion, nowe kadry chińskie miały wesprzeć kooperatywy oraz szybki rozwój regionu²⁵⁹. Szirendew pisze, że przybycie ich było dalszym naruszeniem zasad autonomii, ponieważ wielu z wykształconych Mongołów zostało zwolnionych ze swoich stanowisk i przesuniętych do pracy przy hodowli bydła, nie mając do tego żadnych kompetencji. Musieli oni ustąpić miejsca chińskim, napływowym kadrom. Jednocześnie szereg młodych Mongołów wykształconych przed rewolucją nie mogących znaleźć miejsca w strukturach administracyjnych i zmuszona została do emigracji. Zdaniem Szirendewa zmiany te nie tylko spowodowały spadek poziomu życia Mongołów, ale również doprowadziły do znacznego pogorszenia stosunków mongolsko-chińskich. Pomimo prób ze strony mongolskich działaczy i internacjonalistów poruszania sprawy zamiany pastwisk na tereny uprawne, Pekin ignorował

---

²⁵⁸ Б. Ширендыб, *Академич ... Б. 4*, op. cit., s. 140.

²⁵⁹ Б. Ширендыб, М.И. Сладковский, op. cit., s. 104.

specyfikę regionu jednocześnie naciskając na władze autonomii, aby zwiększać produktywność i efektywność komun. Za kolejny czynnik pogarszający poziom życia Szirendew uważa zmieniającą się sytuację na granicy między ZSRR a Mongolią Wewnętrzną. Zmieniono charakter tego rejonu, znacznie zwiększono rolę i liczebność wojska ludowego. Lokalna ludność została włączona w działania wojskowe, ćwiczenia i budowanie umocnień. Dalsze pogarszanie się stosunków pomiędzy państwami socjalistycznymi, według Szirendewa, doprowadziło do tego, że obszar autonomii zaczął przypominać obóz wojskowy, gdzie wojsko sprawowało coraz większą kontrolę nad wszystkimi aspektami życia. Opierając się na sile armii władze chińskie przystąpiły do kolejnej fazy pogwałcania praw ludności mongolskiej. W roku 1965 władze zaczęły tropić sowiecko-mongolskich rewizjonistów oraz przekształciły autonomię w bazę obrony granicy. Jak podaje Szirendew rozpoczęto wielką akcję propagandową przeciw Sowietom i Mongołom jednocześnie. Pod pretekstem walki z zacofaniem systemowym władze w Pekinie sporządziły listę działaczy i członków rekomendowanych do usunięcia ze struktur władz autonomii. Głównie dotyczyło to wrogów Mao. W roku 1966 w Chöch- chot powołano zarząd partii komunistycznej. Zmuszono go do złożenia samokrytyki i oskarżenia części członków, których następnie aresztowano i wywieziono do Pekinu²⁶⁰. Główny ciężar zarzutów spadł na sekretarza Ulaanchuu (Yun Ze) oskarżonego o osobiste blokowanie decyzji Mao i próby przywrócenia kapitalizmu. Jak pisze Szirendew, po Mongolii i Chinach krążyła broszura zatytułowana 100 zbrodni Ulaanchuu²⁶¹. W sierpniu 1966 roku do Hohhotu i innych miast regionu skierowano duże siły Czerwonej Gwardii. Wywołały one zamieszki i napadały na członków partii mongolskiej. Szirendew podkreśla, że zakończyło się to aresztowaniem wielu działaczy, ich rodzin i przyjaciół. Gwardia oficjalnie nie działała z rozkazu Pekinu, ale Szirendew sugeruje, że otrzymali oni ciche przyzwolenie chińskich elit. Zamieszki przerodziły się w grabienie mienia mongolskiego, a w niektórych miejscach nawet w pogromy lokalnej ludności. Ataki napotkały na opór miejscowych i przekształciły się w krwawe starcia. Szirendew uważa, że Pekin natychmiast wykorzystał tę sytuację do oskarżenia Mongołów o działalność antyrewolucyjną. Chińczycy rozpoczęli aresztowania i represje wobec pozostałych lokalnych działaczy i urzędników. W sierpniu tego roku doszło do tak zwanych wydarzeń w Baotou. Podczas serii tajnych spotkań w Baotou Mongołowie zaczęli omawiać możliwość zorganizowania oporu przeciwko maoistycznej polityce. Członkowie tego ruchu zostali

---

²⁶⁰ Ibidem, s. 109.

²⁶¹ Ibidem, s. 110.

jednak aresztowani za rozpowszechnianie ulotek *Mongolia ma być nasza i Chińczycy, wynocha z Mongolii*.

Efektom tych działań były masowe aresztowania w całej Mongolii. W sierpniu 1966 oddziały Czerwonej Gwardii powróciły do Mongolii, aby wprowadzić w życie założenia rewolucji kulturalnej. Jak pisze Szirendew spora część została skierowana do rejonów hodowli krów by przymusowo rozpocząć mobilizowanie lokalnej ludności. Szirendew podaje, że działania te wywołały niepokoje wśród miejscowej populacji, które szybko przerodziły się w masowe zamieszki. Najcięższe starcia miały miejsce w miejscowości Szilin-gol. Wielka proletariacka rewolucja kulturalna rozpętana przez Mao spowodowała, zdaniem Szirendewa, ogromne szkody dla społeczeństwa Mongolii Wewnętrznej. Wyborcze organizacje partyjne, państwowe i publiczne regionu autonomicznego zostały zniszczone, a gospodarka i kultura podupadły. Poziom życia ludzi pracy gwałtownie się obniżył. Produkcja gwałtownie spadła nawet w tak dużym przedsiębiorstwie jak Kombinat Metalurgiczny Baotou²⁶². Na początku 1968 roku produkcja spadła jeszcze bardziej. Charakterystyczną cechą rewolucji kulturalnej w Mongolii Wewnętrznej stał się terror i masowe represje. Dane przytaczane przez Szirendewa unaoczniają skalę zjawiska. Ponad 10 tys. Mongołów zostało oskarżonych o popełnienie ciężkich przestępstw i poddanych torturom. W sumie represjonowano ponad 60 tys. osób. Tylko w latach 1968-1969 maoiści zabili w Mongolii Wewnętrznej 32 tysiące osób, a ponad 20 tysięcy zostało rannych²⁶³. Cała mongolska kultura narodowa została zakazana. Szirendew podaje, że zamknięto instytuty, wszystkie organizacje kultury i sztuki narodowej oraz szkoły mongolskie, w których nauczanie odbywało się w połowie w języku ojczystym. Na Uniwersytecie Mongolii Wewnętrznej zamknięto katedrę języka mongolskiego. W Hohhocie zaprzestano działalności ośrodek naukowy zajmujący się badaniem historii, języka i literatury mongolskiej. Maoiści zakazali wydawania gazet, czasopism, dzieł literackich, artystycznych oraz prac naukowych w języku mongolskim. Opublikowano tylko dzieła Mao. Pod pretekstem zwalczania „szkodliwych poglądów” maoiści niszczyli publikowane w języku mongolskim podręczniki, beletrystykę, historię i politykę, a także dzieła pisarzy z Mongolskiej Republiki Ludowej i ZSRR oraz innych krajów socjalistycznych. Usunięto również sam język mongolski, wyrzucano go ze szkół i scen teatralnych. Zakazano nawet mówienia po mongolsku w obecności Chińczyków. Jak podaje Szirendew, pod pretekstem studiowania dzieł Mao w jego ojczystym języku, wszyscy Mongołowie zostali zmuszeni do

---

²⁶² Ibidem, s. 119.

²⁶³ Ibidem, s.. 120.

nauki chińskiego, a ci, którzy odmówili, byli aresztowani i torturowani. Podczas „rewolucji kulturalnej” zniszczeniu uległo wiele pomników przeszłości, w tym pomniki walki narodowowyzwoleńczej i ludności Mongolii Wewnętrznej, splądrowano także klasztory i świątynie, a przechowywane w nich klejnoty zrabowano. *Rewolucji kulturalnej* towarzyszyła kpina z narodowych zwyczajów ludności mongolskiej.

Na dużą skalę, zwłaszcza od roku 1968, miało miejsce przesiedlenie przedstawicieli większości chińskiej Han do Mongolii Wewnętrznej. Była to głównie młodzież z dużych miast, takich jak Pekin, Szanghaj czy Tianjin. Szirendew przytacza dane, które mówią, że w każdym mieście osiedlono po 10 tysięcy, w każdej „komunie ludowej” po 1000, a w każdej brygadzie po 100 młodych Chińczyków²⁶⁴. Chińczycy budowali domy i orali pastwiska. Tak więc podczas „rewolucji kulturalnej” samorządowe organy narodu mongolskiego zostały zniszczone, a cała władza przeszła w ręce dowództwa armii. Szirendew uważa, że „rewolucja kulturalna” przyniosła rdzennej ludności głód, biedę i masowe represje. Zmiany terytorialne, a raczej podział regionu autonomicznego, zostały więc dokonane wbrew interesom rdzennej ludności. Zmniejszenie terytorium regionu autonomicznego, któremu towarzyszyło przeniesienie wielu aimagów mongolskich miało na celu stworzenie sprzyjających warunków do ustanowienia jak najskuteczniejszej kontroli Pekinu nad ludnością mongolską, a także do prowadzenia polityki narodowej, mającej na celu asymilację ludności. W opinii Szirendewa doprowadziło to do militaryzacji Regionu Autonomicznego Mongolii Wewnętrznej i przekształcenie go w bazę wojskową przeciwko ZSRR i Mongolskiej Republice Ludowej. Ogólny tok przygotowań do wojny, jako środka realizacji mocarstwowych aspiracji hegemonicznych, przyjęty i realizowany przez Mao, doprowadził do militaryzacji wszystkich aspektów życia politycznego, gospodarczego i społecznego ChRL. Militaryzacja była szczególnie intensywna w regionach przygranicznych. Mongolia Wewnętrzna otrzymała status „strefy zamkniętej”. W Mongolii Wewnętrznej rozpoczęto szeroko zakrojoną budowę baz wojskowych, przede wszystkim wzdłuż granic z Mongolską Republiką Ludową i ZSRR. Powstawały nowe fortyfikacje, magazyny, drogi i mosty. Odrestaurowano nawet obiekty wojskowe zbudowane przez Japończyków. Regularne oddziały Chińskiej Armii Ludowo-Wyzwoleńczej były rozmieszczone nie tylko wzdłuż granic, ale także przy każdym dużym przedsiębiorstwie przemysłowym, w każdej gminie” i brygadzie²⁶⁵. Szirendew opisuje, że rozpoczęły się gwałtowne, pod groźbą surowych kar, przesiedlenia pasterzy z terenów

---

²⁶⁴ Ibidem, s. 122.

²⁶⁵ Ibidem, s. 127.

przygranicznych pod pretekstem „niespodziewanego ataku” i szerzenia się „zakażenia rewizjonizmu”. Prawdziwym powodem była nieufność maoistów do ludności mongolskiej, która mimo wzmożonej indoktrynacji ideologicznej zachowała niebezpiecznie przyjazne uczucia do bratniego ludu Mongolskiej Republiki Ludowej. Pojawiła się idea stworzenia sieci chińskich osiedli wojskowych wzdłuż granicy z Mongolską Republiką Ludową. Militaryzacji regionu autonomicznego i przekształceniu go w bazę wojskową maoistów towarzyszyła nieokleznana kampania oszczerstw przeciwko Mongolskiej Republice Ludowej i ZSRR. Celem kampanii było stłumienie ruchu narodowo-wyzwoleńczego ludności Mongolii Wewnętrznej, umocnienie rządów Mao oraz złamanie wszelkiego oporu narodu mongolskiego wobec polityki asymilacyjnej. Tak więc „rewolucja kulturowa” - jak uważa Szirendew - przyniosła Mongołom mieszkającym w ChRL niezliczone nieszczęścia. Maoiści faktycznie zlikwidowali samorząd rdzennej ludności regionu autonomicznego, niszczyli narodowe zwyczaje i *de facto* wprowadzili zakaz używania języka mongolskiego w pracy, instytucji państwowych, szkołach i w życiu codziennym.

Sytuacja w Chinach jak rodzi się z pism Szirendewa jest przykładem niebezpieczeństw jakie może nieść ze sobą niepoprawna próba adaptacji rewolucji i całego systemu przemian ekonomicznych, społecznych i technologicznych z nią związanych. Mao pragnął skopiować długotrwałe skutki Rewolucji Październikowej ignorując jej doświadczeń oraz warunki, które były niezbędne do jej przeprowadzenia. Na pierwszy rzut oka może wydawać się to sytuacją podobną do mongolskiego omijania/przeskakiwania kapitalizmu, ale jednak tak nie jest. Chiny pod wodzą Mao miały przeskoczyć sam przebieg rewolucji by stać się od razu państwem rozwiniętym. Potrzebę industrializacji, budowy edukacji oraz rozwoju nauki i społeczeństwa pragnęły zastąpić ferworem rewolucyjnym oraz czystą motywacją mas ludowych.

Szirendew jest zdania, że realia życia Mongołów na terenie Chin były trudne, jako że Mongołowie w Mongolii Wewnętrznej dążący do niepodległości spotykali się z zdecydowanie bardziej zorganizowanym oporem ze strony mas chińskich. Rzeczywistości tej nie zmieniła nawet wygrana w kraju sił komunistycznych, które od samego początku dążyły do zablokowania mongolskiej niepodległości oraz wykorzystania jej do własnych celów. Sytuacja Mongołów w Chinach stała się szczególnie trudna podczas “wielkiego skoku” oraz następującej po nim “rewolucji kulturalnej”. Według Szirendewa wydarzenia w Chinach dowodzą, że obrona przez Mongołów w Mongolii Zewnętrznej droga był jedyną słuszną

drogą do niepodległości. Choć Mongołowie w Mongolii Wewnętrznej działali zgodnie z bardzo podobnymi założeniami, to według Szirendewa, na każdym kroku padali ofiarą chińskich szowinistów, którzy w obawie przed utratą kontroli nad Mongolią Wewnętrzną ograniczali mongolską samodzielność i możliwości rozwoju.

Warto zaznaczyć, że w późniejszym okresie, szczególnie po upadku ZSRR, Szirendew miał dość pozytywną opinię o przemianach jakie zaszły w Chinach po procesie Bandy Czwojga w roku 1981. W roku w 1990 Szirendew odwiedził Mongolię Wewnętrzną na zaproszenie Uniwersytetu Mongolii Wewnętrznej w Hohhocie. W publicznym przemówieniu stwierdził:

My Mongołowie możemy wiele zobaczyć i nauczyć się odwiedzając naszych sąsiadów, Chińczyków oraz Mongolię Wewnętrzną. (...) Każdy powinien uczynić odwiedziny tego kraju swoim głównym priorytetem, będzie dla nas niezwykle przydatne zbadać dobrą robotę jaką oni (Chińczycy) zrobili przy rewizji swej historii, kultury oraz spuścizny²⁶⁶

---

²⁶⁶B. Shirendev, *Through ...*, op. cit., s.208.

Rozdział 5. Podsumowanie

Rysunek 5 Między tradycją a nowoczesnością: Dawna świątynia Czojdżin Lamy i znajdujący się za nią Blue Sky Tower centrum Ulan-Bator. Źródło: fotografia autora.

Wstęp

W wstępie do swojej książki *Marks: bardzo krótkie wprowadzenie*, bioetyk Peter Singer stwierdza, że wpływ Marksa na historię świata można porównać jedynie z wpływem jaki odcisnęli na niej założyciele wielkich religii tacy jak Jezus czy Mahomet²⁶⁷. Choć porównanie to pod wieloma względami jest zabiegiem literackim mającym przykuć uwagę czytelnika, trudno nie uznać, że zawiera w sobie sporo prawdy. Jak na tej samej stronie zauważa Singer, przez większą część XX wieku, prawie czterdzieści procent całej populacji globu żyła pod rządami, które uważały się za realizatorów idei marksistowskich²⁶⁸. Rozważania Marksa i Engelsa stanowiły jedną z licznych prób zrozumienia chaosu

---

²⁶⁷ P. Singer, *Marxism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press Inc., New York 1980, s. 1.

²⁶⁸ *Ibidem*, s.1.

wywołanego bardzo dynamicznymi i często brutalnymi przemianami, które zachodziły w Europie XIX wieku. Idee te zainspirowały szeroki i niezwykle aktywny ruch społeczno-ideologiczny, dążący do radykalnych przemian istniejącego ładu światowego, ruch w rozwój którego sami myśliciele byli zaangażowani zarówno na poziomie organizacyjnym jak i intelektualnym. Idee Marksa i Engelsa nie tylko były dogłębną krytyką istniejącej rzeczywistości społecznej, ale również aktywnie przedstawiały drogę do rozwiązania fundamentalnych problemów z jaką borykało się społeczeństwa w tym okresie. Nic więc dziwnego, że myśl ta spotkała się z zainteresowaniem licznych ruchów i grup społecznych. Najbardziej skuteczny ruch tego rodzaju powstał na terenie Rosji carskiej. Kraj ten nie tylko borykał się z głębokimi problemami wewnętrznymi związanymi z licznymi próbami modernizacji, ale również miał długą tradycję ruchów rewolucyjnych. Bolszewikom udało się przejąć władzę w rozpadającym się imperium Romanowów i utrzymać ją pokonując nie tylko pozostałości starego systemu, ale również i konkurencyjne grupy ideologiczne jak i rozłamy w ramach własnej grupy.

Wróćmy jednak do poruszonego wcześniej porównania do religii. Zwycięstwo rewolucjonistów okazało się podobnie jak w przydadku narodzin ruchów religijnych, momentem, w którym relatywnie abstrakcyjne i często porzucane po rozlicznych tekstach oraz zawarte w różnych nauczaniach idee musiały być skompilowane i uporządkowane w ramach systemu, który pozwoli je wprowadzić w życie. Z racji tego sprawa ustalania jednoznacznej interpretacji marksizmu stała się nie tylko kwestią intelektualną, ale kwestią podjęcia konkretnych kroków w celu budowy struktur nowego społeczeństwa jak i ustawiania ortodoksji dającej przywódcom ruchu nie tylko legitymizację dla sprawowania przez siebie władzy jak i nowych struktur państwowych. Jak pisze historyk filozofii i estetyki rosyjskiej Leonid Stołowicz:

*Marksizm to nie tylko filozofia (...) na gruncie rosyjskim z ideologicznej świadomości (...) stał się rzeczywistością, istniejącą od 1917 do roku 1991 rok*²⁶⁹.

Z tych powodów dla idei sowieckiego marksizmu kluczowymi myślicielami okazali się przywódcy rodzącego się kraju tacy jak Lenin czy późnej Stalin. Jako przywódcy partii i narodu nie tylko byli oni źródłem decyzji politycznych, ale i ostatecznym autorytetem w sprawach ideologicznych. Nakreślona przez nich ortodoksja miała stać się wyznacznikiem dalszego rozwoju myśli oraz postrzegania świata przez myślicieli obszaru objętego wpływami politycznym i militarnym ZSRR.

---

²⁶⁹ L. Stołowicz, *Historia filozofii rosyjskiej*. Wydawnictwo słowo/obraz terytoria., Gdańsk 2008, s. 523.

5.1 Marksistowsko-leninowski model postrzegania dziejów

Marksizm jest filozofią materialistyczną, a konkretnie jak go sami Marks i Engels nazywają, materializmem dialektycznym. W ujęciu Stalina materializm dialektyczny głosi, że wszystko to co istnieje, nie tylko jest materią, ale też że materia ta znajduje się w stanie wiecznego ruchu i rozwoju. Z perspektywy dialektyki materia rządzi się czterema głównymi prawami²⁷⁰:

Prawo Pierwsze:

Przyroda stanowi wspólną całość, wszystko w niej jest powiązane, zależne od siebie jak i wzajemnie uwarunkowane²⁷¹.

Prawo drugie:

Przyroda jest dynamiczna, znajduje się w ciągłym ruchu oraz przechodzi metamorfozy²⁷².

Prawo trzecie:

Przyroda przechodzi od zmian ilościowych w jakościowe. Jest to szybki i nagły proces, którego efektem jest ruch postępowy. To co proste staje się złożone, nowe formy są inne i lepsze od starych²⁷³.

Prawo czwarte:

Zjawiska przyrody zawierają wewnętrzne sprzeczności, wszystko ma swoje ujemne i dodatnie strony. Wewnętrzna walka między tymi przeciwieństwami jest niezbędną częścią procesu rozwojowego z prawa trzeciego²⁷⁴.

Z tej perspektywy Marksizm podchodzi do rzeczywistości społecznej w sposób naturalistyczny zakładając, że nie różni się ona od innych części świata materialnego tak jak na przykład przyroda i podlega dokładnie takim samym prawom dialektycznym. U podstawy myśli społecznej Marksa leży założenie, że świadomość jest wtórna względem bytu materialnego²⁷⁵ a konkretnie jak pisze Marks:

---

²⁷⁰ J. W. Stalin, *O materializmem dialektycznym i historycznym*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 7.

²⁷¹ Ibidem, s. 7.

²⁷² Ibidem, s. 8.

²⁷³ Ibidem, s. 8.

²⁷⁴ Ibidem, s. 11.

²⁷⁵ K. Marks, F. Engels, *Dziela zebrane*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 338.

*Sposób produkcji życia materialnego warunkuje społeczne, polityczne i duchowe procesy życiowe w ogóle*²⁷⁶

Jak wynika z tego cytatu kluczowym elementem bytu społecznego staje się praca, której efektem jest tworzenie warunków do życia. W prosty sposób można by to tak ująć, że zanim człowiek zacznie np. pisać pracę doktorską musi mieć co jeść, gdzie spać i w co się ubrać. Do zaspokojenia tych podstawowych potrzeb niezbędne są dobra materialne, a do ich produkcji konieczne są *siły wytwórcze*, czyli narzędzi pracy i ich relacje z ludźmi oraz *stosunki produkcji*, to znaczy relacje społeczne w jakich ta produkcja się odbywa²⁷⁷. *Siły wytwórcze* oraz *stosunki produkcji* są zawsze ze sobą nierozzerwalnie związane, ponieważ produkcja jest procesem społecznym. Relacja między tymi dwoma elementami tworzy podstawę (sposób produkcji), na której opiera się, jak pisze Marks:

*Nadbudowa prawna oraz polityczna i której odpowiadają pewne formy świadomości społecznej*²⁷⁸

Sposób produkcji i nadbudowa tworzą istniejącą w danym okresie formację społeczno-ekonomiczną. W modelu marksistowskim kluczowym narzędziem przemian stają się siły wytwórcze. To one rozwijają się najszybciej i pociągają za sobą zmiany stosunków produkcji. Stosunki produkcji też wpływają na siły wytwórcze, mogą przyspieszać ich dynamikę bądź ją hamować²⁷⁹. Jednak zgodnie z zasadami dialektyki nie mogą one pozostawać długo zacofane względem sił wytwórczych. Jeśli siły wytwórcze wejdą w sprzeczność ze stosunkami produkcji i znaczą je hamować, zaczyna się okres rewolucji społecznej. Obiektywną ekonomiczną bazą rewolucji staje się konflikt pomiędzy nowymi siłami wytwórczymi a starymi stosunkami produkcji. Starej klasie będącej właścicielem starych stosunków produkcji przeciwstawia się klasa nowa, postępową, która przynosi ze sobą nowe środki produkcji. Staje się to powodem ostrej walki klasowej między starą klasą a nową, postępową. W ramach tej walki klas dochodzi do zniesienia nierówności między starymi stosunkami produkcji a nowymi siłami wytwórczymi. W rezultacie władzę przejmuje klasa reprezentująca nowe siły wytwórcze. Tylko w procesie rewolucyjnym jest możliwe przewyciężenie dawnych nieefektywnych stosunków produkcji oraz związanych z nimi zacofanych form nadbudowy prawnej, politycznej i kulturowej.

Marks wyznacza istnienie pięciu głównych formacji społeczno-ekonomicznych.

---

²⁷⁶ K. Marks, *Kapitał*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 87.

²⁷⁷ K. Marks, F. Engels, *Dziela ...*, op. cit., s. 83.

²⁷⁸ K. Marks, *Kapitał*, op. cit., s. 87.

²⁷⁹ K. Marks, F. Engels, *O materializmem historycznym*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 29.

- I. **Wspólnota Pierwotna.** We wspólnocie pierwotnej podstawą stosunków produkcji była kolektywna własność sił wytwórczych. Prostota narzędzia uniemożliwiała efektywne działanie bez wsparcia całej społeczności. Wspólnota nie posiadała jeszcze świadomości istnienia własności prywatnej²⁸⁰.
- II. **Niewolnictwo.** W tej formacji podstawą stosunków produkcji była własność posiadacza niewolnika. Pan posiadał nie tylko siłę wytwórczą, ale i samego wytwórcę. Ludzkość posługuje się już narzędziami metalowymi, powstaje podział pracy. Pojawia się rolnictwo, pasterstwo czy też rzemiosło. Pojawia się również możliwość wymiany dóbr. Nieliczna grupa ludzi zaczyna gromadzić bogactwo oraz kontrolować siły wytwórcze. Wspólna praca zastąpiona została obowiązkiem pracy niewolnika. Niewolnicy są wyzyskiwanymi przez swoich panów, powstają podziały klasowe i walka klas²⁸¹.
- III. **Feudalizm.** W feudalizmie podstawę stosunków produkcji stanowiła własność pana feudalnego, który sprawował pełną kontrolę nad siłami wytwórczymi oraz częściową nad wytwórcą, czyli chłopem pańszczyźnianym. Nie jest to jedyna forma własności, chłop i rzemieślnik posiada własność indywidualną. Wytwórca posiada narzędzia produkcji i gospodarstwo, a własność oparta jest na pracy osobistej. Zaczyna się rozwój metalurgii, tkactwa oraz rolnictwa. Tego rodzaju stosunki produkcji wymagają pewnego poziomu zaangażowania ze strony wytwórcy. Panowi feudalnemu potrzebny jest chłop pańszczyźniany, który posiada własność prywatną oraz osobistą inicjatywę do pracy. Chłop ma pracować na ziemi pana i oddawać mu część swoich plonów²⁸².
- IV. **Kapitalizm.** W kapitalizmie podstawą stosunków produkcji jest kapitalistyczna własność sił wytwórczych, która nie obejmuje już wytwórcy. Robotnicy są wolni od zależności osobistej, ale nie mają własnej siły wytwórczej i aby przeżyć muszą sprzedawać swoją pracę. Dawne drobne warsztaty zostają zastąpione fabrykami wyposażonymi w skomplikowane maszyny, a majątki feudalne zastąpiły wielkie gospodarstwa rolne wykorzystujące maszyny rolnicze²⁸³. Sytuacja ta wymaga, żeby jednostki je obsługujące posiadały spory poziom wiedzy i inicjatyw, dlatego miejsce chłopca zastąpił wolny od więzi poddaństwa robotnik. Kapitalizm jest krytyczną formacją, kapitalistyczne siły wytwórcze rozwinęły się do niespotykanych rozmiarów. Produkuje się skrajne nadwyżki towarów, co zaniża ceny dóbr i zwiększa

---

²⁸⁰ J. W. Stalin, *O materializmie...*, op. cit., s. 34.

²⁸¹ Ibidem, s. 35.

²⁸² Ibidem, s. 36.

²⁸³ K. Marks, F. Engels, *Manifest Komunistyczny*, Książka i Wiedza, Warszawa 1949, s. 33.

konkurencję. Powoduje to upadek drobnych przedsiębiorstw, drobni właściciele zmuszani są do przekształcenia się w robotników. Spada sprzedaż towarów. Przez skupienie mas robotniczych w fabrykach kapitalizm nadaje produkcji charakter społeczny co oznacza, że kapitalizm zaczyna niszczyć własną podstawę. Społeczny charakter produkcji wymaga społecznej własności siły wytwórczej, a ta pozostaje własnością kapitalistów. Jest to sprzeczność, której nie da się pogodzić. Ujawniania się to w tym, że kapitaliści nie znajdują nabywców na swoje towary. Zmuszeni są albo je niszczyć, ograniczać produkcje albo likwidować siły wytwórcze²⁸⁴. Źródłem cierpienia staje się nie niedostatek towarów, ale ich zbyt duża ilość.

- V. **Socjalizm.** W socjalizmie podstawą środków produkcji jest, tak jak w formacji pierwotnej, społeczna własność produkcji. W formacji tej nie będzie wyzyskiwanych i wyzyskujących, ostatecznie zniknie walk klas. Początkowo podział produkowanych dóbr będzie odbywał się tutaj według zasady:

*Tę samą ilość pracy, którą (robotnik) dostarczył społeczeństwu w jednej postaci, otrzymuje z powrotem w innej*²⁸⁵.

Wraz z rozwojem sił wytwórczych zostanie ona zastąpiona nowym podziałem opartym na maksymie:

*Każdy według swych zdolności, każdemu według jego potrzeb*²⁸⁶!

U podstaw idei formacji społeczno-ekonomicznych kryje się założenie, że nowe siły wytwórcze i stosunki produkcji rodzą się jeszcze w poprzedniej formacji i determinują jego ostateczny upadek w procesie rewolucji²⁸⁷. Naczelnym zadaniem materializmu historycznego, który jest zastosowaniem materializmu dialektycznego do badań historii jest badanie i identyfikowanie praw rządzących produkcją, siłami wytwórczymi oraz stosunkami produkcji²⁸⁸.

Sowiecki model pisania o historii powstał w niezwykle specyficznych warunkach. Jak pisze Gwidon Zalejko:

---

²⁸⁴ Ibidem, s. 34.

²⁸⁵ K.Marks, *Krytyka Programu Gotajskiego*, <<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1875/gotha/gotha.htm>> [dostęp 13.06.2022].

²⁸⁶ Ibidem, s.19.

²⁸⁷ J. W. Stalin, *O materializmem...*, op. cit. s. 43.

²⁸⁸ Ibidem, s. 41.

*To była normalna nauka uprawiana w nienormalnych warunkach*²⁸⁹.

Ze względu na charakter struktury ideologicznej sowieccy marksiści zmuszeni byli działać ekskluzywnie w ramach opisanego wcześniej modelu postrzegania rzeczywistości. Model ten jest dość ogólny oraz zawiera w sobie pewne założenia i generalne prawa, wymuszające bardzo konkretne postrzeganie świata.

Na postrzeganie takie składają się trzy główne filary:

- I. **Świat** jest *stricte* materialny, a wszystko co w nim zachodzi jest podporządkowane, włącznie ze świadomością, prawom rządzącym tą materią.
- II. **Człowiek** w swoich działaniach kieruje się tym co jest jego interesem materialnym, a interes ten zawsze jest zgodny z kolektywnym interesem klasowym. Człowiek ma pewne potrzeby, które musi zaspokajać przez konsumpcję. By tę konsumpcję zaspokoić musi walczyć w obronie interesów klasy, do której należy.
- III. **Spoleczeństwo** rządzi się pewnym zestawem praw. Są nimi: prawo sił wytwórczych, prawo zgodności sił wytwórczych i stosunków produkcji, prawo walki klasowej oraz prawo rewolucji.

Część tego modelu stanowi wcześniej przedstawiony pięcioformacyjny schemat periodyzacji, który opisuje historię jako postępowy, nieciągły proces przechodzenia społeczności ludzkiej przez pewne wielkie stopnie rozwoju - tak zwane formacje społeczno-ekonomiczne²⁹⁰. To one stanowią dla tego systemu refleksji historycznej podstawową jednostkę analizy procesów, zjawisk i wydarzeń.

W tym modelu głównym czynnikiem przemian jest siła wytwórcza, czyli wspomniana wcześniej relacja człowieka i jego narzędzi służących do wytworzenia materialnych warunków życia. Jest to najbardziej, w myśl marksistów, dynamiczna część struktury społecznej. Z perspektywy myślicieli sowieckich to właśnie rozwarstwienie relacji między techniką a stosunkami społecznymi występującymi w gospodarce są podstawą dynamiki przemian społecznych.

Jak pisze Leszek Nowak nowe efektywne rozwiązania technologiczne umożliwiające powstanie lepszych warunków bytowych dla wytwórców są ograniczone przez beneficjentów

---

²⁸⁹ G. Zalejko, *Marksistowski paradygmat badań historycznych*, Uniwersytet Kopernika w Toruniu, Toruń 1993, s. 131.

²⁹⁰ M. Wozniak, *Doświadczenie historii, kulturowy i społeczny wymiar mitu rewolucji*, Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2003, s. 70.

starych relacji produkcji²⁹¹. Ograniczenia te z czasem wywołują coraz większe niezadowolenia tej pierwszej grupy, co przeradza się w otwarty konflikt. Jeśli ta pierwsza grupa okazuje się silniejsza to przejmuje władzę w procesie rewolucji i wprowadza nowe stosunki produkcji. Oznacza to powstanie nowej formacji, która opiera się na nowych relacjach społecznych. Co jest celem marksistowskiego naukowca? Najprościej można by uznać biorąc pod uwagę, że świat społeczny jest częścią świata materialnego, że jego celem jest rekonstrukcja prawdy i rzeczywistości. To jednak jak zaznacza Gwidon Zalejko niesie ze sobą poważanie i daleko idące implikacje, ponieważ *de facto* oznacza to odrzucanie akceptacji zróżnicowanych poglądów²⁹². W tym przypadku historyk jak i fizyk bada świat, bo nie tylko jest to wykonalne, ale odkrycia są po prostu użyteczne. Tak jak odkrycia fizyczne pozwalają okiełznać świat, tak również powinny to robić odkrycia historyczne.

5.2 W poszukiwaniu mongolskiego Proletariatu

Szirendew był przedstawicielem pewnej charakterystycznej grupy młodych naukowców, którzy pojawiali się w państwach komunistycznych jako pierwsze pokolenie wykształcone w pełni w nowym komunistycznym systemie edukacyjnym. Byli oni nie tylko wychowani w duch rewolucji komunistycznej, ale również byli głęboko przekonani o słuszności jej naukowych pretensji. To pokolenie naukowców zmuszone było często zmierzyć się z rzeczywistością społeczną, która po dłuższej analizie nie pasowała do wyznawanego przez nich modelu świata. Celem Szirendewa nie jest odnalezienie sposobu na poradzenie sobie z pewnymi mankamentami teorii marksizmu w opisywaniu świata, w przeciwieństwie do wielu badaczy sowieckich nie uznaje, że jest to konieczne. Dla Szirendewa jest to już w pełni prawidłowa metoda opisu rzeczywistości. Jego głównym zadaniem jest, zgodnie z zasadami marksizmu, opisać przemiany do jakich doszło w Mongolii, jej historię i miejsce oraz znaczenia tej historii w obrębie historii Azji i świata. Szirendew znajdował się na uprzywilejowanej pozycji względem młodych badaczy z ZSRR oraz innych państw bloku wschodniego. W kanonie myśli marksistowskiej nie istniała jednoznaczna wykładnia losów i rozwoju Mongołów co dawało Szirendewowi dość dużą swobodę interpretowania historii Mongolii w ramach tego modelu.

---

²⁹¹ L. Nowak, *op. cit.*, s. 39.

²⁹² G. Zalejko, *op. cit.*, s. 58.

Pierwszym poważnym problemem z jakim Szirendew musiał się zmierzyć, było jak opisać Mongolię w ramach marksistowsko-leninowskiego modelu formacji społeczno-ekonomicznej. Kraj nie posiadał bowiem opisanych przez Marksa klas społecznych. Problem ten był bardzo podobny do problemu, z którym spotkali się bolszewicy w Rosji jeszcze przed rewolucją październikową. Według Sheili Fitzpatrick Rosja nie posiadała klas w sensie pojmowanym przez Marksa²⁹³. Klasy, do których przynależały jednostki ze względu na ich status ekonomiczny nie istniały w Rosji carskiej. Społeczeństwo rosyjskie oparte było na stanach społecznych, w których uczestnictwo było w większości przypadków procesem dziedzicznym²⁹⁴. Sytuacja ta wymagała przypisania klas społecznych sowieckim obywatelom w ramach redefiniowania modelu społecznego, tak aby było to jak najbliższe wzorcom Marksa²⁹⁵. Problem ten był niezwykle poważny i wymagał wnikliwej działalności nie tylko naukowej, ale i administracyjnej sowieców. Działania te oczywiście nie były znane Szirendewowi, ani też opisane przez samych sowieckich badaczy. W przypadku Szirendewa zadanie było jednak zdecydowanie poważniejsze. Mongolia była krajem, który nie tyle był zacofany, co skrajnie innym od głęboko eurocentrycznego modelu świata opisanego przez Marksa. Ta sama sytuacja dotyczyła też pod wieloma względami samej Rosji, z tą różnicą, że można było jej historię interpretować jako zacofanie społeczne, a interpretacja taka miała dłuższe tradycje, myśl taką głosił już w latach 80. XIX wieku jeden z ojców rosyjskiego marksizmu Gieorgij Plechanow²⁹⁶. Jednocześnie system rosyjski był relatywnie czytelny z perspektywy eurocentrycznego marksizmu. Natomiast Mongolia nie spełniała warunków modelu marksistowskiego. Nie tylko wymagała reinterpretacji swojego systemu społecznego, ale również wynalezienia relacji klasowej. Na mongolskie społeczeństwo duży wpływ miały mandżurskie idee polityczne i buddyjski ład religijny. Szirendew nie tylko musiał zdefiniować klasy społeczne, ale również wynaleźć struktury klasowe państwa. Sprawę utrudniał fakt, że dodatkowo obszar ten był pełen zagranicznych kupców, chińskich osadników oraz obcych sił zbrojnych.

Motywy przewodnim przemian w Mongolii dla Szirendewa stali się *araci*. Choć w jego pracy są oni jednoznacznie opisani jako odpowiednik mongolskiego chłopstwa uczestniczący w systemie feudalnym, to pod wieloma względami ich rola przypomina bardziej rolę proletariatu w myśli Marksa. Tego rodzaju działania były dość częste w krajach peryferyjnych i w odległych częściach imperium rosyjskiego. Jak pisze Gregory J. Massell

---

²⁹³ S. Fitzpatrick, *Stalinism New Directions*, Routledge, New York 2000, s. 20.

²⁹⁴ Ibidem, s. 22.

²⁹⁵ Ibidem, s. 23.

²⁹⁶ G. Plechanow, *Selected Philosophical Works Vol 1*, Progress Publishers, Moskwa 1956, s. 375.

brak proletariatu zmuszał marksistów do odnajdowania jego substytutów w lokalnych organizacjach społecznych. Poszukiwali oni najbardziej wykluczonej i zniewolonej grupy w społeczeństwie, która stanowiłaby jego najsłabsze ogniwo, a emancypacja jej umożliwiłaby rozbicie istniejących struktur społecznych²⁹⁷. W ZSRR w zależności od okresu rolę tę pełnili rzemieślnicy, kobiety albo chłopi²⁹⁸. W pracach Szirendewa rola ta przypada *aratom*, którzy stają się nośnikami mongolskiej rewolucji na każdym jej poziomie. To oni teoretycznie przejmują władzę w kraju wraz z rewolucją demokratyczną. To ich walka staje się motorem napędowym przemian w Mongolii i to oni pod przywództwem feudałów wyzwalają kraj spod jarzma Mandżurów. To oni przejmują władzę w kraju i wraz z rewolucją przeistaczają się w awangardę prowadzącą przemiany społeczne. Tak jak proletariat to *araci* mają ulec ostatecznemu zniesieniu przez nowy ład społeczny, gdzie zostaną zastąpieni przez nowoczesną klasę pracującą, podobnie jak proletariat miał być zniesiony i zastąpiony społeczeństwem bezklasowym. Szerzej opis klas wyznaczonych przez Szirendewa przedstawiam w rozdziale trzecim. Warto również zwrócić tu uwagę na rolę kupców chińskich (i w domyśle też rosyjskich) przejmujących historyczną rolę klasy burżuazyjnej/kapitalistycznej.

W myśli Szirendewa *araci* początkowo nie mają spójnej idei o co tak naprawdę walczą, buntują się jedynie przeciwko wyzyskowi. Dopiero dzięki wydarzeniom w Rosji w latach 1905 i 1917 *araci* zaczynają uzyskiwać pewną, pośrednią ideę i kierunek działania inspirowane osiągnięciami Rosjan. W pracach Szirendewa feudałowie i lamowie stają się tym czym kułacy, nepmani i stara inteligencja w ZSRR, klasą do likwidacji choć tu przedstawione to jest jako proces *demokratyzacja* społeczeństwa²⁹⁹. To ich relacja z państwem staje się dynamiką walki klas mongolskich, gdzie stara elita państwowa zaczyna walczyć z nową grupą u władzy. Staje się to też wyjaśnieniem późniejszego oporu antysowieckiego szeregu elit mongolskich jak i zwykłych Mongołów oraz pacyfikacji tego oporu (opisane w rozdziale drugim). Dla Szirendewa tak naprawdę zmiana środków produkcji staje się ważna dopiero po osiągnięciu przez Mongołów niepodległości. Wcześniejszy konflikt opiera się jedynie na próbie uwolnienia z relacji feudalnej samych feudałów w ramach walki

---

²⁹⁷ Gr. J. Massell, *The Surrogate Proletariat Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929* Princeton University Press, New Jersey 1974, s. 21.

²⁹⁸ J. Rohoziński, *Święci, biczownicy i czerwoni chanowie*, Fundacja na rzecz nauki polskiej, Wrocław 2005, s. 96.

²⁹⁹ Vide: rozdział 3.

narodowowyzwoleńczej kraju. Dopiero w wolnym państwie zaczyna się prawdziwa walka klas.

5.3 Komunizm na stepie

Wraz z wstępnym opisaniem kraju w ramach modelu marksistowskiego Szirendew staje przed kolejnym problemem. Jak w ramach deterministycznego modelu materializmu historycznego zakładającego istnienie następujących po sobie i wynikających z siebie nawzajem formacji społeczno-ekonomicznych wyjaśnić, w jaki sposób w kraju feudalnym mogło dojść do rewolucji komunistycznej, w ramach której do władzy doszedł lokalny odpowiednik proletariatu? Jak Mongolska Partia Ludowa, stanowiąca zdaniem Szirendewa awangardę aratów, mogła podjąć świadomą decyzję o pominięciu w kraju stadium rozwoju kapitalistycznego pomimo rozpoczęcia się już jego formowania, będącego następstwem odsunięcia od władzy klasy feudalnej?

W tym celu musimy przyjrzeć się trzem głównym publikacjom Szirendewa *Historia Mongolii na przełomie XIX i XX wieku, Przeskakując Kapitalizm oraz Historii MPL*³⁰⁰. Analizując model przemian historycznych nakreślony przez Szirendewa, można dostrzec dość szybko pewną różnicę w porównaniu z modelem marksistowsko-leninowskim. Jest nią źródło konfliktu klasowego, do którego dochodzi w historii mongolskiego społeczeństwa.

Jak zauważa Leszek Nowak w klasycznym modelu marksistowsko u podstaw przemian historycznych leży konflikt między dynamicznym rozwojem sił wytwórczych i wolniejszymi zmianami stosunków produkcji. Kiedy te drugie zaczynają hamować rozwój tych pierwszych, zaczyna się konflikt między klasami reprezentującymi obie siły, zwieńczeniem czego jest rewolucja, w ramach której do władzy dochodzi klasa producentów³⁰¹. Z prac Szirendewa rodzi się jednak inny obraz. Jeśli chodzi o samo społeczeństwo mongolskie, źródłem konfliktu staje się tak naprawdę zmiana w stosunkach produkcji. Elita feudalna (posiadacze) pod wpływem czynników zewnętrznych zmienia relację z aratami (producentami). W myśli Szirendewa zmiany sił wytwórczych zachodzą stosunkowo późno i są raczej skutkiem, a nie przyczyną przemian społecznych. Innymi słowy konflikt klasowy rodzi się na skutek zmiany istniejącej relacji pracy, w ramach których elita

---

³⁰⁰ MPL-Mongolska

³⁰¹ L. Nowak, *op. cit.*, s. 276.

feudalna zaczyna żądać zwiększenia wydajności, której nie da się uzyskać za pomocą istniejących sił *de facto* jest to odwrócenie klasycznego modelu marksistowskiego

Mechanizm ten w narracji Szirendewa widoczny jest już na samym początku państwowości mongolskiej. Już w XII wieku mongolska elita feudalna nieusatisfakcjonowana niskim poziomem produkcji dodatkowej lokalnej gospodarki zaczyna poszukiwać źródeł nadwyżki kapitału wśród sąsiednich ludów. Jak uznaje Szirendew proces ten kończy się niepowodzeniem i bankructwem nie tylko kraju, ale i całego rejonu. Sytuacja ta powtarza się znowu w XIX wieku. Wraz z pojawieniem się zagranicznych kupców, lokalna elita pragnie zmaksymalizować produkcję dodatkową by móc nabyć nowe dobra. By tego dokonać zaczyna zmieniać dawne relacje pracy, zmuszając aratów do oddawania większych ilości produktów. Powoduje to spadek jakości życia aratów, którzy nie mogą zaspokoić własnych potrzeb materialnych. W narracji Szirendewa w mongolskim społeczeństwie zaczyna się intensyfikować konflikt klasowy nie dla tego, że stare stosunki produkcji są nieadekwatne do nowych sił wytwórczych, ale dlatego że elita feudalna stara się zmienić stosunki produkcji.

Negatywna zmiana warunków bytowych wywołuje opór aratów, jednak opór ten nie jest zorganizowany, a jego uczestnicy nie są świadomi prawdziwych źródeł swoich problemów. Dlatego działania te zdaniem Szirendewa z łatwością zostają przejęte przez mongolskie elity feudalne, które wykorzystują je do próby zwiększenia dostępnych dla nich dóbr. Ich celem nie jest jednak głęboka zmian systemowa, ale jedynie jest to próba pozbycia się części beneficjentów starego systemu, w tym przypadku Mandżurów.

Dopiero kiedy część właścicieli dostrzega, że ani zwiększenie eksploatacji poddanych, ani wstrzymanie odpływu dóbr do Pekinu nie przynosi wystarczającego wzrostu, zaczynają oni wyrażać swoją frustrację względem starego modelu relacji społecznych. Efektem tego staje się powolne wprowadzanie zmiany narzędzi produkcji oraz próby zniesienia ograniczeń feudalnych. Proces ten odbywa się jednak nie przez wprowadzenie nowych narzędzi pracy, ale przez dalsze modyfikowanie ładu społecznego. Przykładem tego zjawiska w pracach Szirendewa są władcy feudalni zaczynający dzierżawić ziemię pod uprawę kupcom z Rosji i Chin, bądź też tworzący spółki handlowe czy też inne przedsiębiorstwa z obcokrajowcami. Ta sytuacja budzi dalszy opór aratów, ale początkowo nie jest on nakierowany na zniesienie

dawnego ładu, ale jego przywrócenie w formie, która istniała wcześniej. Zamiana tej postawy zachodzi dopiero wraz pojawianiem się bodźca zewnętrznego.

W przypadku modelu Szirendewa w Mongolii dochodzi do sytuacji, w której kontrolujący relacje produkcji właściciele feudalni napotykać efekty narzędzi i środków produkcji pochodzących z wyżej rozwiniętej formacji społeczno-ekonomicznej. Na skutek tego kontaktu uświadamiają sobie, że ich potrzeby i ambicje klasowe nie są w pełni realizowane i postanawiają te efekty osiągnąć w ramach własnych środków produkcji. Jednak ze względu na brak wiedzy jak to skutecznie zrobić, zwiększają eksploatację systemu, z którą przestarzałe narzędzia produkcji nie są w stanie sobie poradzić, co zaburza całą strukturę i powoduje konflikt. Można by zaryzykować stwierdzenie, że podobna sytuacja odnosi się później do socjalizmu. *Araci* jeszcze przed rewolucją zyskują świadomość nowego socjalistycznego ładu w Rosji i również pod wpływem podobnej relacji jak wcześniej elity feudalne podejmują próbę wprowadzenia go w Mongolii. W tym przypadku jednak dzięki otrzymaniu wsparcia z Moskwy odnoszą (w opinii Szirendewa) sukces. Zdaniem Szirendewa podobny problem można zaobserwować później w Chinach, kiedy Mao po odejściu do wzorców sowieckich, podejmuje szereg działań mających na celu skopiowanie modelu industrializacji, do której doszło w ZSRR, ale proces ten przeprowadza tak jak robiła to wcześniej mongolska elita feudalna, z pominięciem modernizacji narzędzi pracy i jedynie przez reorganizację stosunków produkcji.

Jak widać na tym przykładzie, choć dla Szirendewa rozwój narzędzi pracy nie jest tak jak w przypadku Marksa bezpośrednim impulsem przemian społecznych, to nadal pełni ważną rolę w przemianach systemowych. Nowe zawansowane narzędzia pracy nie muszą jednak powstać w danym społeczeństwie. Jeśli elita nie może odnaleźć ich lokalnie, może próbować importować je z innego rejonu zarówno w postaci fizycznej jak i pod postacią wiedzy i technologii. Dla Szirendewa skuteczny import nowych narzędzi możliwy jest dopiero wraz z pojawieniem się kapitalizmu, wcześniej choć lokalne elity podejmowały takie działania, nie było takiej możliwości ze względu na niską produktywność globalnego systemu ekonomicznego. Jednak dopiero wraz z pojawieniem się socjalizmu jest to proces bezpieczny, ponieważ wcześniej proces ten był wykorzystywany przez elity bardziej rozwiniętych rejonów do wyzysku rejonu importującego.

Kluczową rolę w myśli Szirendewa odgrywa władza. Sprawowanie władzy zapewnia elicie monopol na edukację, co daje kontrolę nad światem naturalnym oraz pozwala w pełni zrozumieć dostępne dla danej klasy możliwości. Sprawująca władzę grupa dysponuje mocą decyzyjną i może podejmować aktywne i skuteczne działania w celu spełnienia swoich interesów klasowych. W myśli Szirendewa następuje pewne odwrócenie relacji. Tam, gdzie w klasycznym modelu marksistowskim dawny producent staje się nowym posiadaczem/panem, w modelu Szirendewa przy władzy pozostaje dawna elita jedynie zmieniając swoją relację z poddanymi. Z kolei same masy społeczne do momentu zdobycia świadomości klasowej dążą jedynie do zmniejszenia własnych obciążeń i do powrotu starej równowagi społecznej. Dopiero dowiadując się o benefitach płynących z głębokich zmian nadbudowy podejmują ukierunkowane działania w celu zmiany swoich warunków bytowych.

Dla Szirendewa sytuacja ta zmienia się dopiero wraz z rewolucją komunistyczną, wtedy bowiem dochodzi do zmiany grupy sprawującej władzę w Mongolii, ale nawet i w tej sytuacji dawna elita robi wszystko by pozostać na uprzywilejowanej pozycji, zarówno starając się przejąć kontrolę nad nowo rodzącymi się strukturami państwa socjalistycznego, jak i otwarcie szukając obcych sojuszników w celu obalenia nowego systemu. Stare elity są jedynie zainteresowane zaspokojeniem własnych potrzeb, niezależnie od systemu czy też władzy, której muszą (tymczasowo) oddać się w opiekę. Tym co zdaniem Szirendewa odróżnia działanie aratów od dotychczasowego postępowania elity feudalnej to fakt, że nie bronią oni swoich przywilejów klasowych. Szirendew uznaje, że *araci* jako klasa najbardziej dotknięta eksploatacją kierują się chęcią poprawy sytuacji całego narodu mongolskiego. Widzą, że tylko w ramach niezależnego i niepodległego państwa mongolskiego są w stanie zapewnić swój interes klasowy.

Powstaje pytanie jak pogodzić istnienie modelu świata wielu dynamik rozwojowych, który wydaje się być niezbędną częścią myśli historycznej Szirendewa, z modelem marksistowsko-leninowskim?

W pracach Szirendewa można wyznaczyć dwa główne poziomy refleksji nad dziejami: historię globalną i historię lokalną. Na poziomie globalnym dochodzi do przemian zgodnych z klasycznym marksistowskim deterministycznym, pięcioformacyjnym modelem postępu historycznego. Z kolei na poziomie lokalnym może dochodzić do sytuacji, które na pierwszy rzut oka nie pasują od tego modelu, jednak w ramach swojego miejsca w procesach

globalnych są z nim w pełni zgodne. Historia lokalna i globalna są oczywiście nierozzerwalnie ze sobą związane. W modelu tym wydarzenia lokalne oddziałują na siebie wzajemnie, w znacząc lub osłaniając globalne tendencje rozwojowe. W pracach Szirendewa przykładem tego fenomenu jest stworzone w XIII wieku Imperium Mongolskie. Mongołowie tworząc swoje imperium dokonali dużego skoku rozwojowego, jednak nie byli w stanie wytworzyć wystarczająco wydajnego modelu ekonomicznego by ponieść koszty przemian i podboju otaczających ich ludów. Ich niedoszłe ofiary również nie posiadały wystarczająco wydajnej siły wytwórczej by prowadzić równocześnie walkę oraz się rozwijać. Zaowocowało to regresem poziomu rozwoju zarówno Mongołów jak i otaczających ich ludów. Ta słabość została wykorzystana przez mandżurską klasę feudalną, która włączyła Mongołów we własną sieć relacji feudalnych. Choć w tym przypadku mamy do czynienia ze upadkiem pewnego systemu społecznego, który utworzył się na skutek zbyt szybkiego rozwoju, to mechanizm ten w idei Szirendewa działa też w drugą stronę, poprzez wyrównanie poziomu rozwoju zacofanych rejonów.

Dla Szirendewa wyraźnym przykładem stają się wydarzenia, do których doszło w Mongolii. Choć region ten znalazł się w długiej, głębokiej stagnacji to w XIX wieku wraz z pojawieniem się kupców chińskich i rosyjskich rozpoczął się powolny proces rozbudzenia relacji klasowych na tym obszarze. Pojawienie się kupców było skutkiem rozwoju w innych częściach świata globalnej gospodarki kapitalistycznej. Zdaniem Szirendewa elita kapitalistyczna w celu zaspokojenia swojej niepokohowanej żądzy zysku zmuszona była poszukiwać ciągle nowych źródeł taniego surowca. Kupcy chińscy poprzez wciągnięcie lokalnej klasy feudalnej oraz aratów w oparte na zadłużeniu relacje *de facto* zaczęli wciągać Mongolię w obszar globalnego rynku kapitalistycznego. Działanie to odpowiadało za przebudzenie uspiionych relacji feudalnych zarówno w Mongolii jak i w całej Azji. W modelu tym globalne wydarzenia są niezwykle mocno powiązane z lokalnymi. Oba poziomy na siebie wpływają, wzajemnie nakręcając, dynamikę rozwojową, ale jednocześnie wyrównując się. W tym przypadku jest to proces powolnego włączania danego regionu w sieć światowych zależności systemu kapitalistycznego.

Dla Szirendewa lokalne warunki, które początkowo wydają się być nieprzekraczalnymi przeszkodami rozwoju socjoekonomicznego, z czasem zostaną zniesione przez wpływ wydarzeń globalnych. W czasie powstawania gospodarki kapitalistycznej, mechanizmami, które przyspieszają rozwój globalnego rynku są kolonializm i imperializm.

Jak kupcy według Szirendewa włączają w globalny rynek kapitalistyczny lokalne społeczności? Poszukując nowych źródeł zysku i zbycia towarów, kupcy docierają w coraz to bardziej odizolowane rejony świata. Obszary znajdujące się ciągle w relacjach feudalnych mają bardzo niski poziom konkurencyjności oraz niskie ceny nieprzerobionych surowców. To zdaniem Szirendewa czyni te obszary bardzo atrakcyjnym miejscem zbytu towarów, które w innych częściach globu cieszą się niskim zainteresowaniem czy też mają bardzo niski poziom zysku. Z czasem jednak natura relacji feudalnych zaczyna głęboko frustrować kupców, nieefektywna organizacja społeczna połączona z szeregiem ograniczeń oraz opłat wynikających z przywilejów feudalnych zaczyna znacznie zmniejszać zyski z handlu. Wykorzystując swoją pozycję oraz wsparcie lokalnych współpracowników również z czasem dostrzegających te ograniczenia, obie grupy podejmują naciski w celu zamiany lokalnego ładu społeczno-ekonomicznego, tak by był on bardziej korzystny dla kupców. Jednocześnie by ograniczyć koszty transportu, a co za tym idzie zwiększyć swoje zyski, kupcy i rodząca się z relacji z nimi lokalna burżuazja zaczyna podejmować działania w celu rozpoczęcia lokalnej obróbki towarów. Działania te w myśli Szirendewa stają się początkiem zarówno przemiany w lokalnych siłach wytwórczych jak i stosunkach produkcji uruchamiając głęboko uspięne konflikty klasowe oraz mechanizmy przemian społecznych. Dodatkowo, poprzez spiralę zadłużenia w jaką kupcy wciągają lokalną społeczność, zaczyna się powolne powstawanie podziałów klasowych i mechanizmów obecnych w gospodarkach kapitalistycznych. Doprowadza to do utraty własności oraz siły wytwórczej na rzecz spłaty zadłużenia. Szerokie grupy społeczne ubożeją i stają się zapleczem klasy pracującej, bo jedyne co mają do zaoferowania to swoją pracę. Właściciele feudalni tracąc swoje majątki zostają zepchnięci do tej samej klasy pracującej. Dzięki temu obszary, które często przez długi czas opierały się przemianom społecznym, zostają umieszczone na bezpośredniej trajektorii kapitalistycznego rozwoju.

Drugim elementem wyrównującym globalnie system w myśli Szirendewa są imperializm i kolonializm. Imperialne elity, by dbać o swoje inwestycje, zmuszają elity podbitych/kontrolowanych regionów do wprowadzenia serii zmian społecznych i ekonomicznych, które umożliwiają obcym siłom na sprawowanie kontroli. Zmiany te mają również często nieplanowane skutki w postaci usuwania lokalnych hamulców rozwoju, znosząc przywileje feudalne ograniczające rynek. Odsunięcie od wpływów niezrozumiałych i niewygodnych dla kolonizatorów grup, takich jak mnisi w Mongolii, pozwoliło im zastąpić tą grupę bardziej sprawną biurokracją kolonialną i laickimi urzędnikami.

Otwiera to lokalne grupy na nowa wiedzę i świadomość poprzez naukę czy też nowe struktury biurokratyczne. Działania te odbywają się w interesie kolonizatora i mają na celu, nie tylko przeciwdziałanie utracie wpływów na rzecz przeciwników, ale również wywołują długoterminowe przemiany lokalne. Przykładem są zmiany spowodowane przez działania Rosji c w samej Mongolii. Stworzyły one podstawy do powstania lokalnych środowisk, które wzięły udział w późniejszej rewolucji demokratycznej oraz umożliwiły kontakty z środowiskami rewolucyjnymi w Rosji. W tym momencie jest to taki sam transfer wiedzy i zmiana świadomości lokalnej jak później ma to miejsce przy transferze myśli rewolucyjnej. Jest to próba zastąpienia starych, nieefektywnych metod organizacji lokalnej nowymi, bardziej wydajnymi. I choć w tym przypadku nowo nabyta wiedza i świadomość są ograniczone i mają służyć tylko celom kolonizatora, wynikający z tego rodzaju relacji wysysk uruchamia często głęboko uspięne konflikty klasowe. Nowotworzone przez imperialistów struktury władzy niszczą lokalne relacje feudalne czy też wspomniani już kupcy wprowadzają lokalnie struktury w obręb światowego rynku. Z jednej strony dostarczają nowych technologii, a z drugiej wyzyskują lokalną wspólnotę i przyciągają zainteresowanie lokalnym rynkiem zagranicznych firm. System kapitalistyczny dzięki temu współistnieje z szeregiem innych systemów gospodarczych, ale z czasem prowadzi do ich eliminacji. Ten proces wyrównywania lokalnych anomalii przyspiesza wraz z przejściem świata na nowy poziom rozwoju. Szirendew uznaje, że najwyższy poziom rozwoju ludzkości został osiągnięty na terenie Rosji wraz z rewolucją październikową. Początkowo było to lokalne wydarzenie, jednak wraz z intensyfikacją rosyjskiej wojny domowej doszło do sytuacji, w której stara elita imperialna desperacko starając utrzymać się u władzy, w obliczu przegrywanego konfliktu klasowego, wkroczyła do Mongolii, *de facto* rozpoczynając globalizację procesu rewolucji. Wkroczenie do Mongolii barona Ungerna w myśli Szirendewa staje się lokalnym czynnikiem rozpoczynającym proces globalny. Chociaż jest on reprezentantem starych klas rządzących, nieświadomie staje się awatorem globalnej rewolucji. Jest to kluczowe wydarzenie w historii procesów rewolucyjnych, ponieważ z perspektywy modelu Szirendewa jest to moment, w którym dochodzi do testu, czy świat dojrzał do powstania nowej formacji socjoekonomicznej. Rozpoczyna to również globalizację walki klas. Stare elity zaczynają odczuwać niepokój związany z zagrożeniem dla stosunków produkcji, których są beneficjentem. Działanie starych klas nie jest związane z poczuciem wspólnoty klasowej, jest to po prostu próba ochrony swoich inwestycji i możliwości rozszerzenia swoich stref wpływów. Wraz z pojawieniem się socjalizmu, tak jak wcześniej kapitalizmu, dochodzi do jeszcze większego

przyspieszenia procesów globalnych. Szirendew uważa, że rewolucja komunistyczna nie jest jednorazowym wydarzeniem, ale procesem, gdyż cały świat nie znajduje się na tym samym poziomie rozwoju społecznego i kulturowego. Mongolska rewolucja jest kontynuacją procesu, który rozpoczął się w Rosji i który z czasem będzie obejmował nowe narody, jednocząc je w walce o wyzwolenie z rąk wrogów zewnętrznych i wewnętrznych. Dla Szirendewa mongolska rewolucja jest inna od rosyjskiej ze względu na zacofanie rejonu wobec dopiero we wczesnokapitalistycznym stadium rozwoju, to rewolucja mogła się odbyć dzięki współpracy z ZSRR walczącym z tym samym przeciwnikiem co Mongołowie. W myśli Szirendewa dzięki odkryciom Marksa, Engelsa i później Lenina poznane zostały mechanizmy rządzące dziejami, co dało unikalną możliwość transformacji zacofanych terenów. Jeżeli podążymy za tym tokiem rozumowania i uznamy, że wiemy jak działają mechanizmy rozwoju społecznego, to można przewidzieć wydarzenia jakie wywołają rozpoczęcie przemian, które zaowocują zmianą formacji historycznej. Dzięki temu możliwy staje się pewien meta-poziom refleksji historycznej pozwalający postrzegać historię jako zamkniętą i możliwą do analizy zestaw mechanizmów i relacji. Pozwala to na pewnego rodzaju zerwanie z determinizmem historycznym. Chociaż nie da się zmienić celu historii, ani wybrać zupełnie innej drogi rozwoju, to jednak da się pominąć szereg kroków rozwojowych do niego prowadzących. Znając przyczyny przejścia do nowej formacji historycznej da się je dzięki naukowemu marksizmowi odtworzyć w sposób sztuczny pomijając kolejne etapy historii. Naturalnie dla Szirendewa można tego dokonać tylko dzięki ścisłej współpracy z ZSRR, który jak uważa Szirendew znajduje się najbliżej ostatecznego celu rozwoju społeczeństwa. Szirendewa rewolucja staje się bazą wiedzy o rozwoju. Rola jaką Szirendew przysypuje rewolucji jest pod wieloma względami zgodna z tym co pisze Jerzy Topolski analizując mitologizację rewolucji w historiografii³⁰². Jak pisze Topolski koncentracja na wydarzeniach, którym przypisuje się status rewolucyjnych staje się niezwykle ważna dla społeczeństwa, które się w ich procesie zrodziło, staje się jednym z głównych obiektów jego zainteresowania. Dodatkowo, jak uważa Topolski, rewolucja staje się głównym punktem odniesienia, względem, którego buduje się narrację historyczną narodu. Wydarzenia albo do niej prowadzą albo się bezpośrednio z niej się wywodzą³⁰³.

---

³⁰² J. Topolski, *Jak ...* s.172.

³⁰³ *Ibidem*, s. 189.

Co tak naprawdę w myśli Szirendewa zmienia się wraz z przejściem z jednego sposobu organizacji społecznej na drugi? Nie dochodzi do zmiany materii świata, nie pojawi się w nim nic co by wcześniej w nim nie istniało. Zmienia się sposób patrzenia na rzeczywistość ludzi zamieszkujących świat, a oni na skutek tej nowo uzyskanej wiedzy zmieniają istniejącą rzeczywistość socjoekonomiczną. Jest to proces ewolucji świadomości ludzi. Ludzkość dąży do coraz lepszej, racjonalniejszej i sprawedliwszej organizacji społecznej, dokonuje tego przez reorganizację istniejącego świata materialnego. Choć to byt określa świadomość to z czasem świadomość tworzy nowy byt, który określa nową świadomość i tak do momentu powstania świadomości zdolnej wyzwolić się z socjoekonomicznego determinizmu bytu. Różne formacje zdominowane są przez różne poziomy świadomości. Jest to ewolucja człowieka i jego wytworów kulturowo-społecznych, nauki, ekonomii i instytucji. Objawia się to jako stopniowa ekspansja kontroli nad otoczeniem zarówno naturalnym jak i stworzonym przez samego człowieka. Tak samo przemienia się historia świata, nie jest *objawianiem* się ducha historii, tylko połączonym ze sobą ciągiem wydarzeń lokalnych, które uruchamiają mechanizmy historyczne oraz doświadczenia powodujące u ludzi uświadamianie sobie pewnych zależności i ich konsekwencji oraz rolę jaką im przychodzi odegrać w tych mechanizmach. Aktywistyczny model Szirendewa zakłada kluczową rolę wiedzy. Według tej idei wraz z przejściem do jednego modelu do drugiego najbardziej dynamiczną część stanowi wiedza i świadomość. W pismach Szirendewa wiedza ta staje się bazą działania politycznego. Rewolucja staje się bazą wiedzy o rozwoju.

Budowanie socjalizmu jest właśnie ostatecznym okiełznaniem świata przez umysł ludzki, wyzwoleniem ludzkości z rąk bezimiennych sił rządzących rynkiem, społeczeństwem i rozwojem. Według Szirendewa nie da się uciec mechanizmom historii, ostateczny cel rozwoju jest zdeterminowany. Da się za to pominąć pewne etapy tego rozwoju. W modelu tym historia Mongolii odgrywa rolę pewnego kontrolowanego eksperymentu, jej losy pokazują, że możliwe jest wprowadzenie komunizmu nawet na pierwszy rzut oka w niemożliwych warunkach. Jak już wcześniej pisałem, w myśli Szirendewa przebieg historii nie jest równy na całym świecie. Istniejący na Zachodzie kapitalizm współistnieje z szeregiem terenów o strukturze feudalnej, które powoli są wciągane w rynek kapitalistyczny stanowiąc dla niego zaplecze surowcowe.

Tego rodzaju dwupoziomowa interpretacja historii pozwala Szirendewowi pogodzić swoje idee względem Mongolii z ortodoksyjnym modelem marksistowskim. W ramach poziomu historii globalnej Szirendew rozważa miejsce i znaczenie mongolskiej rewolucji komunistycznej w szerszym procesie światowej rewolucji komunistycznej. Natomiast w ramach poziomu historii lokalnej obszarem zainteresowania Szirendewa staje się rewolucja mongolska w relacji do historii samej Mongolii. Szirendew bada jej źródła w mongolskim społeczeństwie oraz to jaki sposób wpłynęły one na mongolską nie-kapitalistyczną drogę do socjalizmu i powstanie nienależnego państwa mongolskiego opartego na wzorach materializmu marksistowskiego.

Pojawia się pytanie co takiego jest unikalnego w myśli Szirendewa? Po pierwsze Szirendew uznaje, że system ekonomiczny, który raz powstał, został zrozumiany i opisany może być wprowadzany w innych, nawet na pierwszy rzut oka niekorzystnych warunkach. Pod wieloma względami przypomina to transfer technologiczny czy też pomoc rozwojową dla krajów zacofanych. Po drugie kluczowym dla Szirendewa jest wiedza i edukacja. To one tworzą świadomość człowieka. Wiedza społeczna według Szirendewa nie różni się absolutnie od nauk ścisłych czy wiedzy technicznej. Szirendew uznaje, że tak naprawdę wraz z rewolucją październikową osiągnięto już najwyższy w tym momencie poziom rozwoju i jest tylko kwestią czasu, kiedy proces ten obejmie ostatecznie cały świat. Po trzecie, pod wieloma względami Szirendew uznaje, że wraz z sukcesem rewolucji demokratycznej *de facto* kończy się historia samej Mongolii, ponieważ w tym momencie historia to tylko proces prawno-administracyjny wprowadzania odpowiednich rozwiązań technologiczno-społecznych. Wraz z zakończeniem tego procesu według Szirendewa Mongolia staje się państwem nowoczesnym i niepodległym, co tak naprawdę w jego opinii zamyka jej historię. Teraz tylko rozpoczyna się proces domykania się historii globalnej rewolucji, kiedy to poszczególne kraje świata będą przechodzić do nowej formacji. Model Szirendewa jest modelem aktywistycznym. Zakłada, że decyzja grupy rządzącej/narodu jest pod wieloma względami kluczowa dla jej przyszłości. To lokalna elita za pomocą nabytej wiedzy podejmuje decyzję, aby w sposób szybszy lub powolniejszy doprowadzić do zaspokojenia interesów swojego narodu.

Na podstawie tych relacji możemy wyznaczyć główne cechy modelu historii Mongolii w pracach Szirendewa:

I. Globalność: od samego początku istnienia państwowości Mongolii, zachodzące w niej przemiany i relacje społeczne związane są z szerszą sytuacją w regionie. To poza Mongolią elity poszukują rozwiązań swoich problemów lokalnych zarówno początkowo ekonomicznych jak i politycznych.

II. Wielosystemowość: w ramach modelu Szirendewa możliwe a nawet konieczne do rozwoju Mongolii jest współistnienie oraz interakcja szeregu społeczeństw znajdujących się na różnych poziomach rozwoju. W kluczowym momencie de facto współistnieją trzy formacje społeczno-ekonomiczne:

- A. Zachód i Japonia = Kapitalizm
- B. ZSRR = Socjalizm
- C. Reszta świata = Feudalizm

III. Aktywizm: klasy społeczne podejmują aktywne próby rozwiązania problemów oraz zaspokojenia potrzeb, nawet jeśli wykraczają one poza istniejące lokalnie relacje.

IV. Kluczowa rola świadomości: to posiadana przez daną klasę świadomość społeczna determinuje podjęte przez nią działania w ramach punktów I i III. Świadomości jest najbardziej dynamiczną częścią modelu Szirendewa. Choć początkowo świadomość wynika z warunków bytowania, to ostatecznie ona je determinuje i może się rozprzestrzeniać nawet poza obszarem istnienia warunków bytowych, które ją stworzyły.

V. Kluczowa rola wiedzy i edukacji: wiedza ma kluczowy wpływ na punkt IV. To ona pozwala podjąć najbardziej adekwatne do danej sytuacji działania. Ona wpływa na rozwój świadomości i stanowi narzędzie jej rozprzestrzeniania. Edukacja stanowi narzędzie zdobywania wiedzy w procesie pośrednim.

VI. Kluczowa rola władzy i niepodległości: dopiero wraz z przejęciem władzy są możliwe realne i długotrwałe zmiany systemowe. To klasa rządząca podejmuje decyzje jak rozwiązać problemy ekonomiczne i polityczne, czy i jak hamować bądź wspomagać pewne trendy rozwojowe. Klasa rządząca podejmuje decyzje w oparciu o punkt IV.

VII. Samostanowienie: realne zmiany społeczne są nierozzerwalnie związane z niepodległością kraju. Tylko w takich warunkach ma miejsce prawdziwy rozwój konfliktu klasowego.

Szirendew nie podejmuje dyskusji z tym jak wyglądały te sytuacje na Zachodzie, nie koncentruje się na tym, jak przejścia między formacjami wyglądały wcześniej na poziomie globalnym, ani też jaka jest geneza rewolucji w Rosji. Przyjmując za rzecz oczywistą, że wydarzenia te musiały odbyć się na poziomie globalnym tak jak zakładał ortodoksyjny model marksistowsko leninowski, Szirendew nigdy nie definiuje, jak taki model powinien wyglądać. Jego obszarem zainteresowania są Mongolia i naród mongolski, później jedynie przygląda się sytuacji w Mongolii Wewnętrznej oraz szerszej sytuacji w Azji. Szirendew nie podejmuje dyskusji z koncepcją azjatyckiego sposobu produkcji. Model ten jest wynikiem podejmowanych z perspektywy sowieckich historyków prób poradzenia sobie z mankamentami głęboko eurocentrycznej koncepcji Marksa. Z perspektywy azjatyckich naukowców koncepcja azjatyckiego sposobu produkcji jest dość niewygodna oraz krzywdząca, ponieważ *de facto* opisuje kraje azjatyckie jako z natury niezdolne do rozwoju i dorównania europejskim standardom. Uznaje ona Azję za anomalię czy też ślepą uliczkę, w której kapitalizm mógł się tylko pojawić dzięki bezpośredniej interwencji Zachodu. Warto jeszcze raz zwrócić uwagę na to, że Szirendew znajduje się w bardzo specyficznej sytuacji nawet względem i tak już dość wyjątkowej wspólnoty historyków bloku wschodniego. Jest reprezentantem pierwszego pokolenia wspólnoty naukowej państwa będącego satelitą ZSRR, ale znajdującego się na tej ścieżce znacznie wcześniej niż kraje Europy Wschodniej i pochodzącego z innych tradycji. Szirendew staje się bardziej odizolowanym od niemarksistowskich sposobów myślenia niż naukowcy radzieccy. Jako człowiek zawieszony między Mongolią a ZSRR zetknął się on z bardziej ortodoksyjną edukacją i jej modelem w okresie, kiedy ortodoksja była jeszcze nie do końca zdefiniowana, co paradoksalnie w połączeniu z pewną separacją językową jak i fizyczną od sowieckiej społeczności naukowców, daje mu o wiele większą swobodę działania intelektualnego.

5.4 Rewolucja jako klucz do historii

Rewolucja jest kluczem do rozważań Szirendewa na poziomie historii samej Mongolii, a droga do niej staje się główną narracją chronologiczną wydarzeń na przełomie XIX i XX wieku. Z perspektywy globalnej rewolucja pozwala wpisać Mongolię w szereg ruchów rewolucji antykolonialnych oraz jednocześnie pokazać Mongolię jak kraj powracający na arenę globalnych dziejów po latach utraconej niepodległości. Zaznacza

równocześnie kraj jako miejsce kluczowych wydarzeń w regionie, stającym się centrum nowego modelu dynamiki zimnej wojny. Ta narracja powrotu Mongolii z zapomnienia i historycznej izolacji zostaje szeroko wykorzystana w późniejszym okresie. Pojawia się ona w mongolskiej historiografii po roku dziewięćdziesiątym, czego przykładem są prace Biry czy po części Baabara oraz w innych etno-historycznych koncepcjach, w których przyjmuje się, że po latach zniewolenia przez komunizm Mongolia powraca na arenę dziejów, by zająć ważne miejsce w globalnej historii jako spadkobierca zapomnianej, ale równie ważnej kultury koczowniczej. Rewolucja w Mongolii w pracy Szirendewa służy legitymizacji niepodległości Mongołów jak narodu. Mongolia, kraj będący empirycznym dowodem na słuszność założeń Lenina i Marksa pokazała, że istnieje możliwość powielania i reprodukcji procesu rewolucyjnego w dowolnych warunkach i w dowolnym miejscu. Dla Szirendewa, niezwykle ważnym jest, żeby ten proces odbywał się w naukowy i zracjonalizowany sposób oraz przy wsparciu odpowiednio wyedukowanych jednostek, najlepiej z ZSRR. Tylko przy współpracy personelu radzieckiego może być on w pełni i skutecznie wprowadzony w życie. Oczywiście proces rewolucyjny oraz realizacja jego etapów miewają swoje niedociągnięcia i muszą być przeprowadzane przez odpowiednie ciała naukowe takie jak np. akademie nauk. W przypadku wprowadzania w życie systemu oraz rozwoju naukowego istnieje możliwość pojawienia się błędów w momencie braku nadzoru przez odpowiednie instytucje. Mogą tutaj pojawić się dwa zagrożenia: *odchylenie prawicowe*, w którym pewne stare elementy społeczne, czy też naleciałości dawnego postrzegania świata powodować będą wypaczenie w stronę kapitalizmu, z drugiej strony *odchylenie lewicowe* to zbyt gorliwa próba wprowadzenia przemian bez zachowania wszystkich niezbędnych praktyk i technologii prospołecznych, co powoduje zbyt duże przyspieszenie danego procesu. Te błędy rozwojowe stają się dla Szirendewa sposobem na wyjaśnienie mongolskich problemów takich jak czystki czy też nieudana kolektywizacja. Z perspektywy jego pism, są one jednak tylko pewną częścią procesu wprowadzania nowego systemu, na których można się uczyć i zapobiec im następnym razem.

5.5 Historia po końcu historii

Na początku XX wieku po latach zniewolenia, ludowi mongolskiemu udało się odzyskać niepodległość i rozpocząć rewolucję, a demokratyczną, której celem było

odsuniecie od władzy dawnych feudalnych elit, skompromitowanych współpracą z baronem Ungernem, a wcześniej z Chińczykami. Znosząc stary feudalny ład władze zaczęły zauważać coraz aktywniej rozwijające się tendencje kapitalistyczne w społeczeństwie. Naród mongolski stanął przed wyborem, czy kontynuować naturalny bieg rozwoju w stronę kapitalizmu czy podjąć radykalną decyzję i przejść od razu do budowania socjalizmu. Mongolskie władze zaniepokojone potencjalnym zagrożeniem dla niepodległości kraju, wynikającym z wpływów zachodnich firm, podjęły decyzję o obraniu nowej ścieżki, oznaczającej ominięcie kapitalizmu i przejście bezpośrednio do socjalizmu. Do budowy nowego systemu potrzebny był proces industrializacji kraju, budowa nowoczesnej agrokultury oraz budowa nowoczesnej kultury ludowej. Dzięki pomocy ZSRR transformacja się powiodła i do roku 1941 Mongolia ukończyła rewolucję demokratyczną. Do roku 1960 zakończyła rewolucję socjalistyczną. Według Szirendewa było to możliwe, ponieważ zarówno świadomość klasowa nabywana w procesie rewolucji, jak i sama rewolucja oraz socjalizm są pewnym procesem adaptacji rozwiązań społecznoekonomicznych, które mogą być nabyte nie tylko przez doświadczenie, ale co najważniejsze w procesie edukacji. Skoro rewolucja w Rosji zakończyła się sukcesem, nic nie stoi na przeszkodzie by jej doświadczenia przy pomocy ZSRR wprowadzić i w Mongolii. Powodzenie tego procesu w Mongolii uczyniło ten kraj ważnym narzędziem w historii światowej rewolucji.

W ramach tej narracji Mongołowie stają się narodem, który jak szereg innych narodów takich jak Polacy, Czesi, Hindusi czy Egipcjanie, po latach zniewolenia przez obce potęgi wraca na arenę dziejów jako suwerenna wspólnota narodowa, posiadająca prawo do budowy niepodległej państwowości. Dla Szirendewa Mongolia od początku swego istnienia zdolna była do rozwoju samostanowienia i posiadania własnych granic, rewolucja jedynie ułatwiła jej ten proces. Mongołowie tak jak i inne narody Azji czy też Afryki nie są *upośledzonym* historycznie czy też sztucznym tworem rozgrywek imperiów. Naród mongolski stał się ofiarą wydarzeń historycznych oraz ambicji innych grup dążących do własnych imperialnych celów. Dla Szirendewa Mongołowie poszukiwali pokojowego współistnienia na arenie międzynarodowej i dążyli do akceptacji przez społeczność międzynarodową oraz postrzegania ich jako nowoczesne i silne państwo, które z wielką chęcią podzieli się swoimi doświadczeniami z każdym, kto potrzebuje pomocy na drodze do formacji socjalistycznej. Będąc naukowcem i przedstawicielem mongolskiego systemu edukacyjnego Szirendew stał się ambasadorem kultury, historii oraz mongolskiej ścieżki rozwoju.

Pod wieloma względami podejście Szirendewa do rewolucji oraz tworzenia socjalizmu jako pewnego transferu technologicznego pozwala wyjaśnić jego późniejsze spostrzeżenia po upadku komunizmu w latach dziewięćdziesiątych. Jeżeli potraktujemy systemy społeczne jako w pełni poznawalne i racjonalne, to ich wprowadzenie oznacza tylko implementację innej teorii. Skoro w kraju już rozwijały się podstawy kapitalizmu oraz skutecznie wprowadzono struktury socjalistyczne oparte na sowieckim modelu, to teraz bez większych problemów powinno się udać wprowadzić nowy system kapitalistyczny, starając się zachować to, co udało się w czasach komunizmu, czyli system edukacyjny, infrastrukturę i rozwój przemysłu.

Gdy upadł system komunistyczny Szirendew wrócił ze swojej izolacji politycznej i ponownie zaangażował się w naukę zostając dyrektorem Mongolskiej Akademii Nauk. W okresie tym udzielał się naukowo zarówno w kraju jak i zagranicą odwiedzając między innymi Chiny, Tajwan i państwa zachodnie. Pytany podczas licznych wywiadów jak ocenia sytuację w kraju i dokąd powinna zmierzać Mongolia zawsze odpowiadał:

Możemy się zgadzać lub nie zgadzać co to tego jak powinna wyglądać Mongolia, ale musimy pamiętać, że nasza niepodległość to nasze największe osiągnięcie. Ona i nowoczesna nauka to najważniejsze rzeczy, które osiągnęliśmy w ciągu ostatnich 80 lat. Nie możemy o tym zapomnieć³⁰⁴.

Jest to logiczna kontynuacja jego refleksji nad naturą rewolucji. Jeśli komunizm był jedynie pewną adaptacją wiedzy, technologii i rozwiązań technicznych, które miały zapewnić krajowi wolność i nowoczesność, to upadek światowego komunizmu nie jest dla Mongolii problemem, teraz należy tylko dokonać odpowiedniej adaptacji do nowego systemu tak samo jak dokonano adaptacji do systemu komunistycznego. Trzeba jedynie zadbać by nie utracić osiągnięć poprzedniego okresu. Rewolucja komunistyczna miała swoje koszty, ale ostatecznie dała pożądane dla kraju efekty. Z takim podejściem Szirendewa podówczas zgadzało się wielu Mongołów. W okresie tym w Ułan-Bator często powtarzany miał być dowcip o idei *przeskakiwania kapitalizmu* w luźnej interpretacji głoszący, że skoro zaliczyliśmy już

---

³⁰⁴ Б. Ширендыб, *Академик ... Б.* 4, op. cit., s. 267.

socjalizm to teraz czas nadrobić kapitalizm,³⁰⁵. Dynamicznie zmieniająca się sytuacja w kraju po upadku starego systemu paradoksalnie pomogła Szirendewowi oraz recepcji jego prac. Nowe demokratyczne elity, sięgały po narracje narodowe i etniczne w celu legitymizacji suwerenności kraju oraz miejsca Mongołów w nowo rodzącym się post-zimno. W tym celu koniecznym było odnalezienie lokalnych narracji łączących w jedną całość skomplikowane historie imperiów, plemion oraz kolonizowanych ludów.

Jak pisze amerykański mongolista i antropolog Christopher Kaplonski, Mongołowie odnaleźli nowe narracje narodowe w pracach historycznych z okresu komunizmu reinterpreterując je nie jako prace marksistowskie mające na celu szerzenie idei komunistycznych, ale prace opisujące historię narodu i jego drogę do wolności³⁰⁶. Ich autorzy przemycali ukryte treści. W tej interpretacji wczesne publikacje jedynie były korygowane przez sowieckich doradców tak, by zawierały elementy marksowskie. To w połączeniu z jego wcześniejszymi problemami z partią w latach 80tych. i nowym podejściem do okresu, w którym Mongołowie nie byli uznanym państwem, ale tylko posiadali autonomię sprawiło, że Szirendew w nowej rzeczywistości został zapamiętany nie jako komunistyczny historyk, ale jeden z pierwszych nowoczesnych historyków, ojciec nowoczesnej historiografii mongolskiej, który był zmuszony pisać i pracować w okresie komunizmu, opisując prawdziwą historię narodu mongolskiego. Sam Szirendew nie tylko nie podważał tej narracji, ale również brał aktywny udział w jej szerzeniu. W tym celu Szirendewą przez siebie chronologię budowania w Mongolii komunizmu. Szerokie wpływy marksizmu w edukacji i myśli historycznej miały zaczynać się dopiero po ogłoszeniu wyników referendum niepodległościowego, a osiągnąć szczytowy moment latach 60 tych³⁰⁷. Sam Szirendew w tym okresie podkreślał znaczenie edukacji, którą odebrał jeszcze w okresie niezdominowanym przez marksizm. Z chęcią dzielił się swoją wiedzą i doświadczeniami nie tylko z Mongołami, ale również i szerokim gronem zachodnich i azjatyckich badaczy, który wyruszyli do Mongolii by po raz pierwszy od początku XX wieku móc zbadać ten do tej pory relatywnie niedostępny region świata.

---

³⁰⁵ G. Steiner-Khamsi, I. Stolpe, *Educational Import Local Encounters with Global Forces in Mongolia*, Palgrave Macmillan, New York 2006, s. 64.

³⁰⁶ C. Kaplonski, *Creating...*, op. cit., s. 43.

³⁰⁷ C. Kaplonski, *Truth...*, op. cit., s. 104.

Zakończenie

Przez wieki Wielki Step był kolebką wielu konfederacji plemiennych, z których najbardziej znamienną grupą okazali się Mongołowie. W szczytowym momencie udało im się utworzyć jedno z największych choć krótkotrwałych imperiów w historii świata. Po rozpadzie imperium znaleźli się w strefie wpływów Mandżurów.

Wraz z początkiem XX wieku elita mongolska dostrzegła szansę na wyrwanie się spod obcych wpływów. Rozpoczęli więc skomplikowaną grę w celu znalezienia nowych sojuszników by odbudować swoje miejsce na stepie. Jednakże zniknął świat konfederacji, tereny Wielkiego Stepu zostały podzielone przez potężne imperia, a rządzące nimi relacje okazały się być skrajnie różne od tego, do czego Mongołowie byli przyzwyczajeni.

Zaowocowało to tym, że Mongolia nieświadomie wpadła w strefę wpływów rodzącej się na Zachodzie siły, obcej nie tylko dla samych Mongołów, ale również reszcie świata. Aby przeżyć musieli się odnaleźć w narzuconej im rzeczywistości, znaleźć swoje miejsce w rodzącym się ładzie światowym oraz zrozumieć rządzące nim prawa.

Jednym z pierwszych ludzi, któremu przyszło podjąć się tego zadania był Szirendew. Był on nie tylko żywym świadkiem zachodzących przemian, ale również jednym z pierwszych historyków gotowych do zmierzenia się z nową rzeczywistością.

Szirendew był człowiekiem o niezwykle ciekawym życiorysie, urodził się na początku wieku XX w starej Mongolii. W ciągu zaledwie paru lat przyszło mu być świadkiem drastycznych przemian społecznych, kiedy obszar ten stał się terenem ekspansji jak do tej pory unikalnego w dziejach historii systemu społeczno-ekonomicznego. Z biednego pasterza, z perspektywą stania się mnichem buddyjskim przemienił się w czynnego uczestnika gwałtownych przemian. Wyniosły go one na niewyobrażalne jeszcze niedawno szczyty władzy, stał się działaczem partyjnym oraz jednym z ojców nowoczesnej edukacji mongolskiej. Nie tylko spotkał go niewyobrażalny awans społeczny, ale również dotknięty został przez niestabilność polityczną stając się ostatecznie wygnańcem we własnym kraju. W końcu przyszło mu również zobaczyć upadek komunizmu i narodziny nowego post zimnowojennego świata, gdzie liberalna zachodnia demokracja miesza się z poszukianiem

dawnej tradycji oraz ducha narodu. Szirendew był nie tylko obserwatorem rzuconym jak to zwykł określać na potężne fale oceanu, ale przede wszystkim badaczem starającym się aktywnie zrozumieć jak zrationalizować wydarzenia, które zachodziły wokół niego.

Kiedy początkowo zacząłem prowadzić badania na Szirendewem i jego myślą nie wiedziałem czego się spodziewać. Swoją przygodę z mongolską historiografią rozpocząłem od pisania pracy magisterskiej o jednym z młodszych współpracowników Szirendewa. Sh. Birrze. Spodziewałem się, że tak samo jak jego młodszy współpracownik, Szirendew będzie starał się odnaleźć znaczenie i świadomość Mongołów w ich dalekiej przeszłości próbując wskrzesić i podkreślić znaczenie unikalnej kultury Imperium Mongolskiego i jej wpływu na naród mongolski, czyniąc to jednocześnie w ramach marksistowskiego kontekstu. Myślałem, że będzie on starał się odnaleźć przyczyny rewolucji komunistycznej i jej sukcesu w Mongolii w ramach unikalnej struktury koczowniczej, która w jakiś sposób była bardziej kolektywna i podatna na socjalizm niż bardziej zaawansowane kraje Zachodu. Tego rodzaju koncepcje unikalnych czynników lokalnych cieszyły się pewną popularnością nawet wśród historyków sowieckich, którzy doszukiwali się sukcesu Rewolucji Październikowej w różnych wyjątkowych aspektach carskiego kapitalizmu. Ku mojemu zdziwieniu okazało się jednak, że Szirendew był myślicielem, który nie tylko nie koncentruje się na dalekiej przeszłości, ale stara się aktywnie udowodnić, że Mongolia była absolutnie normalnym przypadkiem rozwoju światowego systemu społeczno-ekonomicznego. Choć Szirendew dostrzega przeszłość Imperium Mongolskiego i jego wpływ na rejon, jego obszarem zainteresowania staje się jednak walka narodu mongolskiego o wyzwolenie spod mandżurskiego jarzma i jego droga do niepodległości kraju, w ramach nowo rodzącego się systemu komunistycznego. Szirendew pragnie pokazać Mongołów jako normalny lud dążący zarówno do samostanowienia jak i nowoczesności, a także jest zdolny do przejścia wszystkich etapów rozwoju historycznego. Szczególnym zainteresowaniem Szirendewa cieszyło się samo budowanie nowoczesnego państwa na stepie. Kluczem dla tego wydarzenia była rewolucja komunistyczna, to ona była zwieńczeniem walki Mongołów o wolność jak i początkiem transformacji w nowoczesny twór państwowy. W swoich pracach Szirendew podejmuje się opisanie społeczeństwa mongolskiego w ramach modelu klasowego. Ten proces w Rosji był jednak łatwiejszy, ponieważ społeczeństwo posiadało struktury, które można było przyrównać do zachodnich klas. W myśli Szirendewa klasą, która stała się motorem rewolucji byli *arraci*, mongolscy pasterze, spełniający rolę będącą ekwiwalentem proletariatu. To ich opór staje się głównym mechanizmem zmian społecznych w rejonie i ostatecznie prowadzi do rewolucji. Rewolucja komunistyczna jest tutaj kluczowym

momentem. Dopiero wraz z przejściem przez arratów realnej władzy w kraju staje się możliwe budowanie nowoczesnego i niezależnego państwa mongolskiego. Do budowy nowego systemu, potrzebny był proces industrializacji kraju, stworzenie nowoczesnej agrokultury oraz nowoczesnej kultury ludowej. Dzięki pomocy ZSRR transformacja się powiodła i do roku 1941 Mongolia ukończyła rewolucję demokratyczną, a do roku 1960 zakończyła rewolucję socjalistyczną. Według Szirendewa było to możliwe, ponieważ zarówno świadomość klasowa nabywana w procesie rewolucji jak rewolucja oraz socjalizm są de facto pewnym procesem adaptacji rozwiązań społeczno- ekonomicznych, które mogą być nabyte w procesie doświadczenia i co najważniejsze w procesie edukacji. Skoro rewolucja w Rosji zakończyła się sukcesem, nic nie stoi na przeszkodzie by jej doświadczenia przy pomocy ZSRR wprowadzić i w Mongolii. Mongolia, będąca dowodem na słuszności założeń Lenina i Marksa, pokazała że istnieje możliwość reprodukcji procesu rewolucyjnego w dowolnym miejscu i dowolnych warunkach. Dodatkowo na przykładzie Mongolii można było prześledzić reakcje świata kapitalistycznego oraz jego metody jakie był w stanie podjąć próbując zdławić aspiracje ludów dążących do samostanowienia. Udowodniło to również, że kooperacja z kapitalizmem i imperializmem może okazać się nieopłacalna dla narodów szukających drogi do wolności oraz nowocześni.

Rewolucja dla Szirendewa to proces dążenia narodów do samostanowienia wynikający z wrodzonej potrzeby ludzi do zniesienia wyzysku. Na pierwszym etapie rewolucji np. feudałowie, uznają że chcą być wolni od wyzysku/zobowiązań wobec obcych władców i dążą do uwolnienia się od tej relacji by w pełni czerpać korzyści z własnej pozycji społecznej. Drugi stopień rewolucji to rewolucja demokratyczna/burżuazyjna. Dochodzi do niej, gdy część społeczeństwa uznaj, że obecne relacje np. feudalne ograniczają ich możliwość bogacenia się przez budowanie relacji handlowych/kapitalistycznych, chcą znieść te ograniczenia i czerpać korzyści z wolnych rynkowych. Ostatnia faza to rewolucja socjalistyczna. Wtedy to masy wyzyskiwane postanawiają uwolnić się od wyzysku rynku i zbudować socjalizm. Robotnicy, chłopci i pasterze zawsze stanowią trzon rewolucji i ruchów narodowowyzwoleńczych. Wraz z następowaniem kolejnych fal rewolucyjnych nabierają świadomości o prawdziwej naturze wyzysku. Na początku za wyzysk obwiniają obcych i dlatego biorą udział w rewolucjach narodowych. Po odzyskaniu niepodległości zaczynają dostrzegać źródło wyzysku w dawnych instytucjach feudalnych oraz przywilejach je chroniących. Biorą więc udział w rewolucjach demokratycznych by znieść te instrukcje. Dopiero w społeczeństwie burżuazyjnej demokracji dostrzegają prawdziwą naturę wyzysku i

drogę do jego zniesienia postrzegają w rewolucji socjalistycznej, która z kolei prowadzi do społeczeństwa bezklasowego. Rewolucja zdaniem Szirendew jest stworzeniem możliwości naukowych i prawnych rozwiązań oraz dyrektyw, które mogą być przy odpowiednim wsparciu specjalistów oraz edukacji społecznej wprowadzone w dowolnych warunkach. Jest to zestaw rozwiązań edukacyjnych, technologicznych, organizacji relacji pracy oraz biurokracji, które mogą przynieść efekty dowolnemu społeczeństwu nienależnie od jego pierwotnego stanu. Rzecz jasna kluczowym jej elementem jest pomoc ZSRR, państwa które dzięki swojej moralnej i etycznej postawie wolne jest od imperialnych aspiracji i z chęcią pomoże każdej grupie chętnej podjąć taką drogę ku nowoczesności i wolności.

Idea rewolucji w myśli Szirendewa jest narracją umożliwiającą wyjaśnienie, uporządkowanie oraz racjonalizowanie historii Mongolii. Z perspektyw mongolskiego czytelnika pozwala to zrozumieć niezwykle chaotyczny okres zdobywania niepodległości oraz jej związek z ZSRR. Z perspektywy niemongolskiego odbiorcy, Szirendew dąży do pokazania Mongołów jako nacji o długiej historii niezależności i samostanowienia, która jedynie przez niepomyślnie wydarzenia tymczasowo utraciła wolność na rzecz wrogiego imperium. W opinii Szirendewa kraj ten był zdolny do istnienia w nowoczesnym świecie jakakolwiek by nie wyglądały mechanizmy historii, w ramach których miał uzyskać niepodległość i stać się nowoczesnym oraz w pełni adekwatnym państwem. Celem rewolucji od samego początku było wyzwolenie narodu mongolskiego z obcego jarzma, a Mongołowie w jej ramach mieli się stać w pełni niezależnym, nowoczesnym państwem zdolnym istnieć na arenie międzynarodowej. Naród mongolski zawsze dążył do wolności. Rewolucja okazała się narzędziem do wyzwolenia i zalegitymizowania Mongolii w oczach świata zarówno komunistycznego jak i tego po drugiej stronie żelaznej kurtyny. Szirendew podejmuje grę z sowiecką narracją, dzięki niej przedstawia nowoczesną Mongolię jako przydatne narzędzie propagandowe, które pozwala ZSRR na pokazaniu tak zwanemu trzeciemu światu możliwości jakie daje współpraca z Moskwą oraz przedstawia ZSRR jako kraj, który nie dąży jedynie do rozszerzania swoich stref wpływów, ale oferuje pomoc. Rewolucja staje się narzędziem do zaoferowania nowoczesności zacofanym krajom.

Materiały dodatkowe

Rysunek 6 Popiersie Szirendewa w holu Mongolskiej Akadami Nauk. Źródło: fotografia autora.

Rysunek 7 Pomnik Szirendewa naprzeciwko budynku Mongolskiego Uniwersytetu Narodowego.

Źródło: fotografia autora.

Summary

With the beginning of the 20th century, the Mongolian elite saw an opportunity to break free from foreign influence. So, they began an elaborate game to find new allies to rebuild their place on the steppe. However, the world of nomadic confederations disappeared, the territories of the Great Steppe were divided by powerful empires, and the relationships governing them proved to be extremely different from what the Mongols used to know. As a result, Mongolia unwittingly fell into the sphere of influence of an emerging power in the West, a power that was alien not only to the Mongols themselves, but also to the rest of the world. To survive the Mongols had to find their place in the emerging new world order and understand the laws that governed it. One of the first people to take on this task was Shirendev. He was not only a living witness to the changes taking place, but also one of the first historians ready to face up to a new reality. Shirendev was a man with an unusually interesting biography, born at the beginning of the 20th century in old Mongolia. From a poor shepherd, with prospect of becoming a Buddhist monk, he was quickly changed into an active participant in the rapid transformations of the region. He was elevated to previously unimaginable heights of power and became one of the fathers of modern Mongolian science and education. Shirendev was not only an observer thrown, as he used to put it, on the mighty waves of the ocean, but above all, a researcher actively trying to understand how to rationalise the events that were taking place around him.

The work is divided into five chapters.

The first chapter is devoted to abbreviated historical context, with the aim of understanding the causes of the complicated situation the Mongols had to face after 1911. Its task is not only to describe the events that led to the situation in which Mongolia found itself at the beginning of the 20th century, but to illuminate the differences in priorities and contexts that Shirendev attributed to certain events and historical mechanisms.

Chapter two is a biography of Shirendev. In this chapter, I introduce the figure of this scholar and the unique period in which he lived.

Chapter three presents an analysis of the Shirendev's historical thought. The first part shows Shirendev's views on a nature of feudal relations in the steppe and what role they played in the history of the region. The next section of the chapter presents an analysis of the Manchurian-Mongolian relations described by Shirendev within the Chinese state. This part

of the chapter discusses the causes and the beginning of the Mongolian path to the national revolution. Part three presents Shirendev's interpretation of the actions of the Mongolian elite during the formation and existence of autonomy. Part four deals with the key role that Shirendev attributes to actions of Baron Ungern-Sternberg in the spreading the communist revolution. The fifth part discusses the actions taken by the Mongolian authorities as part of the so-called democratic revolution and the process of by-passing capitalism. In the sixth section, the author presents his analysis of the idea of revolution of Shirendev's communist revolution and the purpose it fulfils in his interpretation of Mongolian history.

The fourth chapter is devoted to Shirendev thoughts on revolution in Outer Mongolia. The first part of the subsection describes the history of Inner Mongolia from 1911 to the establishment of autonomy. It outlines how, according to Shirendev, Mongolians of Inner Mongolia reacted to the liberation of Outer Mongolia and the reactions of other force in the region to the communist revolution. The next section of the chapter is devoted to the role that Shirendev believes Mongolia played during the Japanese invasion of China and a civil war that broke out there. This section of the paper analyses Shirendev's assessment of the situation of the Mongols in the Peoples Republic of China. The last part of the chapter is devoted to a description of the Cultural Revolution in China and its consequences.

The fifth chapter concludes the thesis. In this chapter I present how Mongolian history and society were perceived by Shirendev, how he adapted the Marxist-Leninist system to local conditions and how he used it to chart the history of Mongolia as a modern state deserving to be part of the modern world.

Spis ilustracji

Rysunek 1. Wycieczka szkolna opuszcza muzeum Czyngis-chana w okolicach parku narodowego Gorchi-Tereldż. Źródło: fotografia autora.	19
Rysunek 2. Badzaryna Szirendewa przy pracy. Źródło: <i>Академич б Ширэндэв фото дуранд</i> , ШИНЖЛЭХ Ухааны Академи Улаанбаатар 2012 s. 108.....	55
Rysunek 3 Mural stanowiący część memoriału Zaisan znajdującego się na południu Ułan-Bator.....	77
Rysunek 4 Pomnik Czyngis-chana i jego dworu przed sklepem z tradycyjnymi produktami mongolskimi w mieście Manzhouli Mongolia Wewnętrzna. Źródło: fotografia autora.....	133
Rysunek 5 Między tradycją a nowoczesnością: Dawna świątynia Czojdżin Lamy i znajdujący się za nią Blue Sky Tower centrum Ułan-Bator. Źródło: fotografia autora.....	158
Rysunek 6 Popiersie Szirendewa w holu Mongolskiej Akademi Nauk. Źródło: fotografia autora.....	188
Rysunek 7 Pomnik Szirendewa naprzeciwko budynku Mongolskiego Uniwersytetu Narodowego.....	189

Bibliografia

Atwood C. P. Encyclopedia of Mongolia and the Mongol Empire [Książka]. - New York : Facts On File Inc., 2001.

Baabar Dzieje Mongolii [Książka]. - Warszawa : Dialog, 2008.

Behnke A. The Conquests of Genghis Khan, [Książka]. - Minneapolis : Twenty-First Century Books, 2008.

Bira Sh. Studies in Mongolian history, culture and historiography [Książka]. - Ulaanbaatar : Interprets, , 2001.

Christian D. A History of Russia, Central Asia and Mongolia: Inner Eurasia from the Mongol Empire to Today 1260 - 2000 [Książka]. - Makden : Wiley-Blackwell,, 2019.

D. Nicolle W. Szapakowski Kałka 1223 Najazd mongołów Czyngis-chana na Ruś [Książka]. - EGIS : Kraków, 2008.

D. Twitchett J. K. Fairbank The Cambridge History of China: Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911 [Książka]. - Cambridge : Cambridge University Press, 2000. - Tom 2.

Dynowski W. Współczesna Mongolia [Książka]. - Wrocław : Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1968.

Eliot M. The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China [Książka]. - Stanford : Stanford University Press, 2001.

Eliot M. The Manchu Way: The Eight Banners and Ethnic Identity in Late Imperial China, [Książka]. - Stanford : Stanford University Press, 2001.

Fairbank J. K. The Cambridge History of China: Volume 10, Late Ch'ing 1800-1911 [Książka]. - Cambridge : Cambridge University Press, 1999. - Tom 1.

Fisher D. The Price Revolution: A Monetary Interpretation [Dziennik] // The Journal of Economic History.

Fitzpatrick S. Stalinism New Directions, [Książka]. - New York : Routledge, 2000.

G. Steiner-Khamsi I. Stolpe Educational Import Local Encounters with Global Forces in Mongolia [Książka]. - New York : Palgrave Macmillan, 2006.

Grousset R. The Empire of the Steppes: A History of Central Asia, [Książka]. - New Brunswick : Rutgers University Press, 1970.

Gumilow L. Śladami Cywilizacji Wielkiego Stepu [Książka]. - Warszawa : Państwowy instytut Wydawniczy, 1973.

J. Rohoziński Święci, biczownicy i czerwoni chanowie [Książka]. - Wrocław : Fundacja na rzecz nauki polskiej, 2005.

Jackson P. Mongołowie i Zachód [Książka]. - Warszawa : Bellona , 2005.

K. Marks F. Engels Dzieła zebrane [Książka]. - Warszawa : Książka i Wiedza, 1949.

K. Marks F. Engels Manifest Komunistyczny [Książka]. - Warszawa : Książka i Wiedza, 1949.

K. Marks F. Engels O materializmem historycznym [Książka]. - Warszawa : Książka i Wiedza,, 1949.

K.Marks Krytyka Programu Gotajskiego [<https://www.marxists.org/polski/marks-engels/1875/gotha/gotha.htm>]. - 12 06 2022.

Kalużyński S. Dawni Mongołowie [Książka]. - Państwowy Instytut Wydawniczy : Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.

Kaplonski C. Creating national identity in socialist Mongolia [Dziennik] // Central Asian Survey. - 1998.

Kulpin-Gubajdullin S. Złota Orda. Problem genezy państwa Rosyjskiego [Książka]. - Toruń 2018 : Wydawnictwo Adam Marszałek, 2018.

L. Bazyłow P. Wiczorkiewicz Historia Rosji [Książka]. - Wrocław : Ossolineum, 2005.

Lincoln W. B. The Conquest of a Continent Siberia and the Russians [Książka]. - Nowy Jork : Random House , 1994.

Marks K. Kapitał [Książka]. - Warszawa : Książka i Wiedza, 1949.

Massell Gr. J. The Surrogate Proletariat Moslem Women and Revolutionary Strategies in Soviet Central Asia, 1919-1929 [Książka]. - New Jersey : Princeton University Press, 1974.

Mingay G. Edmund Social History of the English Countryside [Książka]. - Londyn : Canongate Routledge , 1990.

Nowak L. Marksizm, liberalizm, próba wyjścia [Książka]. - Poznań : Wydawnictwo Zysk i S-ka, 1997.

Nowak L. U podstaw teorii socjalizmu [Książka]. - Poznań : Wydawnictwo Nakom, 1991. - Tom 2.

O. Lattimore Sh. Nachukdorji, Nationalism and Revolution in Mongolia, Leiden, Brill [Książka]. - Brill : Leiden.

Ossendowski F. A. Przez kraj ludzi, zwierząt i bogów. Część II Przez Kraj Szatana [Książka]. - Warszawa : Agencja wydawnicza „BS”, 1990.

Plechanow G. Selected Philosophical Works [Książka]. - Moskwa : Progress Publishers,. - Tom 1.

Ruddiman W. F. Plows, Plagues, and Petroleum: How Humans Took Control of Climate [Książka]. - New Jersey : Princeton University Press, 2005.

Singer P. Marxism: A Very Short Introduction [Książka]. - New York : Oxford University Press Inc., 1980.

Stalin J. W. O materializmem dialektycznym i historycznym [Książka]. - Warszawa : Książka i Wiedza,, 1949.

Stolowicz L. Historia filozofii rosyjskiej [Książka]. - Gdańsk : Wydawnictwo słowo/obraz terytoria, 2008.

T. Batbayar S. K. Soni Modern Mongolia a Concise History [Książka]. - New Delhi : Pentagon press, , 2007.

T. Brook B. Tadashi Wakabayashi Opium Regimes China, Britain, and Japan, 1839–1952 [Książka]. - Berkeley : ,University of California Press, 2000.

Topolski J. Jak się pisze i rozumie historię. Tajemnice narracji historycznej [Książka]. - Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 2008.

Topolski J. Wprowadzenie do Historii [Książka]. - Poznań : Wydawnictwo Poznańskie, 1998.

W. Cichocki A. Ważna, J. Cichocki, E. Rajska, A. Jasiński, W. Bogdanowicz Polskie nazewnictwo ssaków świata [Książka]. - Warszawa : Muzeum i Instytut Zoologii PAN, 20.

Witzenrath C. Cossacks and the Russian Empire, 1598-1725: Manipulation, Rebellion and Expansion into Siberia [Książka]. - London : Routledge , 2007.

Wozniak M. Doświadczenie historii, kulturowy i społeczny wymiar mitu rewolucji [Książka]. - Lublin : Wydawnictwo Marii Curie-Skłodowskiej, 2003.

Wrzosek W. O myśleniu historycznym, Fundacja na rzecz Nauki Polskiej, Wrocław 1995 [Książka]. - Wrocław : Fundacja na rzecz Nauki Polskiej,, 1995.

Zalejko G. Marksistowski paradygmat badań historycznych [Książka]. - Toruń : Uniwersytet Kopernika w Toruniu, 1993.

Зыгмановска К. Хнил кһыазгаарыг даван туулсан ни 1911-1929 онуудад Монголд орь ирсен Баруун Ёевроп, АНУ-ын иргед, [Książka]. - Уланбатор : Монгол Улсын Их Сургуули , 2018.

Укһеериинбагш У. Уилсеерее мфнkhфрсfnү [Książka]. - Улаанбаатар : Ёкһааиви Акадздеми, 2012.

Publikacje Bazaryna Szirendewa

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бугээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 1 : 13.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бугээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 10.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бугээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 11.

Б. Ширендыб Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 3.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 5.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 6.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 7.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 8.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 9.

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 12.

Академич Ширэндэв фото дуранд Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012

Prace opublikowane w językach europejskich

Б. Ширендыб М.И. Сладковский Автономный район Внутренняя Монголия Китайской Народной Республики [Książka]. - Москва : Издательство Наука, 1980. [praca w języku rosyjskim]

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулга [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 2. [Tom Prac Zebranych, zawierający teksty w języku Polskim, Angielskim, Rosyjskim]

Ширендыб Б. Академич Базарын Ширэндэвийн Бүгээлийн Чуулган [Książka]. - Улаанбаатар : Шинжлэх Ухааны Академи, 2012. - Том 4. [Tom Prac Zebranych, zawierający teksty w języku Polskim, Angielskim, Rosyjskim]

Schirendyb B. Die Mongolische Volksrepublik [Książka]. - Berlin : Staatsverlag der Deutschen Demokratischen Republik, 1971.

Shirendev B. Through the Ocean Waves, Washington [Książka]. - Washington : Center for East Asian Studies , 1997.

Shirendyb B. By-Passing Capitalism [Książka]. - Ulan Bator : M.P.R. State Publishers, 1968.

Chirendyб В. Sans Passer Par le Capitalisme, [Książka]. - Ulan Bator : M.P.R. State Publishers, 1968.

В. Shirendyб, History of the Mongolian People's Republic [Książka]. Moskwa HayKa 1973

Б.Ширендыб История Монгольской Народной Республики [Książka]. Московская наука 1967

Szyrendew В. Historyczne znaczenie mongolskiej rewolucji ludowej [Artykuł] Tygodnik ilustrowany. Przyjaźń. Nr 28 (1171). 1971.7.11